

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**SOSYAL KRİZ DÖNEMLERİNDE DİNİN ETKİSİ: TÜRKİYE'DE
KORONAVİRÜS DÖNEMİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANDE DEMİRTAŞ

Tez Danışmanı

DOÇ.DR. ELİF KANCA

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**SOSYAL KRİZ DÖNEMLERİNDE DİNİN ETKİSİ: TÜRKİYE'DE
KORONAVİRÜS DÖNEMİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANDE DEMİRTAŞ

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. ELİF KANCA

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Hande DEMİRTAŞ tarafından Doç. Dr. Elif KANCA yönetiminde hazırlanan ve **25/11/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Sosyal Kriz Dönemlerinde Dinin Etkisi: Türkiye’de Koronavirüs Dönemi Örneği**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Sosyoloji Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Elif KANCA

(Danışman)

Prof. Dr. Gökhan GÖKULU

Dr. Öğr. Üyesi Feim GASHİ

.....

.....

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 25/11/2022

.....
Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

25/11/2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Hande DEMİRTAŞ

25/11/2022

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca hem akademik hemde manevi anlamda desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Elif KANCA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmayı sürdürdüğüm dönem boyunca, saha sürecinde ve her türlü bilgi paylaşımında destekleri için sevgili hocalarım Cumhuriyet ASLAN, Olgun KÖZLEME ve Gökhan GÖKULU'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Sosyoloji'de, eğitim sürecim boyunca her zaman kendimi geliştirme olanağı sunan ve farklı bakış açıları oluşturmamı sağlayan tüm Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyoloji bölümü hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Tez savunma sınavı sürecinde, değerli bilgileri ve ilgisi ile desteğini esirgemeyen sevgili hocam, Feim GASHI'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışma sürecinde karşılaştığım her türlü zorlukta her zaman yanımda oldukları, olmadıkları zaman bir telefon uzağımda her zaman sabırla dinleyip yardımcı oldukları için sevgili dostlarım Çisem SEZER, Rabia KOÇ, Elif DÜZSOY, Öztan ÖNAL, Melisa ŞENAY'a ve isimlerini saymadığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Son olarak, hayatımın her evresinde bana destek olan annem ve babama teşekkürlerimi sunarım.

Hande DEMİRTAŞ

Çanakkale, Kasım 2022

ÖZET

SOSYAL KRİZ DÖNEMLERİNDE DİNİN ETKİSİ: TÜRKİYE’DE KORONAVİRÜS DÖNEMİ ÖRNEĞİ

Hande DEMİRTAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. ELİF KANCA

25/11/2022,106

Bu tez çalışmasında, öncelikle krizin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri incelenmiş; ardından kriz kaynaklı toplumsal gerilimi yönetme amacıyla kullanılan dinsel uygulamalar araştırılmıştır. Doğal afetler, savaşlar, salgın hastalıklar gibi faktörler insanlık tarihi boyunca toplumsal krizlere yol açmıştır. Bu tez çalışmasının odağında, 31 Aralık 2019’da resmi olarak ilk kez tespit edilen ve 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından küresel pandemi ilan edilen Covid-19 kaynaklı salgın hastalığın yarattığı toplumsal kriz(ler) yer almaktadır. Toplumsal kriz ve salgın hastalık ilişkisinin anlaşılması amacıyla öncelikle, tarihsel örnekler incelenmiştir. Ardından, Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından ilk vakanın görüldüğüne ilişkin beyanatın verildiği 11 Mart 2020 tarihiyle başlayan ve ilk “normalleşme” periyodu olarak ilan edilen 1 Haziran 2020 tarihi aralığındaki “I. Dalga” süreci, kriz yönetme uygulamalarından dini pratiklerin etkileri, Çanakkale’de yapılan “derinlemesine görüşme”lerden toplanan veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal kriz, Din, Sela, Pandemi, Covid-19

ABSTRACT

THE EFFECT OF RELIGION IN EPOCH OF SOCIAL CRISIS: EXAMPLE OF THE CORONAVIRUS PERIOD IN TURKEY

Hande DEMİRTAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Sociology Science

Advisor: Doç. Dr. Elif KANCA

25/11/2022,106

In this thesis, first of all, the effects of the crisis on social life were examined; Then, the religious practices used to manage the social tension caused by the crisis were investigated. Factors such as natural disasters, wars and epidemics have led to social crises throughout human history. The focus of this thesis is the social crisis(s) caused by the epidemic disease caused by Covid-19, which was officially detected for the first time on 31 December 2019 and declared a global pandemic by the World Health Organization (WHO) on 11 March 2020. First of all, historical examples will be examined in order to understand the relationship between social crisis and epidemic disease. Then, the "1. the wave" process, the effects of crisis management practices and religious practices were evaluated through the data collected from the "in-depth interviews" held in Çanakkale.

Keywords: Social crisis, Religion, Sela, Pandemic, Covid-19

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar DİZİNİ.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL KRİZLER VE SALGIN HASTALIKLAR

7

2.1. Toplumsal Kriz.....	7
2.1.1. V. Turner'da Toplumsal Kriz Kavramı ve Kriz Yönetme Pratikleri	11
2.2. Salgın Hastalık Kaynaklı Toplumsal Krizler ve Uygulanan Pratikler	14
2.2.1. Covid-19 Toplumsal Krizinde Dinin İşlevi	20
2.2.2. Dini Pratik Örneği Olarak Sela.....	23
2.2.3. Osmanlı'da Sela	26
2.2.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Covid-19 Sürecinde Sela	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

32

3.1. Dinin Olağan ve Olağandışı Koşullarda İşlevi	32
3.1.1. Olağan Koşullarda Din	34
3.1.2. Olağandışı Koşullarda Din	36
3.2. Durkheim Sosyolojisinde Dinin Toplumsal Hayatta Bütünleştirici Etkisi	37

3.3.	Cohen'in Metodolojisi ile Toplumun Devamlılığını Sağlayıcı Bir Araç Olarak Simgeler.....	46
------	--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YÖNTEM VE TEKNİKLER

53

4.1.	Tezin Problemi	53
4.2.	Tezin Hipotezleri.....	54
4.3.	Tezin Metodolojisi.....	54
4.4.	Tezin Evreni ve Örneklemi	56
4.5.	Tezin Veri Toplama ve Analiz Tekniği.....	57
4.6.	Saha Notları.....	58

BEŞİNCİ BÖLÜM SAHA ARAŞTIRMA VERİLERİ VE ANALİZ

59

5.1.	Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	59
5.2.	Katılımcıların Toplumsal Krizleri Anlamlandırma Biçimleri	61
	5.2.1. Covid-19 Sürecinde Gerçekleştirilen Krizi Tolere Etme Pratikleri...	66
5.3.	Katılımcıların Devlet Tarafından Uygulanan Dini Pratiklere Yaklaşımı.....	69
	5.3.1. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Dinsel ve Bilimsel Pratikleri Anlamlandırmaları.....	75
	5.3.2. Covid-19'dan Önceki Krizlerde Dini Pratik Deneyimleri.....	78
5.4.	Katılımcıların Covid-19 1. Dalga Periyodunun Üretmiş Olduğu Krize Yükladıkları Anlamlar.....	82
	5.4.1. Bir Örnek Olay Olarak Covid-19 1. Dalga Kapanma Sürecinde Ramazan Bayramı.....	87
	5.4.2. Covid-19 Periyodunda Okunan Selaya Yüklenen Anlamlar.....	90

ALTINCI BÖLÜM SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

95

KAYNAKÇA	101
EKLER.....	I
EK 1. ETİK KURUL ONAY RAPORU.....	I

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Ad	Sayfa No
Tablo 1	Katılımcıların Demografik Özellikleri	60

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kriz; bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhrandır (Türk Dil Kurumu, 2020: a). Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'nin 4. maddesinde kriz hali;

“Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ile milli hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışların, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin, tabii afetlerin, tehlikeli ve salgın hastalıkların, büyük yangınların, radyasyon ve hava kirliliği gibi önemli nitelikteki kimyasal ve teknolojik olayların, ağır ekonomik bunalımların ve iltica ve büyük nüfus hareketlerinin ayrı ayrı veya birlikte vuku bulduğu halleri,” (TBMM, 1997: 4b) olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen yönetmeliğe göre günümüzde yaşanan Covid-19 salgını, kriz hallerinden birisidir.

Toplumsal krizler tüm tarihsel dönemlerde farklı şekillerde yaşanmıştır. Krizlerin çıkış sebepleri değişse de yansıdığı yer toplumdur. Bu tez çalışmasında, salgın hastalıkların toplumsal yaşamda yarattığı kriz, Covid-19 1. Dalga süreci üzerinden incelenmiştir. Salgın hastalıkların insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Salgınların görüldüğü toplumlarda, büyük yıkımlar ve gündelik yaşamda değişimler olmuştur. Her kriz, toplumsal koşullara göre farklılıklar gösterdiği için 2019 yılında salgın kaynaklı krizin etkileri önceki dönemlere göre farklılıklar barındırmaktadır.

Özellikle, bilim ve tıp alanındaki gelişmeler geçmiş dönemlerdeki salgın hastalık ve günümüzdeki salgın hastalık sürecinde ciddi değişikliklere sebep olan faktörlerden birisidir.

Covid-19 salgınının toplumsal etkilerini daha iyi anlayabilmek için geçmişte yaşanan salgın hastalıklara bakılacak olursa; Osmanlı Devleti'nin aktif bir ticaret noktası olması ve bulunduğu coğrafyanın ticari geçişlerde sıklıkla kullanılması gibi sebeplerle salgın hastalıklar için uğrak bir devlet olduğu görülmektedir. 19. yüzyılda taşra belediyeleri kurulmuş ve devletin geniş bir coğrafyaya yayılması ile halk sağlığına yönelik uygulamaların kapsamı daralmış ve sağlık hizmetlerinin ulaşımını yetersiz kılmıştır. Bu durumda belediyeler sağlık alanında görevlendirilmeye başlamıştır. Toplum sağlığı ile ilgili 1838 yılında kurulan ve 1840 yılında uluslararası bir nitelik kazanan Meclis-i Tahaffuz'un amacı ülkeyi dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olsa da tıbbi malzeme eksikleri ve doktor yetersizliği gibi etkenlerle halk sağlığı sağlanamamış ve ciddi kayıplar yaşanmıştır (Kardaş, 2021: 6). Benzer bir durum milli mücadele döneminde de görülmektedir.

Millî Mücadele döneminde gerçekleşen savaşların sıklığı, özellikle veba salgının yayılımının artmasına yol açmıştır. Veba tedavisi için Millî Müdafaa Vekaleti'nin verdiği yetki ile, Ankara Etlik'te Baytarlık İşleri Dairesi'ne bağlı bir bakteriyolojihane kurulmuştur. Fakat savaş sürecinde farklı coğrafyalardan gelen askerlerin sürekli olarak hastalığı taşıması ve savaş alanlarına tedariklerin yeteri kadar sağlanamaması gibi sorunlar hastalık etkilerinin süresini uzatmıştır (Kardaş, 2021: 233). Bu örneklerde olduğu gibi krizin toplum üzerindeki yansımaları dönemsel koşullardan etkilenmektedir.

Ayrıca sadece sağlık alanında değil salgınların yaşandığı dönemlerde ekonomik ve siyasi koşullar sebebiyle de krizler çözülememiş ve halk, salgın hastalığın bulaşma korkusuyla sağlık sorunları yaşamaya devam etmiştir. Bahsedilen hastalıkların yaşandığı dönemlerde genellikle ekonomik bir buhran görülmektedir. Hastalığın yayılımının önüne geçmek için devlet tarafından gerçekleştirilen uygulamalar belirli noktalarda yetersiz kalmakta özellikle yoksul kesimler tarafından tedaviye ulaşım zorlaşmaktadır. Milli mücadele sürecinde yaşanan veba salgını, ekonomik ve siyasi zorluk içerisindeki Türkiye'de hastalığın yayılımının arttıran faktörlerden birisi olmuştur.

Salgın hastalık gibi bir durumda krizi tolere etmek için sağlık, ekonomik, siyaset alanında uygulanan kriz yönetim pratiklerinin dışında dini alanda da bazı pratikler gerçekleştirilmektedir.

Örnek olarak, 1347'de yaşanan veba salgını sırasında, hastalığın yok olması için tüm dini alanlarda dualar edilmiştir. Salgının ilk ortaya çıktığı yer olan Suriye'de halk, bir araya gelmiş dualar okuyarak hastalığın etkilerini yok etmeyi ummuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hastalığın bulaşıcılığı netlik kazanmış salgının görüldüğü yerden, havası temiz olan bir yere gitmenin doğruluğu ile ilgili fetvalar verilmiştir (Varlık, 2011: 29). Benzer bir durum, 1812 yılındaki veba salgınında da gerçekleşmiştir. İnsanlara dua etmeleri, Duhan ve Ahkâf surelerini okumaları, aynı zamanda camiye gitmeye devam etmeleri, İslam'ın gereklilikleri doğrultusunda bir hayat sürüp boş işleri terk etmeleri önerisinde bulunulmuştur. Surların etrafında dua okunması da bu dönemde yapılan bir diğer uygulamadır (Şahin, 2020: 5). Salgın hastalıkların yayılımının önüne geçmek için dini öğretiler doğrultusunda bir hayat yaşamının gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada Covid-19 salgını 1. Dalga'da toplumsal hayatta yaşanan değişimler ve uygulanan dini pratikler incelenmiştir. Çalışmanın konusu olan Covid-19 salgını ilk olarak kaynağı bilinmeyen bir solunum rahatsızlığı olarak, 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde görülmeye başlamıştır. Kişiden kişiye hızlıca bulaşan virüs 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın ilan edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. 1 Nisan 2020 tarihinde, Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca Koronavirüs vakalarının tüm Türkiye'ye yayıldığını duyurmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde ilk görülen vaka ile 1 Haziran 2020 ilk normalleşme süreci Covid-19 1. Dalga olarak adlandırılmıştır.

Salgın ile birlikte gerçekleşen krizi tolere etme amacı ile, farklı devlet kurumları bazı pratikler gerçekleştirmiştir. Salgın sebebi ile iş hayatında yaşanan maddi geçim sorunlarını çözmek için, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından belirli koşullar sağlanması ile

ödemeler yapılmıştır. Bazı belediyeler tarafından teknolojik kullanımlar ile ilgili destekler sağlanmıştır. Salgın sebebi ile yoğun bakımda olan hasta ve hasta yakınlarına psikolojik destekler sağlanmıştır. Salgının yayılımının önüne geçmek için 65 yaş üstü ve 20 yaş altına belirli saatler dışında sokağa çıkma kısıtlamaları getirilmiştir. Örgün eğitimler uzaktan eğitime geçmiştir. İlk ve ortaöğretimde öğrencilerin eğitimlerine devam edebilmesi için EBA gibi sosyal ağlardan ulaşım sağlanabilecek uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Wikipedia, 2020).

24 Mart 2020 tarihinde, Din İşleri Kurulu tarafından yatsı ezanı sonrasında toplumsal birlik sağlamak amacıyla sela ve dua okutulup ardından bilgilendirme amaçlı anonslar yapılmıştır. Bu çalışmada, literatür taramaları sonucunda dikkat çeken bir nokta da geçmişte selanın toplumsal organizasyon ve haber verme amacı ile kullanıldığı olmuştur. Özellikle, Osmanlı Devleti sürecinde birçok bilgi ve olayın sela ile duyurulduğu ve selanın etkili bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür. Bir yer fethedildiği veya bir doğal afet yaşandığı zamanlarda sela okutulması da bu örneklerdendir. Çalışmada bu süreci daha iyi anlayabilmek için sela ile ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Dinin ele alındığı farklı durumlarda farklı pratikler uygulanmaktadır. Salgın kaynaklı toplumsal krizlerde dinin etkilerini inceleyen bu çalışmada, kriz zamanlarında gerçekleşen dini pratiklerin toplum yaşamında nasıl anlamlandırıldığına ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Din, bireylerin kişisel yaşamlarında uyguladığı pratiklerden birisidir, toplumun işleyişinde siyaset veya ekonomi gibi devlet kurumları tarafından da kullanımları görülebilmektedir. Din ve siyasetin iç içe olduğu birçok durum ve toplum yapısı bulunmaktadır. Din ve siyasetin birbirini dışlayarak görmezlikten gelmeleri ve kesin olarak birbirlerinden ayrılmaları birçok toplumda mümkün olmamıştır. Dinler birçok farklı dönemde, toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağladığı için toplumların üstünde değerler ve ilkeler barındırmaktadır. Araştırmanın yapıldığı kriz sürecinde de dini pratikler krizi tolere edici bir mekanizma olarak kullanılmakta ve dönemsel koşullar göz önünde bulundurularak toplumda nasıl etkileri olduğu merakından yola çıkılarak araştırmaya başlanmıştır. Çalışmada dini öğretilerin anlam ve içeriği ile değil, sosyolojik bir bakış açısı ile toplum deneyimlerine yönelik bir inceleme yapılmıştır.

Krizi anlamlandırma, tolere etme pratikleri ve krizde dinin işlevi, Çanakkale'nin Merkez ilçesinde, 29 katılımcının kişisel deneyimlerini aktarmaları sonucunda bütüncül bir yaklaşım oluşturularak araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, katılımcılar seçilirken belirli bir ideolojik görüş ayrımı yapılmamıştır. Genellikle din üzerine yapılan çalışmaların çoğunda muhafazakâr-liberal, tutucu-çağdaş gibi faktörler üzerinde bir yoğunlaşma vardır. Bu tez çalışmasında kişilerin ideolojik görüşleri ikinci planda tutulup, yaş ve mesleki olarak farklı sosyal çevrelere ve birikimlere sahip olan kişilerin kriz ve kriz dönemini anlamlandırmalarında ne tür farklılıklar barındırdığı önemsenmiştir. Yaş faktörü, kişilerin yaşam deneyimleri açısından önemli bir faktör olduğu için farklı yaşlardan katılımcılar seçilmiştir. Meslek, kişilerin sosyal yaşamını aynı zamanda hayata bakışlarını şekillendiren bir etken olabileceği için farklı mesleklerden katılımcılar seçilmiştir. Eğitim düzeyi olarak da farklı katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma, salgının aktif olarak devam ettiği bir dönemde yapıldığı için görüşmecilerin çoğu çekimser yaklaşmıştır. Görüşmelerin bir kısmı katılımcıların mesleklerini yaptıkları yerlerde bir kısmı da açık alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar, Covid-19 sürecinde yaşadığı olayları aktarmış, sonrasında kendi uyguladığı pratikler ve devlet tarafından uygulanan pratiklerin değerlendirmelerini yapmıştır. Kişilerin anlam dünyasını yakalayabilmek için en uygun tekniği derinlemesine görüşme tekniği sağlamıştır. Derinlemesine görüşmeler ve literatür taraması yapıldıktan sonra çıkan sonuçlar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde dikkat çeken ve verilerde farklılık oluşturan kısım, dinin araçsallaşmasına yönelik farklı fikirlerden oluşmaktadır. Bu durumda, çalışmada merakla çıkılan konunun değerlendirmesinin yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Çalışmada kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, anlamlara ulaşmada kolaylık sağlarken aynı zamanda araştırmacının dinleyici rolünde olması sebebiyle görüşmelerin katılımcıların belirlediği sürede tutulması derinlemesine görüşme tekniğinin sınırlılıklarından birisini oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde, her katılımcının aktardığı deneyimlerin kendine özgü ve yorumlamaya açık olmaması sebebi ile genelleme yapmakta

belirli zorluklar yaşanmıştır. Her katılımcı, kendi anlam dünyasını aktardığı için verileri analiz etme aşamasında kategorilere ayırmak ve belirli başlıklar altında toplamak, bu çalışmada derinlemesine görüşme tekniğinin sınırlılıklarından bir diğeridir. Çalışmada öncelikle 10 pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler sorulan soruların belirlenmesinde ve doğru soruların sorulmasında büyük olanak sağlamıştır. Katılımcıların geri bildirimleri sonucunda görüşme soruları düzenlenmiştir. Araştırmada yapılacak görüşmelerle, katılımcıların krizde dini kullanım biçimlerini anlamak için Durkheim'in düşüncelerinden yararlanılmıştır. Araştırmada kriz yönetiminde dinin hangi anlamlara geldiği, anlamların değişimlere uğraması Cohen'in, toplumsalın simgeleri dönüştürmesi çerçevesinden ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL KRİZLER VE SALGIN HASTALIKLAR

2.1. Toplumsal Kriz

Kriz kavramı, birçok disiplinde kullanılmakta ve farklı disiplinlerde farklı anlamlara gelmektedir. Günümüzde kriz kavramının en çok kullanıldığı alanlardan birisi ekonomidir. Ekonomideki iniş ve çıkışlar sürekli olarak kriz kavramıyla ifade edilmiştir. Psikoloji içinde de sık sık kullanılmaktadır. Bir bireyin yakınının ölmesi, farklı bir sosyal çevre içerisine dahil olması veya geçirilen bir hastalık, bireyin kişisel krizlerindedir. Kriz tanımının sürekli değişim içermesinin sebebi krizlerin kendi değişken yapılarıdır. Toplumsal olarak sürekli gelişim hali her gün kriz kavramına yeni tanımlamalar eklemekte veya çıkarmaktadır.

Krizi üreten ve düzenleyen toplumsal sistem içerisinde sosyal yapıyı, ilişkileri ve değişimi barındırmaktadır. Toplum içerisinde farklı farklı insan birliktelikleri bulunmakta ve her birliktelik kendi içerisinde kurallar ve kendiliğinden bir düzen ve gerilim barındırmaktadır. Toplumlar farklılıkların temelinde değişimler vardır. Toplumdaki değişimler düzensizlik halini düzensizlik çatışmayı ve beraberinde değişimi getirir. Çatışma ve değişim öncesinde toplumsalın içinde bulunduğu hal kriz hallerini oluşturur.

Kültürel faktörler değişim faktörlerinden birisidir. Kültür; toplumun maddi yapısı olan araç, gereç ve tesislerden oluşan maddi kültür ve gelenek, göreneklerden oluşan manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılır (Beşirli, 2017: 16). Kültürlerin birbiri ile temas halinde olması kültürel aktarım ve değişimlerin oluşması için olanakları arttırmıştır. Ticaret amacı ile sürekli gezen seyyahların gördüğü kültürel farklılıkları anlatarak kendi toplumlarında farklı düşünceleri ve eylemlerin temelini oluşturması gibi sürekli bir aktarım hali vardır. Günümüzde gelişen teknoloji ve iletişim araçları bu durumu daha çok ortaya çıkarmakta ve değişimleri hızlandırmaktadır. Teknoloji kültürler arası değişimleri daha görünür bir hale getirir ve değişimleri hızlandırır. Toplumlar arası yapılan göçlerde değişimleri oluşturan faktörlerden bir diğeridir. Göç durumunda farklı gelenek, görenek,

inanç gibi olgular artış yaşar ve bunu deneyimleyen toplumda değişimler görülebilir. Reisman, sosyal değişmelerde teknolojinin rolünün üzerinde durmaktadır. Tekniklerin gelişimi örnek olarak sanayinin gelişmesine olanak sağlamış bu gelişimde aile, kültür, din, edebiyat gibi birçok alanada köklü değişimler meydana getirmiştir (Beşirli, 2017: 21).

Bir başka durumda, organizasyon veya sistemleri yıkıcı bir etkiye sahip olan, çoğunlukla olağan düzenin dışında bir durumu içeren ve toplumsal hayatta yeni karar ve yaptırımların gerçekleştirilmesini gerektiren, aynı zamanda sistemi oluşturan üyeler üzerinde de kalıcı zararlar oluşturan durumlara da kriz adı verilmektedir (Beşirli, 2017: 28). Kurum veya topluluk için tehdit oluşturan, toplum üzerinde baskı ve strese sebep olan, olağan işleyişi bozan faktörler toplumsal bir kriz olarak adlandırılır.

Ekonomik istikrarını sağlamakta zorluk yaşayan bir toplumda, bir kurumun çevresel bilince sahip olmaması doğal karşılanabilir fakat refah seviyesi daha yüksek ve dünya ekolojisi konusuna dikkat eden bir toplumda bir kurumun çevresel bilinci dikkate almaması kriz oluşturabilir. Toplumsal bir kriz ya da ihlalin gerçekleştiği bir durumda telafi edici mekanizmalar meydana çıkarılarak olağan düzen geri kazanılmaya çalışılır. Her toplumun kendi özellikleri dahilinde krizi değerlendirmeleri farklılık gösterebileceği gibi doğal afet gibi etkisini her toplum deneyimlediğinde kriz kavramı ortak bir kavram olmaktadır.

Sosyolojide toplumsal krizin direk tanımlaması yapılmamakta fakat birçok sosyolog toplumsal krizi oluşturan bazı durumları kendi bağlamlarında değerlendirmektedir.

Auguste Comte, insanların düşünce biçimlerinde kökten bir değişim yaparak pozitivist düşünceyi ön plana çıkarmak özellikle teolojik ve feodal düşünce biçiminin kaldırılmasını istiyordu. Yaşanılan çağ ile bu düşünce biçimlerinin zıt düştüğünü ve krizle yol açan şeylerin bu uyumsuzlıktan doğduğunu düşünüyordu. Geleneklerin baskın olduğu ve geçmişe dayalı düşünce sistemleri belirsiz bir hali ortaya çıkarmaktaydı. Modernite ve

pozitivist düşüncenin ise ilerleme sağlayacağı görüşündeydi. Comte'un yaşadığı dönem 18. ve 19. Yüzyıl Avrupa'sına denk gelmektedir. Bu yüzyıllar tarihsel anlamda büyük değişimleri içinde barındırmaktadır. İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesi ile tarımda makineleşme gibi toplumsal hayatın birçok alanında farklılıklara sebep olacak durumlar gerçekleşmektedir. Bu değişimlerin ilk görülmeye başlanacağı alan ekonomi olmakla birlikte sonrasında siyasi, politik, düşünsel vb. alanlarda da gerilim yaratmıştır. Comte içerisinde bulunduğu dönemin koşulları ile birlikte sosyolojinin asıl amacının toplumsal hayatta krizleri ortadan kaldırmak olduğu düşüncesindedir ve sosyolojisini bu düşünce temelinde oluşturmuştur (Aron, 2006: 23-26).

Tarihsel sürece bakıldığında toplumsal hayatta sürekli olarak görülen kriz ve yeniden düzenlenme hali vardır. 19. yüzyıl teknolojik gelişmeler ile toplumda bunalımı arttırmıştır. Bu süreç içerisinde sosyoloji bilimi önemli gelişimler göstermiştir. 19. Yüzyıl halkın sesinin toplumsal alanda duyulmasına da olanak sağladığı için halk, sürece dinamik olarak dahil olmuştur (Öztürk, 2011: 79). Öncelikli olarak sanayi toplumunun hareketliliği değişimleri, her değişimde toplumsal yaşamın içinde yeni krizleri meydana getirmiştir.

Durkheim Fransız devrimi içerisinde gerçekleşen değişimlerin ve buna bağlı olarak doğan krizlerin odağından biri olarak intihar olgusunu ele almıştır. İntiharın oldukça kişisel olarak görülen bir eylem olmasına karşılık kişinin içinde bulunduğu duruma gelmesinin toplumsal etki ve bunalımlar olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bireyin sosyal yapı içerisindeki rollerine göre intihar tipleri belirlemiş ve sosyal yapının sorunları üzerine odaklanmıştır (Durkheim, 2015: 17-38). Benzer olarak Durkheim'in toplumsal iş bölümü sürecinin bir sonucu olarak verdiği anomi toplumsal krizin etkilerini yaşayan bireyleri temsil ettiği gibi Marx'ın yabancılaşma kavramı da yine benzer düşünömselliktedir. Marx için yabancılaşma sanayileşme toplumyla birlikte emek ve özel mülkiyet sebebi ile ortaya çıkar yani toplumsal bir sorundur ve kriz halinin oluşturmaktadır. Bu gibi düşüncelerde görüldüğü gibi ortaya çıkan yenilik ve değişimler toplumsal krizi etkileyebilir. Krizler çıkış sebeplerine göre toplumda farklı etkiler yapabileceği gibi hangi toplumda veya toplulukta gerçekleştiği de krizin boyutunu değiştirebilir. Göçebe topluluklarda gerçekleşen bir kriz ve kriz yönetim pratikleriyle yerleşik hayattaki krizi kıyaslamamak o toplumun kendi idare

etme biçimlerimden gündelik hayatta ki her ayrıntıya kadar içerisine dahil birçok faktör değişecektir. Göçebe bir toplulukta gerçekleşen krizi çözme pratikleri ile günümüzde ki bir krizi çözme pratikleri tamamen başkadır. Bu yüzden toplumsal kriz denildiğinde her toplumu kendi içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile başlayarak toplumsal sorunlar giderek artmıştır. Toplumsal değişimin hareketlilik içinde olması ve sonraki dönemlerde siyasi, sosyal, ekonomik ve teknolojik alanlarda gerçekleşen değişimler ile birlikte genel olarak toplumsal hareketler görülmeye başlamıştır. 1968'li yıllar dünya genelinde toplumsal hareketliliklerin çoğaldığı bir dönemdir. ABD ve Türkiye'de birkaç toplumsal kriz örneğine bakarak bir perspektif oluşturmak gerekirse;

Amerika'da farklı milliyetlerden insanların göç etmesi ile birlikte Kızılderili hareketlerinin ülke çapında yükselmesi, Vietnam savaşı karşıtı ayaklanmaların başlaması, siyahi ve beyazlar arasında çatışmanın yükselmesi ve Che Guevara'nın komünist teorisinde gruplaşmaların başlayarak siyasi çatışmalara dönüşmesi örnek oluşturmaktadır (Bulut, 2011: 132).

Amerika'da bu olaylar gerçekleşirken Avrupa'da ve Türkiye'de de çatışma ve kriz görülmekteydi. Türkiye'de gerçekleşen 68 dönemlerindeki hareketliliği Avrupa'dakinden ayıran en temel farklılıklardan birisi endüstri ve sanayi döneminin yaşanma hızıydı. Türkiye ve Türkiye gibi endüstri sürecini tam olarak yaşamamış ülkeler ile yaşamışlar arasında ki beklentiler ve krizin boyutları farklılıklar göstermektedir. 68 hareketinde parti iktidarının baskılarına rağmen Türkiye'de bir hareketlilik ve baş kaldırma oluşmuştur. Bu hareketliliğin asıl kaynağını o dönemde üniversitelerin demokrasi ve sosyalist düşüncesini benimsemiş topluluklarında bulunan öğrenciler ve benzer düşünce yapılarına sahip sivil halk ve askerler oluşturmuştur (Bulut, 2011: 135).

Yapılan bu incelemelerle birlikte sosyoloji perspektifinden düşünceler ve tarihte yer etmiş olaylardan örnekler ile birlikte toplumsal krizlerin örneklendirilmesi yapılmıştır.

2.1.1. V. Turner'da Toplumsal Kriz Kavramı ve Kriz Yönetme Pratikleri

Sosyal antropolog Victor Turner (2018: 90) toplumda bir sorun yaşandığında bu sorunun toplum yaşantısında bir gedik oluşturduğunu ve bu gediğin giderek krize dönüştüğünü söyler. Çalışmalarını yaptığı Ndembu gibi kabile toplumlarında krizi çözmek için ritüel süreçler devreye girer ve telafi-onarma aşamasına geçerler. Çatışma durumundaki taraflar arasında yeniden uzlaşma ve sonrasında bütünleşme ritüel mekanizmaları sağlanır.

Bütünleşme aşamasında çatışma nedeniyle birliği bozulan sosyal gruplar, sosyal açıdan yeniden onaylama ve tanınmanın gerçekleşmesi ile çatışma durumu yaratan unsurlardan arındırılmış olurlar. Ndembu toplumunda hasta olan bir kişiyi iyileştirmek için gerçekleştirilen ritüellerde hastanın sağlığından daha öncelikli düşünülen genellikle hastalığın sebep olduğu toplumsal çatışmayı gidermektir (Morris, 2004: 381). Çatışmanın olduğu bir durumda, toplumsal normlara uyum sağlanması için dürtülerin bastırılması ya da yeniden yönlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Turner, özellikle yeniden düzenleme aşamasında sembollerin önemi üzerinde durur. Bu simgeler Ndembu toplumunda farklı ritüeller ve anlamlarla kendini göstermiştir.

İnsanların, doğal dünyadaki değişken güçler karşısında toplumsal yaşamı sürekli olarak yeniden inşa etmek zorunda olduğunu ileri sürer. Toplumsal yaşamın yapı ve yapı karşıtı arasındaki gerilimden oluşan bir süreç olarak tanımlar. Yapıyı ampirik gerçeklik, yapı-karşıtıyı varoluşsal gerçeklik olarak ele alır. İnsanları statü ve rollerine göre ayıran, eylem ve davranışlarını sınırlandıran yapılaşmış ve normatif bir örgütlenme biçimi olan yapının yanında yapı-karşıtı hiyerarşik olarak farklılaşmamış, varoluşsal ve eşitlikçi ilişki biçimlerinden oluşan ideal bir gerçekliktir. Gerilim durumlarını çözmek veya ilişkiyi olağan haline getirmek içinse belirli ritüeller uygulanır. Turner gerçekleştirilen ritüelleri yapılacak nedenlerine göre ayırır. Doğum, ergenlik, evlilik, ölüm gibi bireylerin yaşam krizlerinde gerçekleştirilenler ve yıl/mevsim döngülerinde, savaş ve barış dönemlerinde, sağlık ve salgın gibi kolektif krize sebep olabilecek ve geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen geçiş ritüellerini birbirinden ayırmıştır. Ona göre ilki, bireyler için özel yerlerde yapılan ve

statüde dikey bir hareketliliği ve yükselmeyi beraberinde getiren yaşam krizi ritüelleridir. İkincisi ise gündelik, sıradan yapı ve kategorilerin ters düz edilmesini sağlayan mevsimsel/takvimsel ritüeller örneğinde olduğu üzere kamusal ritüellerdir. Ritüeller geçiş dönemlerinden zaten bir gerilimin oluşmuş olduğu toplumsal kurumları ve içerdeki olağan yapıyı itibarsızlaştırırken, aynı zamanda içerisine dahil olan grubu yapı- karşıtı bir birliktelik içeren hale getirir. Turner (2018: 72) bu oluşan duruma “communitas” adını vermiştir.

Communitas insanın sırf insan olarak var olmasına veya var olabileceği bir gerçekliği canlandırmasına olanak tanır. Turner communitas'ı geçiş ritüellerinin eşiksel dönemiyle ilişkilendirir. Eşiksel dönemle çeşitli temalar (cinsel perhiz, teslimiyetçilik, sessizlik ve de anonimlik) ve geçiş ritüellerinin özellikleri arasındaki yakın ilişkiyi belirtir. Bu eşiksel dönem açısından ilginç olan, "aşağılık ve kutsallığın, homojenlik ve toplumsallığın" karışımıdır. Communitas'ı, marjinal durumları ve şamanlar, kahinler, mistikler, medyumlar, rahipler, hippiler gibi toplumsal hayatta daha dışarıda olanlar ile ilişkilendirir. Bu kategoriler toplumsal yapının olağan halinde dışarıda kalmaktadır ancak bu communitas'ın üçüncü karakteristiği olan "yapısal aşağılık"la ilişkilendirir. Hac ziyaretleri communitas'ı tipik biçimde örnekleyen toplumsal kurumlardan biridir. Hac ziyaret yerleri çoğunlukla, normal yerleşmelerden uzak mahallerde, tepelerde veya ormanlarda, ama mutlaka kent alanlarından belli uzaklıklarda bulunur. Haccın ifade ettiği anlam sıklıkla "dünyadan kopma" olarak ve günlük hayatın düzenli, yapılandırılmış sistemine karşıtlık ya da bir ara verme olarak değerlendirilir. Hac ziyaretlerinde, kast ve statü gibi gündelik hayatta var olan ayrımların ortadan kaldırıldığı bir eşitlik ve toplumsal bağ üzerine vurgu vardır. Hac özgür bir seçim olarak değerlendirilse de çoğunlukla dinsel bir zorunluluk ve kefaretle olarak görülmektedir. Haccın gerçekleştirildiği alan sıklıkla siyasal ve ulusal sınırların dışında kalmaktadır (Morris, 2004: 405-408).

Modern toplumlarla Ndembu topluluğunun simgesel davranışlarını devam ettirmese de kendi içerisinde belirli ritüeller üretmeye devam etmektedir. Buna örnek olarak günümüzde yaşanan bazı kriz anlarına bakmak yeterli olacaktır. Ölüm ve doğum ritüelleri,

her toplulukta farklılıklar gösterse de, krizi tolere etmek için uygulanmaya devam etmektedir.

Covid-19 sürecinde hastalığın yayılımını durdurmak için gerçekleştirilen pratiklerden birisi camilerin veya cemaatlerin toplanma alanlarına getirilen kısıtlamalardır. Bu uygulama başladığı zamanlarda sosyal ağlardan yansıyan birçok görüntü insanların bu duruma karşı olduğunu, içinde bulunduğu anlamsız ve çözümsüz görünen durumu kendi topluluğuyla uyguladığı ritüellere devam ederek deneyimlemek istemiştir. Kurumlar tarafından uygulanmaya başlayan pratikler eşik, communitas veya liminalite kavramları ile uyum sağlamazken toplumsal yaşam içerisinde bireyler kendileri ve dahil oldukları sosyal çevreler ile belirli ritüelleri gerçekleştirerek krizin etkilerini azaltmaya yönelik davranışlar sergilemiştir. Turner, kutsala yönelik bilginin toplumsal yaşamda krizi tolere etmek için işlev sağladığını ileri sürmektedir. Çalışmada bu veri günümüz koşulları içerisinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bir diğer hususta, gelişmiş ve teknoloji çağı içerisinde kriz anlarında belirli ritüel uygulamalarının olup olmadığı ve eğer var ise ne şekilde sürdürüldüğünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Dinin etkilerini incelemenin öncesinde Covid-19 salgın hastalık bağlamında ele alınan çalışmada geçmişte yaşanmış salgın hastalıklar ve uygulanmış pratikler incelenmiştir.

2.2. Salgın Hastalık Kaynaklı Toplumsal Krizler ve Devlet Tarafından Uygulanan Pratikler

Yapılan tarihsel araştırmalarda salgın hastalıkların yerleşik hayata geçildikten sonra görülmeye başladığı düşüncesi çoğunluktadır. Yerleşik hayata geçilmeden önceki dönemlerde insan doğada tahribat oluşturmayacak biçimde yaşamıştır. Avcı toplayıcı topluluklar geçimlerini sağlamak için yeteri kadar tüketim yapıp, büyük çöp yığınları oluşturmamıştır. Ender görülen bağırsak parazitleri ve gıda zehirlenmeleri dışında ölümcül hastalıklar yaşamamışlardır. Hastalıklara sebep olan bakteri ve mikroplar yeryüzünün

birçok alanında varlıklarını sürdürmektedir. Bakteri ve mikropların, yeryüzünden otuz iki kilometre yükseklikte, Pasifik Okyanusu'nun on bir kilometre derinliklerinde, termal sularda, çöl topraklarında ve bufola midelerinde varlıkları görülmüştür. İnsan vücudu 100 katrilyon bakteri hücrelerinden oluşur. Bakterileri ve virüslerin zarar verici olma sürecinde birçok farklı düşünce bulunmaktadır. İnsan nüfusunun artışı, ticaretin yükselişi, bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesiyle birçok farklı çeşitte mikrop insan hayatına girmeye başlamıştır. Örneğin köpeğin evcilleştirilmesi kızamığı, ineklerin insan hayatındaki düzenli varlığı difteriyi ve tüberkülozu getirmiştir (Nikiforuk, 2007: 25-30). Yerleşik hayat aşırı kalabalıklaşma, kirlenme, ormanların yok edilmesi gibi sorunları beraberinde getirmiş ve bunlardan dolayı bakteriler çoğalmaya başlamıştır. Bakteriler, mikroplar ve virüsler insanın hayatta kalırken yaptığı, yediği, gittiği her adımda farklı hastalıklar olarak insan vücudunda kendine bir yer bulmuştur. Bunlar beraberinde çüzzam, kolera, dizanteri dahil olmak üzere pek çok bakterinin oluşmasına ortam hazırlamıştır. İnsan vücudu ve farklı bakteriler ilk etkileşime geçtiklerinde ortaya çıkan hastalıklara zamanla bağışıklık kazananlar olmuştur. Mutasyona uğrayan bakteriler, ilaç tedavileri uygulanıp bir süre etkisiz hale getirilmiştir. Bu süreç içerisinde gerçekleşen savaş, göç ve ticaret gibi insanların etkileşimini arttıran durumlarda mikroplar kolayca yayılmıştır. Bilimin gelişmediği dönemlerde hastalıklar, günahkâr insanlara Allah'ın yolladığı bir ceza olarak görülmüştür (Yıldırım, 2010: 111-112). 19. yüzyılda gelişmeye başlayan biyoloji ve tıp bilimleriyle birlikte hastalık etkenleri ve yayılma sebepleri anlaşılmaya başlamıştır. Hastalıkların sebepleri anlaşılmaya başlasa da dini olarak hastalıkların anlamlandırılma sürecini etkilememiştir. Bu tarihlerden önce salgınlar karşısında ilk mücadele örneği karantina uygulamasıdır. Dünya'da ilk karantina uygulaması 1377 yılında Venedik ve Dubrovnik'te uygulanmış, 1423 yılında ise ilk defa Venedik yakınlarında Santa Maria de Nezet Adası'nda kurulmuştur (Sarıyıldız, 1994: 329). Hastalıklar salgın şeklini aldıklarında, tarihin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Salgın hastalıkların çoğu, su ve besinlerden ağız yoluyla, bir kısmı da solunum yoluyla bulaşmaktadır. Şehrin içme sularına sızan bir lağım suyundan binlerce kişinin kısa sürede tifo ve koleraya yakalandığı görülmüştür. Salgın hastalıklar, insanların ölüm nedenlerinin başında geldiği için tarihi biçimlendirmede de önemli bir rol oynamaktadır. II. Dünya Savaşı bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Savaşta ölümlerin çoğu yaralanmalardan değil, savaşlar sebebiyle bulaşmış olan hastalıklardandır. Hastalık koşulları bireylerin toplumdan tecrit edilmesi, birçok topluluğun yok olması, ticaretin durmasıyla ekonomik çöküşlerin yaşanması gibi

sorunlar ortaya çıkarmıştır (Nikiforuk, 2018: 27). Salgınlar halk üzerinde derin izler bırakmış, bu izler toplumun edebiyatına, sanatına, günlük diline, mezar taşlarına yansımıştır (Diamond, 2016: 450).

Osmanlı döneminde imparatorluğun neredeyse bütün topraklarında veba salgını ulaşmıştır. Veba salgını sırasında Müslümanların davranışlarında din belirleyici bir etkidir. Müslümanlar için hastalığın kaynağı Allah'tır. Hastalığın ölümlü sonuçlanması şehitlik mertebesine ulaşmakla sonuçlanır bu sebeple Allah'ın iradesine boyun eğmek Müslümanlar için olağan bir durumdur. Salgının şiddeti yükseldiğinde bazı gençler Fransız Tarihçi Daniel Panzac'ın (1997: 15) ifadesiyle “hayata bağlı olanlar kaçarak kurtulmayı denerler” mantığıyla buldukları yerlerden uzaklaşmışlardır. Topluluklar içinde vebaya karşı gerçekleştirilen davranışlar hem farklılıklar hem de benzerlikler içerebilmektedir. Toplumun genelinin kültürel yapısı, inancı, ahlak ve değer anlayışları salgına karşı alınan tavırları şekillendirici etkiler ortaya koymaktadır. Hristiyanlar için ilk günah gerçekleşmiş ve dünya hayatı başlamıştır. Veba salgını onlar için insanların günahlarının cezası, kaçılmaya çalışılan bir lanettir. Müslümanlar için ilk günah kavramı olmadığı için ilahi olanı sorgulamaktan çoğunlukla kaçınılır. Sorumlu aramak ve sorumlu bulup cezalandırmak Müslümanlar için üzerinde düşünülen bir durum değildir. Her felaket gibi vebada bir şekilde gerçekleşmektedir. Ölümün sonunda şehitlik vardır ve bu düşünce Müslüman topluluğu için farklı bir bakış açısı oluşturmaktadır (Panzac, 1997: 152). İslam peygamberi Hz. Muhammed salgın hastalıklarla ilgili, bir yerde veba çıktığını duyanların oraya girmemelerini, buldukları yerde veba var ise de oradan çıkmamalarını emretmiştir (Sarıyıldız, 2012: 406). Vebanın Müslümanlar için oluşturduğu algı İslam peygamberi Hz. Muhammed'in yukarıda verilen sözlerinden yola çıkarak vebanın hem uzak durulması gereken bir hastalıkken diğer yandan da eğer hastalık olan bir yerde bulduysa oradan kaçmaya çalışmanın da yanlış olduğu üzerinedir. Bu duruma yönelik olarak 19. Yüzyıl başlarında ulema arasında tartışılan karantina konusu örnek oluşturulabilir. Karantina Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya yolladığı Rifa'a Tahtavi'nin anlattığına göre bu sorun Tunus'ta Maliki mezhebinden olan Zeytuna müderrisi Şeyh Muhammed Menai ile Hanefi müftüsü Şeyh Muhammed Bayram arasında uzun tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu tartışmalar üzerine de risaleler yazmışlardır. Hanefi müftüye göre karantina; “şeriat açısından yalnız caiz değil, üstelik vaciptir.” Maliki müderrislerine göre ise de “karantina

Tanrı'nın kaza ve kaderinden kaçmaya kalkışmak demek olduğundan dine aykırıdır.” (Sarıyıldız, 2012: 407). Vebanın yüzyıllar içerisinde tekrarlaması ve tedavisinin uzun süre bulunamaması insanları çaresiz bırakmakla birlikte dini bakış açıları içinde farklı tartışmalara konu olmuştur. Hastalığın bir cezalandırma olma olasılığı yanında ölümünün şehitlik mertebesi olarak değerlendirilmesi arasında ki fikir farklılıkları sürmüştür.

Kolera hastalığı mevcut literatüre göre ilkçağlardan itibaren Hindistan'da sürekli olarak var olan bir hastalıktır. Hastalığa Hindistan'ın kültürel, dini, sosyal ve iklim koşullarının sebep olabileceği düşünülmektedir. 1814 yılında İngilizlerin Hindistan savaşları esnasında askerlerin buradaki hastalıklara maruz kalmaları ve bunu Avrupa'ya taşımaları kolera hastalığının yayılmaya başlama teorilerinden biridir (Ayar, 2007: 5). 1817'de Japonya'da, 1826'da Moskova'da, 1831'de Berlin'de, Paris'te ve Londra'da, 1892 yılında Hamburg'da ve Kanada'da kolera salgınları yaşanmış, salgınlar binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Kolera salgını diğer salgın hastalıklar gibi, bulaştığı her toplumun koşullarını değiştirmiştir. Alınan bütün tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti'nde birkaç defa ortaya çıkmıştır. Osmanlı topraklarında ilk defa 1822'de tespit edilmiştir. Basra Körfezi'nden Bağdat-Anadolu'ya ve oradan Akdeniz sahillerine kadar ulaşmıştır. Başkent İstanbul'da ise ilk defa 1831'de görülmüştür. 1893-1895 yılında İran ve Rusya ticaret yollarından ve hicaz hac yolu üzerinden Osmanlı topraklarına ulaşmıştır (Menekşe, 2019: 391). O dönemde Osmanlı Devleti ekonomik bir çıkmaz içerisindeydi. Erzurum'a salgın tedavisi için gelen ve göreve başlayan doktorların birçoğu maddi yetersizliklerden dolayı istifa etmiştir. Hastalık için getirilen ilaçlara, temizlik ve uygun koşulların yaratılması için sorunlar oluşmaktaydı. Hastalık görülmeye başladıktan sonra toplumun kaygılanmaması için bazı şehir gazetelerinde kolera yerine farklı isimlerle yazılarak ifade edilmiştir. İzmir'de görüldüğünde, şehrin Hizmet35 gazetesinde, illet-i sâriye, illet-i malume, illet-i meşkûke, avarız-ı meşkûke veya daha basit anlamda şüpheli hastalık isimleri kullanılmıştır (Menekşe, 2019: 393). Hastalık İzmir'in ticari canlılığını büyük oranda etkilemiştir. Bölgedeki mahsulleri Avrupa ve Amerika'ya taşıyan gemiler gelmediğinden liman boş kalmıştır (Ayar, 2007: 29).

Osmanlı toplumunda uzun süre hekimlik, eczacılık, cerrahlık gibi sağlık meslekleri yabancılar ve azınlıklara mensup kişiler tarafından uygulanmaktaydı. 1827'de eğitime başlayan Tıphane-i Amire yeni yeni mezunlarını vermeye başlamıştı. Halk gayrimüslim hekimlerin uyguladığı karantina yöntemlerine ve verilen kolera ilaçlarına güven duymuyordu (Yıldırım, 2006: 21). Halk arasında karantinanın şeriata uygun olmadığı üzerine bir tepki oluşmuş ve karantina uygulamalarının gerçekleştirilmesi sürecinde ayaklanmalar gerçekleşmiştir. 1845 yılında Hicaz'dan dönen hacıların Adana dışında karantinaya alınmaları bildirilince ilgililer hazırlıklara başlamıştır. Belirtilen bölgelere çadırlar kurulmuştur. Adana karantina doktoru ile Adana mutasarrıfının görevlendirdiği memur 150 askerle birlikte hacıları karşılamaya gidip emri tebliğ ettiğinde sinirlenen hacılar sancak yöneticisini görmek istemişler. Sancak yöneticisi eğer itaat edip karantina beklerlerse ne ala, beklemezlerse istedikleri yere gidebilirler demesiyle 2 bin 500 kadar hacı Adana'ya giderek karantinayı yağmalamıştır. Adana sancak yöneticisi yanında Demirci müftüsünün de karantina lazım değildir diye fetva vermesi ve tellal ile halka duyurması olayı alevlendirmiştir. Konya'dan bir bölük asker Adana'ya sevk edilmiş ve sancak yöneticisi azmedilmiştir. Adana'da temiz belgesi almadan kaçan hacıların yakalanarak 15 gün karantinaya alınmaları ve hapsedilmeleri için ilgili vilayetlere emirler gönderilmiştir (Yıldırım, 2006: 23-25). 1893 yılında Suudi Arabistan'ın Yenbu şehrinde halk, kolera sebebiyle uygulanmaya başlayan karantina uygulamalarını hacıların toplanmasına engel olmak isteyen Avrupa'nın işi olarak düşünüyordu (Yıldırım, 2006: 26).

Amerika'da 1870'lerde çiçek hastalığı geleneksel inançları ve manevi yaşamı derinden sarsmış, virüse yönelik hiçbir tedavi yönteminin bulunamayışı şamanların, kahinlerin ve hekimlerin çaresizliğini göstermekle birlikte onların kendilerini işe yaramaz hissetmelerine yol açmıştır. O sırada Amerika'da gerçekleşen savaşlarda Avrupalıların hastalığı taşımadıklarını görünce Tanrı'nın onları görmezden geldiği düşünmeye başlamışlardır. Aztek büyücüleri değerlendirmelerinde: "Ah, Tanrım, biz onlarla boy ölçüşemeyiz; bizler birer hiçiz" demiştir. Yerli büyücülerin işe yarayacak hiçbir ilaçları, muska ya da duaları yoktu. Yerliler kitleler halinde ölürken, işgalcilerin çoğalmasının adaletsizliği, birçok yerliyi Avrupa'nın Yüce Ruhunun çok daha güçlü bir ilaca sahip olduğuna ikna etmiştir. Doğu Kanada'daki kalabalık Micmac'lar, her açıdan beyazlardan üstün olduklarını düşünürlerken, salgınlar kendilerine olan güvenlerini zayıflatmıştır ve

Tanrı'nın, "gözde ve sevgili insanları olan" Fransızları koruyup kolladığını düşünmeye başlamışlardır. Bu inanış yerlileri, yazar William Styron'un "görülür karanlık" olarak adlandıracağı, toplu intiharlarla, çocukların öldürülmesiyle sonuçlanan derin bir bunalıma sürüklemiştir (Nikiforuk, 2007: 107-109).

1923-1960 arası süreçte Hakkari'de yaşanan salgın hastalıklar sürecinde doktorların yoğunluk sebebiyle istifa etmeleri durumundan dolayı insanlar farklı arayışlara girmiştir. Halk doktor ve hastanelerden faydalanamadığından alternatif tıp ve din görevlilerinden yardım almıştır. Dini korunma açısından çoğunlukla muska yazdırıldığı görülmüştür (Özgen, 2018: 39).

Bu Araştırmaya konu olan Covid-19 pandemisi, Dünya Sağlık Örgütü'nün Çin Ülke Ofisinin, 31 Aralık 2019'da Çin'in Vuhan şehrinde sebebi belli olmayan zatürre vakalarını bildirilmesi ile başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, 7 Ocak 2020'de daha önce tespit edilmemiş bir hastalık olarak yarasalardaki bir beta koronavirüsün insana geçerken mutasyona uğramış hali olan yeni tip koronavirüse "2019-nCov" adı verilmiştir. Hastalık daha sonra Covid-19 olarak adlandırılmıştır. 11 Ocak 2020 tarihinde Çin'in Vuhan şehrinde ilk ölüm gerçekleşmiştir. Hastalık üç ay içerisinde dünyanın birçok yerine yayılmaya başlamıştır. 23 Ocak 2020 tarihinde Çin'in Vuhan şehri karantinaya alınmıştır (Budak ve Korkmaz, 2020: 70). 08 Mart tarihinde; İtalya, Lombardiya bölgesinde genel karantina ilan edilmiştir. 18 Mart'ta Amerikan Borsası, iki hafta içinde dördüncü kez geçici süreyle işlemleri durdurmuştur. (Congar, 2020). 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'deki ilk Covid-19 vakası tespit edilmiştir. 12 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Covid-19 pandemi ilan edilmiştir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Türkiye'de 22 Mart'ta, kamuda çalışanlar için çalışma saatleri esnetilmiştir. Okullarda uzaktan eğitim süreci başlamıştır. Toplu taşıma hizmetlerinde taşıt kapasitesinin yarısı kadar yolcu taşınmasına karar verilmiştir. 21 Martta 65 yaş üstü vatandaşlar ve 4 Nisan'da, 20 yaş altı vatandaşlar için sokağa çıkma sınırlandırması getirilmiştir. 14 Nisan'da, Türk Hava Yolları tüm dış hat uçuşlarının 20 Mayıs 2020 tarihine kadar durdurulduğunu açıklamıştır (Covid-19 Bilgilendirme Platformu).

Bazı ülkelerde Covid-19 pandemisinde krizi yönetmek için dini pratikler gerçekleştirilmiştir. 29 Mart 2020’de ABD’de canlı yayın programında bir evanjelist misyoner tarafından korona kovma ayini yapıldı (CnnTürk, 2020). 31 Mart 2020 tarihinde Almanya’nın Dortmund kentinde her akşam 19.30’da belirli camilerde ezan ve kiliselerde çan çalınmıştır (Haberci Gazete, 2020). Katoliklerin lideri Papa Francis Koronavirüsün İtalya’da ki artışıyla birlikte Roma sokaklarını yürüyerek kutsama gerçekleştirdi ve dini törenlerin canlı yayın, televizyon ve sosyal platformlarda sürdürüleceğini belirtti. Papa Francis yaptığı canlı yayın sırasında rahiplerin dışarı çıkıp koronavirüse yakalanan hastaları ziyaret edip destek olmalarını önerdi (Haber Global, 2020). Türkiye’de 23 Mart 2020 tarihinde, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş tarafından yapılan açıklamayla birlikte camilerde yatsı ezanı sonrası dualar ve sela okutulmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Din İşleri Yüksek Kurulu, Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulunun görüşlerini alarak koronavirüs sebebi ile ölen hastaların cenaze namazı ve defin işlemlerinde düzenlemeler yapılmıştır. Salgın hastalıkla mücadele sürecinde gerçekleştirilen birçok uygulama arasında insanları dini açıdan telkin etmek için gerçekleştirilen dini pratikler sadece Covid-19 sürecinde değil geçmişte yaşanmış salgın hastalık dönemlerinde de gerçekleştirilmiştir.

2.2.1. Covid-19 Kaynaklı Toplumsal Krizlerde Dinin İşlevi

Salgın sürecinde uygulanan pratikler başlığı altında dini pratiklerde ele alınmış ve çoğu durumda olumlu bir işlev sağladığı görülmüştür. İnanç düzeyleri üzerinde büyük değişimler söz konusu olmasa da salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde hem kişiler hem kurumlar tarafından gündelik yaşamın olağan düzenini devam ettirebilmek için dini pratiklerin uygulandığı görülmüştür. Covid-19 sürecinde yapılan çalışmalar ile gündelik yaşam ve dinin işlevleri incelenmiştir.

Feim Gashi’nin (2020), “*Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkmanın Etkisi*” adlı araştırmasında, koronavirüse yakalanmış ve tedavileri başarılı ile tamamlanmış kişilerin bu süreç zarfında dini başa çıkmanın nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmeyi hedeflemiştir. Covid-19 hastalığını atlatmış, 7’si erkek 2’si kadın 9 katılımcı ile gerçekleştirdiği araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunda, süreci

anlama ve anlamlandırma konusunda dini inancın önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Zira dini başa çıkmada en önemli konuların başında yer alan dua, ibadet, sabır vb. konuların bu sürecin atlatılmasında önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir. İnsanın güçsüzlük ve yetersizlik düşüncesi, onu her şeye gücü yeten doğaüstü bir varlığa sığınmasına yol açmaktadır. Zira bu insanın doğuştan getirdiği sığınma ve güvenme duygusundan kaynaklanmaktadır. Dini inanç diğer durumlarda olduğu gibi ölüm gerçeğine de bir anlam yükleyerek kişilere umut sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, koronavirüse yakalanmış ve bu süreçte yaşamış oldukları ölüm düşüncesine karşı, katılımcıların dini inanca sığınarak umutlarını korumaya çalıştıkları söylenebilir. Gashi'nin bu çalışmasında katılımcılarının çoğunun ölüm düşüncesi ile birlikte dine olan yönelimlerinde artış yaşandığı görülmektedir.

İsmail Bulut ve Ahmet Koç'un (2022), "*Covid-19 Salgını İnanç İlişkisi*" adlı araştırmalarında çalışmanın örneklemini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Virüsün etkilerinin inanç açısından (olumlu-olumsuz) nasıl değerlendirildiğini incelemişlerdir. Katılımcıların süreçte dini hassasiyetlerinin arttığını, gençlerin dini yönelimlerinde artış olduğu ve farklı çalışmalarda da çıkan sonuçlar doğrultusunda katılımcıların salgınları ve doğal afetleri ilahi bir ceza olarak değerlendirmelerinin yüksek olduğu verilerine ulaşılmıştır. Çalışmada dini başa çıkma ve salgını ilahi bir değerlendirme yapmada kadınların erkeklerden daha eğilimli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları yapıldığı alanın koşulları veya farklı kültürel veya toplumsal koşulların etkisi ile bu tez çalışması ile farklılıklar içermektedir. Bu çalışmada yapılan görüşmeler doğrultusunda genç nüfusun dine yöneliminin diğer yaş gruplarına oranla daha düşük çıkmıştır.

Çetin ve Güzeloğlu (2022), "*Covid 19 Pandemi Döneminde Dini Başa Çıkma Tarzları ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*" adlı araştırmalarında, bireylerde koronavirüs salgını döneminde ortaya çıkan psikolojik sorunlara karşı geliştirilen baş etme mekanizmalarından dini başa çıkmanın ruhsal bozukluklar ile olan ilişkisini (bu dönem içinde toplanan verilerle) ortaya çıkarmayı ve analiz etmeyi amaçlamışlardır. Ruhsal bozukluklar ve dini başa çıkma arasındaki ilişkide obsesyon ile negatif dini başa çıkma

arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Obsesyonda yaşanan tekrar edici düşünceler ve zihinsel yoğunluk sebebiyle, kişinin düşünce akışının olumsuz anlamda pekişebileceği düşünüldüğünde, negatif dini başa çıkmanın kullanılması anlamlı bir sonuç olmuştur. Pozitif dini başa çıkma ile somatizasyon, kişilerarası duyarlılık ve psikotizm arasında pozitif bir ilişki olduğu araştırma verileri ile ortaya çıkmıştır. Çalışmamda yapılan araştırmalar sonucunda, dini krizi yönetmede kullanan katılımcıların, kullanmayan katılımcılara oranla kendilerini daha iyi hissettiği gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışma ile benzerlikler taşımaktadır.

Nesrullah Okan ve Aytaç Ören'in (2021), "*Covid-19 Sürecinde Yaşanılan Olumsuz Duygularda Dini Başa Çıkma'nın Rolü*" adlı çalışmalarında, Covid-19 sürecinin bireyler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri incelemek, bu olumsuz etkiler karşısında bireylerin ne tür başa çıkma tarzları kullandıklarını belirlemek ve dini başa çıkmanın bu süreçteki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. 19 erkek ve 41 kadın öğrenci ile yapılan görüşmeler sonucunda bir analiz oluşturulmuştur. Bireyler salgın dönemiyle baş edebilmek için en çok dini ve manevi değerlerden yararlandığı yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yine Yusuf Fırıncı'nın (2021), "*Din Sosyal Psikolojisi Perspektifinden Toplumsal Patolojilerle Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Değerlendirmeler*" adlı çalışmasında, bireysel ve toplumsal patolojileri ve sebeplerini ele alarak incelemiştir. Bu örneklerden biriside Covid-19 salgınıdır. Olağan ve olağan olmayan patolojiye değinilmiş, bunların önlenmesi veya tedavisi için çeşitli görüşler incelenmiştir. Bu kapsamda makalenin son bölümünde ailenin önemi, toplumsal dayanışmanın destekleyici rolü, manevi değerler gibi konular kültür, inanç ve din boyutuna bakış başlığı altında kısaca değerlendirilmiştir. Dini başa çıkma kavramı kapsamında çeşitli uygulamalar ve öneriler paylaşılmıştır. Dini başa çıkmanın, ölüm kaygısına tampon oluşturup, ölüm kaygısının oluşturduğu olumsuz etkenleri engellediği görüşüne varılmıştır.

Veysel Karani Altun'un (2021), "*Dinin Salgın Hastalık Dönemlerindeki Eğitsel Rolü: Covid-19 Pandemisi Özelinde Bir Araştırma*" adlı araştırmasında, pandemi döneminde dinin insanlar için ne anlam ifade ettiğini anlamak ve hastalığı geçiren kişilerin, dinin hastalık süresince kişi ve toplum için eğitsel bir rolünün olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 10 farklı yaşta katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların hastalık sürecinde manevi destek alma ihtiyacı hissedip hissetmediği ile ilgili dile getirdiği görüşler, kendi talepleri doğrultusunda olmasa da bir başkasının kendisi için güzel temennide bulunmasının olumlu karşılandığı tespit edilmiştir. Katılımcılardan hastalık sırasında dini inançlarında olumlu anlamda herhangi bir değişiklik olmadığını dile getirenlerin, hastalık sırasında kendilerinde bir belirsizlik yaşamadığını ifade edenlerin, hastalık sırasında manevi açıdan kendisini yetersiz görenlerin ve hastalık sürecinde manevi destek alma ihtiyacını hissetmeyenlerin cinsiyet açısından çoğunlukla erkek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kadınların erkeklere oranla dini inanç konusunda daha duyarlı oldukları sonucu çıkarılmıştır. Küresel salgınların bireyleri manevi bir arayışa sürüklediği görülmüş, bununla birlikte insanların iç muhasebe yapma ve geleceği ile ilgili karar vermeye odaklandıkları noktanın çoğunlukla din olgusu olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan araştırmaların tamamında dinin, krizi atlama da ki etkileri olumlu olarak görülmüştür. Özellikle bireyin ölüm korkusuna kapıldığında dine eğilimde bir artış olduğu görülmektedir. Bireysel olarak dini eylemlerin gerçekleştirilme durumlarında değişiklikler görülse de krizi yönetmek için kişilerin dine sığınma ve destek alma durumları olduğu görülmektedir.

Bu tez çalışmasında da katılımcıların özellikle Covid-19 salgının ölüm tehdidi oluşturduğunun düşünüldüğü durumlarda dine yönelimde bir artış olduğu görülmektedir. Çalışmayı diğer çalışmaların verilerinden ayıran durum, dini desteğin kurumlar tarafından uygulanmasında katılımcıların olumsuz değerlendirmelerde bulunma sebeplerinden biri olmuştur.

2.2.2. Dini Uygulamalarda Biri: Sela

Dini musiki formlarına bakıldığı zaman İslam inancında temelde ezan ve sela öne çıkmaktadır. Müslümanların Medine'ye göç etmesi ile birlikte cemaat ile namazlar kılınmaya başlamıştır. Ezan toplumu namaza çağırarak için okutulmaya başlamıştır. Ezan Kuran-ı Kerim'de çağrı ve bildiri anlamında kullanılmaktadır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed zamanında beri ezan musikisinde okuyan kişinin sesine ve eğitimine önem verilmiştir. Bir diğer dini musiki formu sela'dır. Arapça'da dua ve namaz anlamlarına karşılık gelen salât dini musiki formların da salâ olarak telaffuz edilmektedir. İslam Peygamberi Muhammed'e Allah'tan rahmet ve selam temenni eden, ona övgülerini sunan, aile fertlerine ve yakınlarına dua ifadelerini içeren, çeşitli şekillerde düzenlenmiş saygı ve dua cümlelerinden oluşan, belirli bestesiyle veya serbest şekilde okunan güftelerin genel adı olarak anılmaktadır (Özcan, 2009: 15-16). Salâ ve Salât ile ilgili yapılan kaynak taramaları sırasında, İslam Peygamberi Muhammed'in döneminde musiki ile ele alınabilecek düzeyde salâ okunduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Söz konusu dönemin sonrasında Ömer bin Abdülaziz'in padişahlığı sürecinde okutulmaya başlanmıştır. Selam ve övgü metinlerinin musikiyle sunulması salâ; musikisiz okunması ise salât-u selâm olarak adlandırılmakta ve böylece musikili veya musikisiz inanç eylemleri arasında musikin varlığına dayalı bir fark oluşmaktadır. Bununla birlikte günümüzde musikin din alanında geniş çaplı ve yaygın kullanımı sonucu salâ ve salât-u selâmın her ikisinde de musiki temel unsur olmuş ve her iki selamlama şekli özel bir biçim olarak dini musiki konuları içerisine dahil edilmiştir. Sela vermenin uygulamaya konuluşu bazı kaynaklara göre Fatımiler zamanında Mısır'da, bazı kaynaklara göre ise de Abdülaziz döneminde Emeviler zamanında olduğu yönündedir. Ancak o günlerde okunmakta olan salânın sözleri ve ezgisi günümüze ulaşmış değildir (Özcan, 2009: 15).

İslamiyet öncesinde Türk inanç kültürü uygulamalarına bakıldığında Gök Tengri olarak adlandırılan tek tanrılı inançta selanın benzer biçimleri görülmektedir. Bu tek tanrıçılık çerçevesinde ki inançta, ölümden sonra yaşamın devam ettiği fikri ile yoğ / yuğ töreni diye adlandırılan tören boyunca baştan sona musikin var olduğu ölümlerini defnetme merasimi gerçekleştirmektedirler. Musikiler içerisinde hem günümüzde ağıt olarak bilinen

ölen kişi üzerine yazılmış ve söylenmiş sözlerden oluşan bir bölüm hem de ölen kişi için Gök Tanrı'dan bağışlama dileme ve iyi niyet belirtme ifadelerinin yer aldığı belirtilmiştir (Yörükhan, 2013: 73).

En çok bilinen uygulaması cenaze törenlerinde olan sela, diğer inançlarda da farklı pratiklerle gerçekleştirilmektedir. Ortodoks hristiyanlarda cenaze töreninden önceki akşam kilisede Trisagion (kutsal üçlü birlik) ilahisi söylenir. Cenazenin mezara yerleştirilme ve sonrasında ki anma kısımlarından da bu ilahi okutulur. Cenaze töreninin olduğu Pazar günü, Kilisede İlahi Liturji (Pazar Ayini) sonrasında ölen kişinin Tanrı'nın günahlarını bağışlaması, merhamet etmesi ve ruhunu kurtarması için anma töreni gerçekleştirilir. Aynı şekilde bu anma töreni cenazeden 40 gün sonra ve bir yıl sonra tekrar yapılır (Ulaş, 2014). Cenaze mezarlığa götürülürken çanlar çalınır. En küçüğünden en büyüğüne doğru çanları çalmak, bir insanın doğumundan ölümüne kadar olan yaşam aşamalarını sembolize eder. Katolik cenazelerinde de neredeyse aynı ritüeller gerçekleşir bir gün öncesinde kilisede dini ilahiler okutulur ve cenaze sırasında ya da krematoryuma bağlı şapellerde törenler gerçekleştirilir (Ulaş, 2014: 17).

Musevilik cenaze törenlerinde de, ölüm haberinin hemen arkasından hespet adında kasidelerini okur ve cenaze töreni ve gömme işlemi sırasında çeşitli dini musikileri okurlar. Tek ve ilahi tanrılarda genellikle ölüm haberi vermek ve ölen kişinin diğer dünyada günahlarının affedilmesi için çeşitli dini pratikler uygulanmaktadır (Güç, 2001: 70).

Türkiye'de Cuma namazı için Perşembe günü akşamları sala okunması gibi Yahudiğin Cumartesi önceki gün ibadet etme takvimi bulunmaktadır. Yahudi toplumlarda şabat günü olarak bilinen Cumartesi ibadeti Cuma günü akşamında başlayarak Cumartesi akşamı sona erer. O gün içerisinde bir şey yenip içilmez (Ulusal Demokrasi Enstitüsü, 2018). Hristiyan Kiliselerinde ibadete çağrı için kullanılan en kutsal çalgı çandır.

Hristiyanlar için çanlar önemli olayları, tehlikeleri, saldırıları, salgınları işaret etmek için de çalınmıştır. 1348 Veba Salgını döneminde dışarıdan insanların çan çalınan

bölgelere gelmesini durdurmak, ölüm ilanlarının haberini vermek için çanlar çalınmıştır. Cüzzamlılar da diğer sağlıklı insanlara varlıklarını belli etmek için ellerinde bir çan ya da çingirak taşımak ve çalmak zorundalardı (Genç, 2020).

Hz. İsa'nın öğretilerini yaymak için bu yeni dini benimseyen ve dört bir yana dağılan havarileri, inançlarını temsil eden ve gizlice düzenledikleri törenler vasıtasıyla Hristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu törenlerde Musevi, Yunan ve Akdeniz kültürlerinin mûsikî anlayışı ve nağmeleri kullanılmıştır. Uzun yıllar Roma kilise müziğinin ana merkezi olmuştur. Roma'nın kilise müziğinin ana merkezi olmasının sebepleri, 6. yüzyıldan itibaren Papalığa ait bir koronun faaliyet göstermesi ve 8. yüzyıldan itibaren kilise ayinlerinde kutsal ezgileri seslendirmek için erkek çocukların yetiştirildiği Scola Cantorum adlı bir merkezin kurulması olarak düşünülmektedir (Yaltrık, 2001: 837).

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'den sonra İslamın yayılması ile fethedilen yerlere camiler inşa edilmiştir. Ezanların ve selaların okutulduğu minare ilk defa Emeviler zamanında inşa edilmiştir. Mineraden duaların okutulması İslam tarihinde ilk kez Mısır'da 58/678 yılında gerçekleşmiştir. Sela okutulmasına dair net bir bilgi olmamakla birlikte ihtimal olarak var olmaktadır. Emeviler döneminde toplumda eğlence için toplanmalar gerçekleştirilmektedir. Dönemin en meşhur müzisyeni olan Cemile'nin elli kişilik müzisyen grubuyla hacca gittiği bilinmektedir. Bu hac ziyaretleri esnasında tekbir, tehlil ve salavat formlarını belirli bir beste üzerinden okutulduğu düşünülmektedir (Koca, 2013: 116). Minareden okunan ilk salaların Ahmet Bin Tolun zamanında olduğu düşünülmektedir. Abbasiler döneminde sabah ezanından önce sela okutulduğu ve Ramazan bayramına büyük önem verdikleri ve toplanma alanlarında hep birlikte sela okudukları düşünülmektedir. Selçuklular dönemindeki tarihi anlatılarda savaş anında düşmanın üzerine salavat çekilerek gidildiği, savaş kazanıldığında minarelerden selalar okutulduğu yazmaktadır. En belirgin olarak memlüklerde 700/1300 yılında Cuma ezanından önce memlük sultanı Muhammed bin Kalavun tarafından okutulmaya başlanmıştır. Sonrasında 791/1389 yılında, El-Melikü's-Sâlih bin Eşref Zeynüddin 2. Haccı döneminde akşam ezanı dışında bütün ezanların ardından sela okutulma emri verilmiştir (Koca, 2014: 125).

2.2.3. Osmanlı Devlet'inde Sela Uygulamaları

Osmanlı döneminde Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, ordusu ile ilk kez 759/1357 yılında Rumeli'ye geçmiş, babası adına İpsala'da para bastırmıştır burada ilk Cuma namazı kılan Süleyman Paşa yine burada ilk kez Cuma selasını da okutmuştur (Çelebi, 1984: 243). Osmanlı döneminde her ne kadar minareden okunan ilk selanın tarihsel başlangıcı bu olarak biliniyor olsa da bu dönem öncesinde Anadolu'da salâların okunduğu bilinmektedir. Sultan Mehmed Han (1432-1481), babası Sultan Murad Han'ın (1404-1451) vefatı üzerine Manisa'dan İstanbul'a gelip Sultan Bayezid Han'ın (1360-1403) köşküne yanaştığında toprakların atılmasına ve minarelerden Cuma selasının verildiğine şahit olmuştur. Padişah, hanedan mensupları ve devlet büyüklerinin ölümünün, İstanbul kadısına ya da müezzin başlarına yetki çıkartılarak Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye ve Fatih gibi sultanların yaptırdığı camilerde okunan selalarla ilan edilmiştir (Özcan, 2009: 38).

Okunan selalara bakılacak olursa; Ramazan ayında sahur vakti insanları uyandırmak maksadıyla okunan temcid salâsı bunlardan birisidir. Özellikle ölüm haberini duyurmak amaçlı okunan salâttır. Cenaze salâsı, ölüm haberinin duyurulması maksadıyla camilerde okunan salât ü selâm ile cenazenin kabre götürülüşü sırasında düzenlenen cenaze alayı ve definden sonra okunan salâ olmak üzere iki çeşittir (Özcan ve Uzun, 1993: 358). Osmanlı, eski devirlerden beri önemli kişilerin ölüm haberlerini şehirlerin büyük camilerinin minarelerinden salâ verilmek suretiyle halka duyurmuştur. Osmanlı döneminde padişahların tahta çıktıklarında da sala okutulmaktadır. Özellikle Anadolu'da yaşayan Müslümanların önem atfettikleri bazı gün, gece ve söz konusu önemli olaya başlarken ya da bitirirken Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirilmektedir. Önemli gök olaylarında, ay ve güneş tutulması zamanlarında sala okutulmaktadır. Bu okunan salât ü selâmlar minareden ya da farklı mekanlardan okunmaktadır. Çeşitli doğa olayları ve doğal afetler, sel, fırtına gibi durumlarda halkı bilgilendirmek için ve yaşanan felaket karşısında sala okutulmaktadır (Kalafat, 2009: 92). Çocuklara isim konurken sala okutulmaktadır (Atay, 2012). Sela, olağan bir süreç içerisinde haber verme, toplumsal kriz anlarında uyarı, çağrı gibi birçok farklı durumda

okutulmaktadır. Osmanlı devlet başkentlerinde her sabah ezandan önce Dilkeşhaveran sabah salatı adında ki sabah salası okutulmuştur. Ayrıca Osmanlıda cihada çıkılacağı zamanlar Osmanlı bayrağının dalgalandığı her yerde bu sabah salası okutulurak cihadın yaklaştığının müjdesi verilmiştir.

Din adamlarının toplumsal olaylardaki etkinliği milli mücadelede de devam etmiştir. İşgal altındaki birçok Osmanlı toprağında din adamlarının örgütleyici rolü ve bu konuda tavırları bütünlüğü sağlayıcı, moral ve destek verici olmuştur. Anadolu'da istilaya karşı örgütlenme din adamları tarafından yürütülmüştür. Örneğin Isparta'daki örgütlenmeye Isparta müftüsü öncülük etmiştir. Yunan işgalinden sonra ilk cihat fetvasını Ege müftüsü imzalamıştır. Amasya'ya müftü Hacı Tevfik Efendi başkanlığında bir heyet çağırılmıştır. Sivil toplum örgütlerinin günümüzdeki halliyle ortada olmadığı zamanlarda örgütlenme dinamiği olarak dini kurumlar ve din adamları sınıfı aktif rol oynamıştır. (Avcıoğlu, 2013: 167).

Selat-u selamlar kendi içinde birden fazla türe ayrılmıştır bu ayrımlar genellikle bestelenme ve söylenirken ki nameleriyle alakalıdır. Bu selalardan çoğu günümüzde cami hutbelerinden okunurken aynı tonlamada yapılmaktadır. İlk bestelendikleri halleriyle bazı dini topluluklarda hala devam ediyor olabilir. Bu selalardan en çok uygulanan beş tanesine bakacak olursak bunlar;

Hüseyini Cenaze Salatı, cenazelerin mezara götürülme sırasında sesi güzel bir kişinin önderliğinde oradaki insanlarla birlikte sesli olarak okutulan seladır. Bu selanın Osmanlı medeniyeti sürecinde söylenip, uygulandığı fakat 2013 yılında yapılan bir araştırmada günümüzdeki din görevlilerinin çoğunun bu selayı bilmediği veya bilinse de kullanılmadığıyla ilgili bilgiler toplanmıştır (Alkan, 2014: 91). Dilkeşhaveran Sabah Salatı, günümüzde de en yaygın olarak kullanılan Cuma selası olarak bildiğimiz bestedir. Cuma günleri, dini olarak önemli gün ve gecelerde ve cenaze ilanlarında da bu sela kullanılmaktadır. Bu sela Osmanlı döneminde özellikle cihad salası olarak uygulanmıştır. Halka bir toprağın alındığının müjdesi verileceği zaman genellikle bu sala okutulmaktadır. Bayati Bayram Salatı, bayramın birinci günü sabah namazından sonra okutulan seladır. Bu

sela günümüzde uygulanmamaktadır. Uşşak Salat-ı Kemaliye, Osmanlı döneminde zikir yapılan tarikatlar tarafından uygulanmaktadır. Günümüzde kullanılmamaktadır. Segah Salat-u Selam, diğer selalardan farklı olarak Türk, Arap ve diğer İslam ülkelerinde ortak olarak kullanılan bir bestedir.

Osmanlı döneminden selaların her olay için ayrı ayrı kullanım durumu ortadan kalkmıştır. Günümüzde selanın genellikle Dilkeşhaveran salatı kullanılmaktadır. Diğer bestelenmiş türleri tam olarak ortadan kalkmasa bile çoğu din adamı ve halk tarafından kullanılmamaktadır.

Osmanlı devleti, kuruluş esasları yönünden İslam'a dayandığı için diğer dinlere mensup olan toplulukların gelenekleri yerine getirilmeye özen gösterilse de bu İslam'a karşı bir saldırı olarak anlaşılmaması için belirli kısıtlamalar altında gerçekleştirilmiştir. Hristiyanların dini ritüellerinden birisi çan çalmadır. Çan çalınması, namaz vakitleri dışında Müslümanların duymayacağı bir tonda uygulanmıştır. Çan çalma gibi tahta çalma ritüeline Müslümanlar tarafından ciddi şikayetler alınmadığı sürece izin verilmiştir (Güneş, 2017: 24).

2.2.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Covid-19 Sürecinde Sela Uygulamaları

Osmanlı dönemi bestelenme şekillerinde olan farklılıklar dışında günümüzde de sela uygulamaları çoğunlukla aynı şekilde devam etmektedir. Özellikle halk tarafından en bilinen sela okutulması cuma günleri ve cenazelerdeki uygulamalardır. Cuma günleri öğle ezanından önce okutulmakta olan sela insanları cuma namazına çağırma amacıyla okutulmaktadır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e salavat getirmek sünnettir. Cuma günleri müezzinlerin minareden yüksek sesle salavat getirmeleri hem insanların salavat getirmelerini hatırlatmak hem de cuma namazını hatırlatmaları bakımından okunmaktadır. Ölüm sonrası okutulan selalarda insanları bilgilendirmek ve peygambere salavat amacıyla yapılmaktadır. Yakınlarını bir araya toplamak, ölen kişinin haberini vermek amacıyla okutulmaktadır. Bu ikisi dışında olağan dışı durumlarda da okutulmaktadır. Doğa olayları

veya toplumsal düzeni bozacak başka bir sorun oluştuğunda, insanlara birlik çağrısı yapmak ve dini öğretileri anımsatmak amaçlamaktadır. Osmanlı döneminde örneği olan cihat gibi durumlarda okutulan selalar artık günümüzde iletişim araçlarının çokluğundan ötürü uygulanmamaktadır.

Sela okunmasının sembolik bağlamı, Türkiye Cumhuriyeti'nde 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi döneminde de görünür olmuştur. Covid-19 öncesinde tüm halkın sela ve ezanın kriz zamanlarında gerçekleşmesine şahit olduğu zaman 2016 olmuştur. Darbe girişimi sürecinde gerçekleşen kriz anında kurumların bir araya gelerek aldığı kararla tüm camilerden sela ve ezanların okutulması istenmiştir. Süreç içerisinde yapılan bir görüşmede Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş;

“Bütün görevlilerimize mesaj göndererek, 'minarelerden sela okuyarak milletimizi kendi iradesine sahip çıkmaya davet edelim' dedik. Sabahlara kadar da Türkiye'nin bütün camilerinde böyle oldu. Milletin kulağında sala, dilinde tekbir, elinde bayrak ile o ihaneti bertaraf etme noktasında sonuç verdi." açıklamasını yapmıştır (Akit Gazetesi, 2016).

Sela, bu durumda birlik ve beraberlik sağlama çağrısı olmuştur. Selanın kullanımı konusunda bu noktada bir siyasallaşma durumu görülebilir. Selanın genellikle kullanıldığı alanlar dini günler ve gecelerken 15 Temmuz'da devlet içerisinde gerçekleşen bir durumun kontrol edilebilmesi için gerçekleşmiştir.

2019 yılında gerçekleşen Koronavirüs salgınında, ciddi ölüm artışları yaşanmasıyla birlikte hem ölen insanlar için hem de toplumsal olarak bir birlik sağlanması amacıyla selalar okutulmuştur. Bu süreçte Türkiye'de uygulanan bu selalar gibi dünyanın farklı yerlerinde dini olarak topluma destek olmak amacıyla uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Koronavirüs sürecinde hastalığın kontrolünü sağlamak amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar arasında sokağa çıkma yasakları ve sosyal alanlara getirilen kısıtlamalar bulunmaktadır. Ramazan Bayramı bu sürece denk gelmiştir. Bayram sabahlarında

Camilerde namaz kılma geleneği bu süreç yüzünden gerçekteşmemiştir. Bayram günü boş kalan camilerde selalar okutulmuştur (Hürriyet Gazetesi, 2020). Covid-19, 1. Dalga sürecinde 23 Mart 2020 Tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, sosyal medya hesaplarından yaptığı paylaşım, yeni tip koronavirüs salgınının bir an önce son bulması için yarın yatsı ezanından sonra tüm camilerden dua edileceğini bir sosyal medya platformundan duyurmuştur. Yatsı ezanından sonra sela okutulup ardında dualar okunmuştur. Okutulan dua şu şekildedir:

“Ey bu okuduğumuz ezanların sahibi Yüce Rabbimiz. Sana sığındık. Kapına geldik. Ellerimizi semaya, dillerimizi duaya, gönüllerimizi şefkat ve merhametine açtık. Peygamberlerin, mazlumların ve muhtaçların dualarına icabet ettiğin gibi şu anda yaptığımız dualarımızı kabul eyle Allah’ım! Bizleri umduklarımıza nâil, korktuklarımızdan emin eyle Allah’ım! Bütün dünyayı kuşatan salgın hastalık karşısında bizlere inâyetini lutfeyle Allah’ım. Gazabından rızana, azabından affına sığınıyoruz. Bizleri muhafaza eyle Allah’ım! Şu anda huzurunda ellerini açarak âmin diyen kardeşlerimizi, iki cihanda aziz eyle Allah’ım! Her daim mağdurların, mazlumların, gariplerin yanında yer almış; çaresizlere kucak açmış necip milletimizden rahmetini esirgeme Allah’ım! İlâhi Ya Rabbi! Hastalarımıza şifa, dertlilerimize deva, borçlularımıza kolaylıklar nasib eyle Allah’ım! Ya Rabbi! Devletimizi, milletimizi, İslam beldelerini ve bütün insanlığı her türlü afetlerden, musibetlerden, kötülüklerden, salgın hastalıklardan muhafaza eyle Allah’ım! İlâhi Ya Rabbi! Zor günlerden geçiyoruz. Birliğimizi, dirliğimizi, kardeşliğimizi daim eyle Allah’ım! Ya Rab! Bu zor zamanlarda, büyük bir özveri ile gece gündüz demeden çalışan başta sağlık görevlilerimiz olmak üzere tüm çalışanlarımıza yardım eyle Allah’ım. Bizlere taşıyamayacağımız ağır yükler yükleme Allah’ım! Ya Rabbi! Dünya imtihanımızı kolaylaştır, musibetler karşısında bilincimizi ve direncimizi artır, bizlere sabır ve metanet ver Allah’ım! İlâhi Ya Rabbi! Dünyada ve ahirette, mahşer gününde mahcup ve mahzun olmaktan cümlemizi muhafaza eyle Allah’ım!” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).

Covid-19 salgını sürecinde vatandaşların sosyal ağlardan özellikle vaka sayısı ve hastalığın gidişatı ile ilgili bilgi aldığı ve hastalığa dair sürecin takibini yapan bilim kuruludur. Covid-19 kaynaklı krizi idare etmede sosyoloji, iletişim, psikoloji, din sosyolojisi ve istatistik gibi alanlarda çalışacak, işin toplum yönünü ele alacak Toplum Bilimleri Kurulu oluşturulmuştur. Toplum Bilimleri Kurulu'nun süreç içerisinde yaptığı araştırmalardan biri olarak sela ve dua okutulmasının cuma namazları öncesi haricinde ağırlıklı olarak bir ölümü haber vermek için okunduğu, dolayısıyla toplumsal psikolojiye olumsuz etki yarattığına dikkat çekmişler. Bu durumla ilgili bilgiyi diğer toplumsal kurumlarla iletişime geçerek bildirilmiş ve sela ve duaların okunmaması kararı alınmıştır (Sarıkaya, 2020).

Coğrafi olarak bakıldığında selanın Doğu Anadolu, Güney Anadolu kesimlerinde geleneksel olarak uygulandığı günlerin daha fazla olduğu Batı'ya doğru gelindiğinde ise uygulanma sıklığında azalmalar olmaktadır. Turner (1982: 254)'ın deyişiyle toplumda çoğunluğun yapısal koşullarına göre ritüeller şekillenmekte ve başkalaşıma uğramaktadır. Araştırmada, gerçekleştirilen bu sela okutulma sürecine dair bir toplumsal inceleme yapılacaktır. Öncelikle, toplumun gündelik hayatında krizi nasıl deneyimlediği araştırılacak daha sonra dinin krizi yönetmedeki etkileri sela örneklemini üzerinden bağlantılandırılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Tez çalışmasından yapılacak derinlemesine görüşme ve literatür araştırmalarını destekleyebilmek amacı ile Emile Durkheim ve Anthony P. Cohen'in kuramsal yaklaşımları kullanılmıştır.

3.1. Dinin Olağan ve Olağandışı Koşullarda İşlevleri

Dinin işlevi üzerinde yapılan araştırma ve incelenecek düşüncelerin temelinde dinin toplumsallığı bulunmaktadır. Her inanç belirli bir ilişkiler ve kültür içinde doğmakta ve ritüellerini gerçekleştirilmektedir. Din sosyolojisi, dini amaçlara yönelik gruplaşmalarla ve insanların dini etkiler ile gerçekleştirdiği toplumsal davranışlarla ilgilenmektedir (Kehrer, 1998: 17). İnsan hayatının büyük bir çoğunluğu toplumsal gruplar içinde geçmektedir. Doğrudan veya dolaylı ama sürekli halde toplumsal grupların ekisi altında olan insan aynı zamanda toplumsallığın içinde barındırdığı bazı niteliklere sahip olarak doğar ve ölür. Din bu nitelikleri barındıran bir toplumsal kurumdur ve içinde olduğu toplumda bir gruplaşmaya neden olduğu için işlevseldir. Dinin toplumsal hayatta ele alındığı başlıklardan birisi toplumsal ilişkiler içerisinde gruplaşmayı kolaylaştırarak iletişim örüntüleri oluşturmasıdır.

Max Weber, sistemli din bilimleri kurucusu olarak kabul edilmektedir. Weber tarihteki bütün büyük dinlerin daima toplumsal kriz zamanlarında ortaya çıktığını belirtir. Dini grupların doğuşundaki unsurlar yanında aynı zamanda dini unsuruda ihmal etmeyerek Weber sosyolojisinde lider sınıflandırması yapmaktadır. Karizmatik liderleri peygamber, büyücü, kahin, üstad vb. kişilikler olarak tanımlar ve bu noktada dini uygulayıcının toplumsal gruplar için önemi üzerinde durur. Durkheim için ise dinin tanımlaması hayatı kolaylaştırma ve işbirliği sağlamak için gerekli olan unsurlardan birisidir. Dinin toplumsallığı göz ardı edilemez.

Din bir başka açıdan kutsal olan ile iletişime ek olarak bireyler arası iletişimi gerektirir. Dinler içerisinde insanın doğa ile iletişimi insanın insan ile iletişim ve insanın kutsal için yapması gereken davranış biçimleri gibi birçok ilişki biçimi bulunmaktadır. Bu nedenlerle birçok sosyolog ve Durkheim dini insanın kendisi ve diğerleri ile ilgili elde ettiği verilerin ilk kaynağı olarak değerlendirir. Dinin içerisinde bu ilişki biçimlerini barındırması sebebi ile siyaset, hukuk, aile gibi birçok toplumun niteliklerini oluşturduğu da düşünülmektedir (Çapcıoğlu, 2014: 225). Weber sosyolojisinde de din insanların eylemlerini anlamlı kılmaktadır. Weber, seçici uyum ile her bir toplumsal davranışın anlamlarının değişken olduğunu ifade etmektedir. Bunu dine uygulayarak hintli fakir bir bireyin, yaşadığı toplumsal çevreyi ve şartlarını aşma imkanına sahip olmadığı için dini bağlılığın zıttı bir bireye göre farklılıklar taşıyabileceğini, her durumun kendi içerisindeki anlamlar dahilinde değerlendirilmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır.

Kurumlar toplumda insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve belirli bir düzen sağlamak amacı ile varlığını sürdürmektedir ve dinde bu kurumlardan birisidir. Dinler grupları bir araya getirme görevi sağladığı gibi ayrıştırma görevinde taşımaktadır. Dinlerin önem verdiği şeyler ve toplumun önem verdiği şeyler belirli bir zaman sonra benzeşmektedir.

Çapcıoğlu (2014: 231) dinler ve işleyişlerine yönelik araştırma yapmıştır. Budizm'de aile kimliği, Şintoizm'de cemaat kimliği, ve Hristiyanlıkta kişisel kimlik arasında yakın bir bağ vardır. İslamda genellikle toplumsal kimliğin ön plana çıkmakta olduğunu belirttiği alıntısında, toplumsal olarak bir grubun birlikteliğini sağlayarak anlam dünyasını oluşturan din, bir başka dini topluluk içerisinde hem birliktelik hem de ayrılıkları oluşturmaktadır. Din aynı zamanda kuralların belirlenmesinde de önemli unsurdur. Bir aile dahil olduğu dini grup ve dini grubun öğretileri doğrultusunda çocuğuna belirli kurallar koymaktadır. Daha geniş bir perspektiften iktidar uygulayacağı kararları ve kuralları toplumun gelenek görenek ve dini bağlarını gözetenek uygulamaya koymaktadır.

Dinin bu işlevleri yanı sıra aldığı eleştirilerde bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında da amaçlanan toplumsal işlevleri açıkça ortaya konan dinin kriz aşamasında nasıl bir geçerliliği olduğunu ortaya koymaktır.

3.1.1. Olağan Koşullarda Din

Araştırmada genel olarak dinin tanımlaması değil olağan veya olağandışı durumlarda sağladığı işlevi ile, ne yaptığı ile ilgilenilmektedir. Araştırmanın temel problemi olan kriz anlarında dinin işlevinden önce gündelik hayatta olağan düzen içerisinde ki durumuna bakmak araştırma için daha bütüncül bir yaklaşım sağlayacaktır. Peter Ludwig Berger (1993: 58)'e göre, toplumsal gerçekliğin en önemli unsurlarından birisi dindir. Toplumun davranışlarının belirlenmesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu bağlamda din, insanın dünyayı anlamlandırmasında stratejik bir rol oynamaktadır. Her din, olumlu ya da olumsuz birtakım tutumlara sahiptir. Özellikle, dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumları belirleyen zihniyet, dahil olan bireylerin sosyal hayatına yön verici bir unsurdur. Dinin, zihniyet oluşumuna katkıda bulunan tarihi ve coğrafi pek çok iç ve dış etkenlerden sadece birisi olduğuna işaret eden ve ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak bilinen Weber, bir dine ait düşüncenin, sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik ve aile, iş ve meslek, iktisat ve devlet gibi sosyal olgu ve olaylara karşı da belirli bir tavır takınmayı etkilediği görüşündedir (Freyer, 2013: 31).

Durkheim, (2005: 37) din ile ilgili; “kutsal şeylere, yani belirgin olarak ayırt edilen ve yasaklanmış şeylere ilişkin birleşik bir inançlar ve uygulamalar toplamı; onlara içtenlikle inananların tümünden oluşan ahlaki bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar” tanımını yapmıştır.

Araştırmanın odağı, Türk toplumunda dinin işlevi olduğu için kısa bir tarihsel süreç incelenecektir. Türk toplumunda farklı ideolojik geçişler yüzünden dinin toplumsal hayattaki yeri tartışmalı bir noktada durmaktadır. 1960-80 tarihlerinde ülkede yaşanan siyasi süreçlerde anayasal değişimler yapılmış ve bu durumda toplumsal hayatı

etkilemiştir. 60-80 arası değişimin başlangıçları 1950'lerde oluşmaya başlamıştır. Ezanın Arapçadan Türkçeye çevrilmesi, okullarda dini eğitim ile ilgili yapılan düzenlemeler, hac ibadeti için döviz ayrılmayacağını duyurması gibi farklı uygulamalar gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durum ülkede sınıfsal ve ideolojik bölünmeler oluşturmuştur. Temelde muhafazakâr kesim ve laik cumhuriyetçi kesim olarak ayrışmalar oluşturmaya başlamıştır. 1960 sonrası laik politikalardan uzaklaşmıştır. Bu süreç "laiklik" ilkesinden uzaklaşmak olarak olmasa da toplumda dini hayatın canlanmasında etkin rol oynamıştır. 60-80 arası dönemde öğrenci-işçi hareketleri, diğer sosyal eylemler, ordu-iktidar hareketleri, sosyalizm, milliyetçilik, sağ-sol ve İslami gruplar arasında gerçekleşen sürekli çatışma halinde ki bir toplumsal durumda dinin toplumsal hayattaki etkileri sürekli olarak farklı değişimlere uğramaktadır. Bu dönemde yaşanan en büyük etkenlerden biri de kentleşme olmuştur. Şehir ve köy ayrımında geleneksel aile yapısının niteliklerini daha belirgin bir şekilde köy halkı yaşamaktadır. Türk toplumunun geleneksel aile yapısı İslami hayat görüşüne daha bağımlı bir noktada olduğu için kentleşmeyle birlikte daha birbirine dahil topluluklar oluşmaya başlamıştır. Genellikle gecekonduya yerleşen göçmen kesim kendi içerisindeki kültürü devam ettirmiştir. Gecekondu, geleneksel kültürde önemli bir sosyal ilişkiler ağı olan mahalle olgusuna benzer destek mekanizmaları ile farklılaşmaktaydı. Mahalle, demokratik bir idari sistemden farklı olarak bir sosyalleşme ve cemaatleşmeyi ifade etmekteydi. Eğitiminden, doğumların kutlanmasına, evliliklerin düzenlenmesinden, cenaze törenlerinin yapılmasına kadar günlük hayatta gerçekleşen anların daha kolektif yaşandığı bir çerçeveydi. Mahallede bulunan cami aynı zamanda insanları birleştiren ve sosyalleştiren bir kurumdu. Bu gibi değişimler kent hayatıyla birleşerek daha kozmopolit bir yapı oluşturmuştur (Çelik, 2018: 220-226). 80 sonrası süreçten günümüze doğru geldiğinde din toplumsal kurum ve mekanizmaların içerisinde daha işlevsel bir noktada ilerletilmiştir. Daha bütüncül bir bakış açısıyla geçmişten günümüze dinin sosyal hayattaki yeri değişimlere uğrasa da dini ritüel ve uygulamalar devamlı olarak gerçekleştirilmektedir. Gündelik hayat içerisinde sosyalleşme, birliktelik duygusu, ait hissetme gibi birçok farklı işlev sağlamaktadır. Tarihte yaşanmış süreçlere bakıldığında bir ulusu inşa etme ve devamını sağlama kaynağı olarak da etkin rol oynamaktadır.

Dini bir öğretinin, toplumsal yaşam ve diğer kurumlarla sürekli ilişkisine, Türkiye'de 1997 yılında, Anayasa Mahkemesi kararıyla yasaklanan türban/başörtüsü

meselesi ve bununla birlikte yaşananlar başka bir örnek oluşturmaktadır. Yasak ülkede 60'lı yıllardan beri konu olmaktadır. Kamusal alanda sürekli olarak bir çatışma oluşturan bu kanun, 9 Şubat 2008 tarihinde yapılan oylama ile Anayasa değişikliğine uğramıştır. Süreç içerisinde birçok farklı grup, konu ile ilgili olarak eylemler gerçekleştirmiş ve ikili bir kutuplaşma oluşturmuştur.

Durkheim, metodolojisinde din kavramına toplumsal bir değerlendirme yapar. Dinin sosyal hayat üzerinde etkisini hissettirmesi toplumsal formların daha anlamlı olması açısından önemlidir. Bireyler kimliklerini inşa ederken, din ile bütünlük kazanırlar. Din kavramı, din sosyolojisinde olgusal ve soyut tanımlamalarda birçok teorisyen tarafında ele alınmıştır. Durkheim, dini sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren ve ifade eden, sosyal ilişkileri düzenleyici ve etkili bir kurum olarak nitelendirmiştir. Durkheim'in çalışmalarının ana teması; sosyal yapının yansımaları olarak dinin yapısal işlevidir.

3.1.2. Olağandışı Koşullarda Din

Din farklı bağlamlardan ele alındığı için sürekli farklı tanımlamalarla değerlendirilmiştir. Bir sosyolog, antropolog, ilahiyatçı veya tarihçi din hakkında bir araştırma yaptığında farklı bakış açıları ve konularla değerlendirme yapabilir. Bu araştırmada, toplumsal kriz durumunu yaşayan katılımcılar tarafından elde edilecek veriler ile sosyolojik bir bakış açısıyla incelenecektir. Yapılan literatür araştırmalarından yola çıkarak tarihsel süreçte dini pratiklerin sürekli farklı durumlarda etkilerinin arttığı veya azaldığı gözlemlenmiştir. Dinler kendi içinde farklı birçok ritüel ve pratik barındırdığı için bir olay yaşandığında verilecek dini tepkilerde değişmektedir. Örneğin, Max Weber Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu eserinde bir dine mensup olmanın ve o dinin toplumun anlam dünyasında nasıl şekillendiğinin farklı bir örneğini vermiştir. Malinowski dinin, gerilim ve acı çekme olgularına yanıt olarak önemini vurgular. Dinin, büyüün ve geleneklerin gerilim ile baş edebilmek için kaçış sağladığını ve psikososyal mekanizmalar olduğunu savunmaktadır. Dinin ritüeller ve anlatılarla, gerçekleşen olayları doğrulama ve açıklamaya çalıştığını belirtir (Malinowski, 2000: 14). Malinowski, kabile dinlerinin; doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi yaşam evrelerine geçişlerle ilintili bazı ritüelleri

barındırdıkları ve dolayısıyla dinlerin bu ritüellerle bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir (Şahin, 2016: 463).

Kriz anlarında kurumlar tarafından uygulama olmasa bile toplumda bireylerin bazı pratikleri kendiliğinden gerçekleştirdikleri görülmektedir. Sosyoloji tarihinde önemli eser ve fikirleriyle yer edinmiş olan Emile Durkheim ve sosyal antropolog Anthony P. Cohende dini pratikler ve düzenleyici etkileri üzerine araştırmalar yapmıştır. Dini pratiklerin düşüncesel ya da eylemsel boyutta insanları nasıl etkilediği konusu günümüzde de karşımıza çıkınca bu düşünce akademik bir araştırmaya dönüşmüştür. 2019 yılında Covid-19, salgın hastalık olarak başlayıp daha sonrasında dünya çapında yayılmaya başlayınca bu da toplumsal krizin başlangıcı olmuştur.

Toplumsal krizler denildiğinde akıla gelen savaşlar, siyasi, ekonomik faktörler veya doğal afetler dışında kimliksel ve kültürel krizlerde oluşabilir. İngiltere'ye göç etmiş ergenlik ve erken yetişkinlik dönemindeki Türkler üzerinde kimlik krizi ve dinin etkileri üzerine bir araştırma yapılmıştır. Araştırmadan çıkan sonuçlara göre kimlik krizi yaşayan ve yerleştiği toplumda sorunlar yaşayan katılımcıların sadece millet değil dini olarak da kendilerine benzer insanlarla birlikte olma isteği içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları ve sonucu doğrultusunda katılımcıların kendilerini tanımlarken içerisinde dahil olduğu değerlerin başında dini değerlerinde olması sebebiyle katılımcılar krizi atlattığında dini gruplarının desteğine ihtiyaç duymuştur.

3.2. Durkheim Sosyolojisinde Dinin Toplumsal Hayatta Bütünleştirici Etkisi

Araştırmanın kuramsal açıdan yön göstericileri olarak Emile Durkheim'in din ve kolektiflik ve Anthony Paul Cohen'in topluluğun simgelerle birlikte oluşturduğu anlamları üzerinden bir perspektif oluşturulacaktır.

Elde edilen tarihsel incelemeler sonucunda, uygulanan her dini pratiğe, dönemsel koşullar nedeni ile farklı tepkiler verilmiştir. Sosyal ve kültürel antropolojinin inancı konu

edinen bir alt dalı olarak din antropolojisi, dini ve onunla ilişkili olan toplumsal kurumları incelemektedir. Bu yaklaşım temel olarak teolojik ya da ilahiyat temelli yaklaşımlardan farklıdır. Bunu din ve hayat arasında kurulan ilişki üzerinden daha iyi anlama imkanına sahibiz. Teolojik perspektiften bakıldığında, hayat dini yaşamın bir sonucu olarak görülür. Hayat, varlıkların ve eşyanın bir yaratıcı tarafından yaratılmış olduğu inancı temelinde açıklanmaya çalışılır. Bunu en çarpıcı biçimde Ramazan ayında camilerin minareleri arasına asılan mahyalarda göze çarpan “Din, hayattır!” ifadesi yansıtır (Atay, 2012: 30). Din, sosyal bir kurum ve sosyo-kültürel bir sistemdir. Bu nedenle sadece bir ideoloji ya da inançlar sistemi veya sembolik bir sistem veya gizeme dair bir duygu olarak bakıldığında anlaşılabilir. Toplulukların davranış bilinci, gelenekler ve kültürel birikimlerle birlikte din daha iyi tanımlanabilir. Batı düşüncesinin kategorisi olarak, dini tanımlamak için çok sayıda kitap ve makale mevcuttur ve bunlar ekonomi, kültür, gerçekçilik, akıl gibi tarihsel yörüngelere ve farklı bağlamlar içeren çeşitli anlamlara gelmektedir. Bu konuda kutsal, manevi varlıkları, doğüstü güçleri, gizemi veya gizli güçleri rahatlıkla ifade eden başka terimler söz konusu olsa da antropologlar dini, kültürel olarak belirlenmiş insanüstü varlıklarla, kültürel olarak şekillendirilmiş etkileşimlerden oluşan bir kurum olarak tanımlamaktadırlar (Morris, 2004: 1). Bireylerin dinsel kavramlar ve uygulamaları gerçekleştirirken kendi öznel algılarını nasıl dahil ettiği ve kişilerin hayatlarını şekillendirme noktasında dinin nasıl bir işlev sağladığı bu araştırma için önemlidir.

Din üzerine ileri sürülen görüşlerin uzun bir geçmişi vardır Aristoteles, "insanların kendi görüntülerinden yola çıkarak tanrıları yarattığı düşüncesini öne sürmüştür. Eski bir Çin filozofu, kurbanlar aracılığıyla insanlar arasında birliği güçlendirildiğini söylemiştir. Benzer şekilde, ritler üzerine eski bir Çin kitabında (İÖ. 3. yüzyıl civarlarında) Çin aristokrasininin ritüellerin toplumsal bir işlev yerine getirdiğinden haberdar olduklarını gösteren, “törenler kitleleri bir arada tutan bağıdır ve eğer bu bağ ortadan kaldırılırsa kitleler karmaşa içine düşerler" şeklinde bir cümle vardır (Morris, 2004: 181).

Din üzerine çalışmalar yapmış birçok kişi Durkheim'in dini kavramsallaştırmasına yer vermiştir. Durkheim'in dini, toplumsallık ile birlikte ele alması bu araştırma içinde uygun bir metodoloji oluşturmaktadır. Durkheim'in düşünceleri bireyler arasındaki

eylemler, toplumsal kuramların onlara getirdiği sınırlamalar, bireylerin gereksinimleriyle bunların toplumsal ve kültürel çerçeveler aracılığıyla karşılanması arasındaki ilişki üzerinde odaklanmaktadır. Onun araştırmaları eylem ve gereksinimlerden çok, bireylerin toplumsal düzen içerisindeki yeri ve toplumsal düzenin inşasıyla ilgilidir. Durkheim öncelikle toplumsallığın doğası üzerine incelemeler yapmıştır. Toplum içindeki gruplaşmaları belirleyen faktörlerin ve sonrasında oluşan toplumsal bilinçlerin üzerinde durur. Toplumsal grupları oluşturan olguların, bireyin üzerinde ve baskılayıcı olduğunu söyler.

Durkheim'in (2014: 64-72) sosyoloji kuramının odak noktasında, toplumsal tutumun doğası durmaktadır. İş bölümü kavramsallaştırması, sosyolojisinin temelini oluşturan kavramlardan birisidir. İş bölümüne bağlı olarak, toplumların dayanışma biçimlerini mekanik ve organik olarak ikiye ayırmaktadır. Bu farklılaşmayı oluşturan sebep, toplumda bireyler arasındaki iş bölümünün düşük ve yüksek olmasıdır. İş bölümü düzeyi düşük olanlar tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan geleneksel toplumlardır. Çok fazla dağılıma sebep olacak meslek veya ihtiyaç durumu söz konusu değildir. Durkheim, mekanik dayanışma toplumsal yapısının, türdeş kesimler sisteminden oluştuğunu söyler. İş bölümü düşük olan toplumlarda, ortak bir norm ve değer sistemi ya da kolektif bilinçle "birliktelik" sağlanır. Toplumun tüm bireyleri benzer inanç ve duygulara sahiptir. Bu tür toplumlarda kolektif normlar baskıcı yaptırımlar ile korunur. Toplumu oluşturan benzer kesimler, biçim ve işlev değişimine uğramaksızın parçalanabilir. Topluluk birbiriyle sürekli etkileşim halindedir, topluluk içinde herkesin başkasının cenazesine veya düğününe katılımı beklenir, bu gibi toplumsal eylemler, birlikteliğin ve topluluğun devamlılığını sağlayabilmek için önemlidir. Mekanik dayanışmada topluluğu birbirine bağlayan vicdan, bilinç, din, töre, gelenekler gibi değerlerdir. Dolayısıyla kişinin çıkarları görünür değildir ve bireysellik değil topluluk bilinci veya kolektif bilinç hakimdir. İş bölümü düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda organik dayanışma ve ona dayalı iş bölümü gerçekleşir. Tarım ve hayvancılık ilerler ve sanayi ekonomileri ve karmaşık iş bölümleri ortaya çıkmaya başlar. İnsanlar kırdan, mesleklerin ve iş bölümünün çoğaldığı kentlere yerleşmeye başlar. Benzerlikler yerini farklılıklara bırakır. Toplumsal gruplar ve kurumlar heterojenleşir. Dayanışmayı sağlayan, ortak inançlardan çok karşılıklı bağımlılık haline gelir. Toplumsal gruplaşma biçimleri,

toplumsal bilinçleri belirlemektedir. Bilinç biçimleri, simgesel ritüellerle yeniden sahnelenerek sürdürülüp güçlendirilir ve devam ettirilir. Durkheim, Toplumsal İş Bölümü (2014: 9) adlı eserinde sorduğu ve tartıştığı, "insanları birleştiren bağlar nelerdir?" sorusunu odak alarak bir toplumsal tutum geliştirmektedir. Organik dayanışmada, toplumsalı düzenleyebilmek için, yasal yaptırımlar baskıcı değil restore edicidir. Durkheim, "*toplumsal dayanışmanın 'mekanik' ve 'organik' biçimleri arasındaki bir ideal-tip ikiliğini içeren oldukça soyut bir düzeyde ifade edilmiş bir evrimciliği ima etmektedir*" (Morris 2004: 175). Fakat bu iki iş bölümü ve dayanışmayı ayıran Durkheim, ikisinin de çoğunlukla aynı toplum yapısı içerisinde, biri birbirinin görünmeyen yüzü olarak var olduğunu da belirtmiştir (Durkheim, 2014: 83).

Durkheim sosyolojisinin bir diğer önemli noktası, toplumsal olguların bireysel, psikolojik, biyolojik vb. düzlemlerde değil, ancak başka toplumsal olgularla açıklanabileceğidir. Durkheim, İntihar üzerine yaptığı çalışmada, oldukça bireysel görünen bir eylemin bile toplumsal etkilerini incelemiştir. Ona göre, toplumsal olgular, bireyin üzerinde ve baskı oluşturmaktadır. Toplumsal olgular, "işlevsel olduğu kadar nedensel ve materyalist de olan bir toplumsal-yapısalcı yöntem" (Morris 2004: 178) ile analiz edilebilir. Dolayısıyla bunlar, birbirine bağlı bir sistem olarak ele alınmalıdır. Her bir olgu, ilişkili olduğu toplumsal bağlamı içinde, ampirik bir yöntemle irdelenmelidir. Dolayısıyla, evrimci yaklaşımın köken arayışları terk edilmeli, bir kurumun işlevi, içinde yer aldığı yapılar sisteminin bütününe işleyişine yaptığı katkı açısından ele alınmalıdır (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2016: 113).

Toplumsal yaşamın düzenleyicilerinden birisi de dindir. Emile Durkheim (2005: 19) Dini Hayatın İlkel Biçimleri adlı eserinde din, bilimin ve felsefenin başlangıcı olarak geçiyorsa, dinin hem felsefenin hem de bilimin yaptıklarını kapsayıcı olarak gerçekleştirebildiği için olduğunu ifade eder. İnsan var olduğu zamandan beri hep bir şeyi anlamlandırma çabası içerisindeydi. Bu geçmişte de şu anda gerçekliğini korumaktadır. İnsanlar anlam ararlar, bir eylemi gerçekleştirirken onu ne amaçla yaptıklarını bilmek isterler. Bir durumla karşı karşıya kaldıklarında onun neden gerçekleştiğinin sebeplerini sorgularlar. Cevaplar varsa ve bir şeyler açıklanabiliyorsa sonrasında hareket etmek daha

kolay olur. Dini öğretiler veya tasavvurlar kollektif gerçeklikleri içinde barındırırlar; ayinler, belirli bir grup bir araya gelip gerçekleştirildiği zaman anlamlı hale gelir. Ayinlerde hedeflenen içerisine dahil olan grubu veya toplumu meydana getirmek ya da devamlılığını sağlamak düşüncesidir. Belirli zaman dilimlerinde gerçekleştirilen ibadetler, ortak faaliyetlerin ritmini oluşturur ve kollektif faaliyetin düzenliliğini sağlar.

Durkheim ilk olarak din ile büyü ayrımını yapar ve burada dini kavramsallaştırdığı düşüncenin temel fikrini ifade eder. Büyünün bireysel bir girişim, buna karşılık dinin kültür ya da ahlaki topluluk fikrinden ayrılamaz olduğunu öne sürerek dini büyüden ayırt etmiştir. Herhangi bir din doğrudan veya dolaylı fark etmeksizin bir insan topluluğu gerektirirken, büyü eyleminde bir topluluk bağlantısı yoktur.

Durkheim'ın dini çalışmalarının temelinde iki sebep bulunmaktadır. İlk olarak toplumsal düzeni sağlamada dinin belirli hukuki kuralları aşan olgu olarak ahlak üzerine olan vurgusu bulunmaktadır. Toplumsal değerlerin, bireylerin bilincinde şekillenmesine olanak sağlayan unsurlardan birisi ahlaktır ve ahlakı oluşturan unsurlardan biriside dindir. Bu sebeple Durkheim ahlak vasıtasıyla toplumsal hayatta önemli bir unsur olan dine ilgi göstermiştir. İkinci olarak seküler çağda etkisini kaybetmeye başlayan dinin oluşturacağı boşluk düşüncesi sebebi ile dine yönelmiştir. Dinin toplumsal işlevlerinin azalması "anomi" gibi farklı sorunları ortaya çıkaracaktır. Anomi, toplumun bireyle olan sosyal bağındaki azalmalar ile birlikte bireyin anormal davranışlar sergilemesidir. Bu iki temel problem Durkheim'ın din üzerine araştırmalara yönelmiştir. Durkheim dinin objektif olarak gözlemlenebilir kısmı ile ilgilenmiş ve dinin ortaya çıkmasında ki somut verilerini, Avustralyalı yerli kabile dinleri araştırmaları ile ortaya çıkarmıştır (Coser, 2011: 134).

Durkheim dinin kaynağını iki teori üzerinden yaptığı eleştiriler ile geliştirir. Birisi Max Müller'in, rüzgarlar, nehirler, denizleri, bitkileri, hayvanları doğaya ait unsurları içeren natüralist teorisidir. Bir diğeri Tylor'ın, insan ve doğadan ayrı olan metafizik ve ruhani unsurlar, ruhlar, periler, tanrılar vb. içeren animizm teorisidir. Animizm ve naturism arasında iki temel durum ortaya çıkmaktadır.

Animizm ilk din olursa naturism ondan türeyecektir. Naturism ilk din olursa ruhlara ibadet etme natüralizm için bir araç olarak işlev sağlayacaktır. Bu iki yaklaşıma eleştiri getirir ve tüm dinlerin en temellinde totemizm olduğunu ileri sürerek McLennan ve Robertson-Smith'i izler (Durkheim, 2005: 71-72). Durkheim (2005: 141) dinsel hayatın ilkel biçimleri eserinde ibadet etmenin temelinde inançlar olduğunu ve bu inançların anlamlarını oluşturan mitler olduğunu ifade etmektedir. Bu mitler ibadetlerin işlevlerini daha anlamlı kılmaktadır. Totem inancının da bir kere ortaya atıldıktan sonra totemi hayatında anlamlandıran toplumun totemle birlikte kutsallık kazanmaktadır.

Durkheim din üzerine kurduğu bağlantıda kolektif bir birliktelik üzerinden ilerler. Dinin toplumsal temelini kurgulamakta ve “kutsal” düşüncesi üzerinde odaklanmaktadır. Taylor’un animizm, Max Müller’in doğacılık ve Mc Lennan’ın totemizm kuramlarını irdeleyerek dinin kökeni üzerine düşüncelerin izini sürer (Özbudun, 2016: 114). Ona göre kutsal olanın kaynağı simgesel yükünde aranmalıdır. Bu amaçla Avustralya totemizminin, toplumsal örgütlenme temelinde ayrıntılı bir analizine girişir. Avustralya totemizminde, bir dini din yapan tüm temel özelliklerin bulunduğu düşüncesindedir.

“Durkheim için totemizm, doğaya karşı ayinsel bir tutum içeren karmaşık inançlar ve ayinler bütünü ve insanlar ve doğanın bir manevi bütünlüğün bir parçası oluşturduğu fikrini ifade eden bir kozmolojidir. Totemizmin altında, insanlarda ve doğal fenomenlerde can bulan kişileştirilmemiş bir güç ya da kuvvet düşüncesi totemik ilke yatmaktadır. O dünyada var olan bir yarı-kutsal ilkeydi ve Durkheim bu kavramlaştırmayı hem kişileştirilmemiş bir tanrı ile hem de çeşitli etnograflar tarafından başka yerlerde tanımlanmış çeşitli kavramlaştırmalarla özdeşleştirdi: Sioux ve Omaha yerlilerindeki büyük ruh Wakan ve Melanezyalılardaki mana andığı ana örneklerdir. Durkheim, ruh ve tinsel varlıklar düşüncesinin yalnızca tanrının ya da totemik ilkenin bireyselleşmiş dışavurumları olduğu görüşündeydi. Böylece Durkheim için ruh atalar, yüce tanrı aslında totemik ilkenin farklı boyutlarıydı” (Özbudun, 2016: 115).

Durkheim için totemizm, ayinsel tutum içerisinde gerçekleştirilen inançlar bütünü ve insanların, kutsal ve doğa arasında bir bütünlüğün parçasını oluşturma düşüncesini ifade eden bir kozmolojidir.

Durkheim din üzerine analizlerinde, klan sistemi üzerine odaklanır ve bu akrabalık grubunu, yazı öncesi toplumlarda temel olarak görür. Dinin kaynağı olarak kabul ettiği totem inancını, toplumsal sistemin en basit şekli olan klan yapısı ile açıklar. Totemde ortaya çıkan özü, “mana” kavramıyla tanımlar. Bu kavramsallaştırmayı, antropolog Robert Henry Codrington’un Malenazya kültürü hakkındaki çalışmalarından ödünç almıştır. (Yenen, 2015:452). Totem inancının somut varlıklarla görünürlük kazanmalarına rağmen aslında görünenin aksine kutsal olan ile bağlantılı olmasını mana ile kavramsallaştırır. Mana aynı zamanda insan gücünün üzerinde bir güç ile donatılmıştır. Mana insanların inşa ettiği bir süreç sonrasında oluşmaktadır. Mana’nın kaynağı ise toplumdur (Yenen, 2015: 452).

Durkheim’a göre inançdan sonra en önemli olan kısım ibadettir. Ona göre ibadetler pozitif ve negatif olmak üzere iki yönlüdür. Negatif yön seküler düzeni, pozitif yön kutsala uygun davranışları ifade etmektedir. Bu iki yön birbiri ile ayrı olarak değil birlikte değerlendirilir. Pozitif ibadetin birden fazla örnekle inceler. Bunlar kurban ayini, taklidi ayinler, temsili ve hatırlatıcı ayinler ve kefarete edici ayinlerdir.

Kurban ayininin iki önemli boyutu bulunmaktadır. İlki yemek dolayısıyla tanrıyla birleşmek ikincisi takdim eylemidir. Takdim eylemi asıl önemli kısımdır. Kutsal olanlar kendilerine yöneltilen inanç var olduğu sürece vardılar. Dolayısıyla kurban törenleri hem kutsal varlık düşüncesinin devamlılığını hem de toplumsal ilişkinin dini boyutta devamlılığını sağlamaktadır. İkinci olarak taklidi ayinleri ilkel insanın kutsal varlıkların simgelediklerine ulaşma amacı ile totemlere benzemeye çalıştıklarını belirtmektedir. Bu benzeme, bedenlerine dövme yaptırmak, jest, mimik gibi ideal olana yönelik taklitler ile gerçekleştirilmektedir. Üçüncü olarak temsili ve hatırlatıcı ayinler belirli duygu ve düşünceler ile bireyi içinde yaşadığı topluma bağlamayı hedeflemektedir. Kabile veya klanla ait mitsel gelenek canlı olarak tutma işlevi sağlamaktadır. Son olarak kefarete edici

ayinlerde ölüm, hırsızlık, kuraklık vb. kötü olaylar karşısında tutulan yas söz konusudur. Durkheim'a göre yas toplumun empoze ettiği bir ibadet sorumluluğudur. Ölen bir kişi karşısında diğer insanların yas tutması ölen kişiye olan üzüntüyü değil toplumsallığın devamlılığını sağlamak için gereklidir (Durkheim, 2005: 507-518).

Ancak önemli olan nokta, Avustralya kabile grupları bünyesinde yerleşme kümeleriyle klan sistemi arasında açık bir ayrımın mevcudiyetidir. Yerleşme kümeleri yoğun biçimde ekonomik etkinlikle meşgul grup iken, diğeri esasen totemik alanla ilişkili ritüel topluluktur. Andaman adası yerlileri gibi pek çok avcı-toplayıcı topluluğun birleşik akraba gruplarından ve totemlerden yoksun olmalarından hareketle, totemik olmayan halkların dinlerini nereden çıkardıkları sorusuyla Goldenweiser tarafından vurgulanan bir nokta vardır. Durkheim dini, kutsal ile evrensel ve simgesel olarak düşünülen soyut tanrısallık kavramlaştırması arasında bir eşitlemeye giderek tanımlamıştır.

Durkheim dini,

“kutsal şeylere, yani belirgin olarak ayırt edilen ve yasaklanmış şeylere ilişkin birleşik bir inançlar ve uygulamalar toplamı; onlara içtenlikle inananların tümünden oluşan ahlaki bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar” olarak tanımlar (Morris, 2004: 188).

Din süregelen kolektif temsillerle ve bu temsillerin kolektif bilinçte sürekli olarak yer edinmesiyle kutsal kavramsallaşmasına ulaşır. Durkheim, dinin bireysellikten bağımsız yapısını yani kültürel inşa sonucu varlığıyla dini incelemiştir. Aynı zamanda dinin kolektif olarak var olabilmesi içinde dinin öncelikle bilinçte var olması gerektiği ve onun aracılığı ile kolektifleştiği düşüncesi de bulunmaktadır. Bu durumda din, bireysellik ve kolektifliği içinde aynı anda barındıran, işlevsel olarak toplumsal bir grubun otoritesini ve devamlılığını sağlamak için en uygun unsurlardan birisi olarak görülmüştür. Dinsel ritüellerde toplumsal grubun dayanışma duygularını güçlendiren ve dışa vurumu sağlayan asli mekanizmalardan biri olarak görülür.

Bir toplumu, bir insanı ya da bir durumu anlatırken içerisinde dahil olan kategoriler görmezden gelinemez. Düşünceler, toplum içerisindeki kurallar, toplumun düzenleyici fonksiyonları veya bir toplumun en ufak özelliği bir değerlendirme veya analiz yapabilmek için oldukça önemlidir. Dini pratikler kolektif bir gerçekliği ifade ederler. Bir grup arasında gerçekleştirilen dini bir pratik o grup içerisindeki bir hareket tarzı olabilir ancak o grubu birbirine bağlar ve bir aitlik hissi oluşturur. Durkheim, zaman ve uzay kavramlarıyla bir örneklem oluşturmuştur. Zaman sonsuz ve ifade edilemeyecek bir kavramdır. Zamanı içerisinde ki çeşitli anları ayırt ederek veya kendi geçmiş, şimdi ve gelecek tanımlamamızla kavrayamayız. Zaman, yalnızca bireysel varlığımızdan yola çıkarak anlamlandırılmaz. Bir toplumun ya da toplumların tarihi, kendini ifade ettiği noktalarda, senin düşüncelerini oluşturan birikimlerini, deneyimlerini oluşturan bir toplum içerisindeki o bilgilerle birlikte zaman anlamlanmaya başlar. Zaman algısını oluşturan bu durum, Durkheim için kolektifliğin toplumsal hayattaki yerini anlamak için önemlidir. Yine benzer bir örnek olarak uzayı verir. Zihnimizde bulunan uzaya ait görseller duyuşsal tecrübelerimizden kaynaklanan bilgilerin düzenlenmiş halidir. Fakat uzayı bilincimizde konumlandığımız görseller içinde bulunduğumuz kolektif bilincin unsurları olarak şekillenir. Uzayın sağ, solu, güneyi veya kuzeyi yoktur ama bilincimizde ona dair bir kalıp oluşmuştur. Buna örnek olarak Avustralya ve Kuzey Amerika'da ki toplumları örnek verir. Buralarda yaşanan alan yuvarlak bir bölge olduğu için uzay büyük bir yuvarlak olarak tasavvur edilir. Yaşadıkları kabileler içerisinde ne kadar klan varsa o kadar bölgeye ayrılır uzayı da tasvir ederken bölgelere ayırırlar. Uzay fikri değişkendir klanlar çoğaldıkça bölgeler çoğalır ve uzayda değişkenlik gösterir. Durkheim sosyal kökenden gelimi bu iki örnekte de olduğu gibi dine de uygular (Durkheim, 2005: 25).

Dini düşünceler, olağandışı ve istisna olarak gerçekleşen şeylerden çok sürekli ve düzenli olarak gerçekleşen ve gerçekleşme ihtimali yüksek olan durumları, eylemleri ifade etmeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır. Durkheim, kutsal ve dünyevinin tüm topluluklarda var olduğunu söyler. Kutsal kolektif olan her şeyken, dünyevi bireysel olan kişinin kendi duygu ve düşünceleriyle varabileceği gerçekliktir. İslamiyet'te namazlardan önce alınan abdest, kutsal dünyevilikten koruyan bir eylem olarak değerlendirilebilir. Hacca gitmek, dünyevinin kirinden bir süreliğine uzaklaşıp kutsal olana doğru gidiş olarak düşünülebilir.

Genel olarak bakıldığı zaman kutsal varlıkların en temel görevi, düzeni ve hayatın normal seyrini devam ettirmesi olmuştur. Durkheim'a göre din, temel dogmalarını her toplumsal durum içerisinde korumaya devam eder. Dinsel topluluk ve siyasal toplumların birlikte işlediği durumlarda bu cezaların, devlet adına, kimi zaman da devlet tarafından verildiği görülmektedir (Durkheim, 2005: 16). Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçildikçe dinsel alan farklı bir değerlendirmeye uğramaktadır. Devlet, dini yasakları uygulamayı bırakır fakat dini alan yasaklardan daha fazlasıdır. Dinsel güçler ve insan arasındaki ilişkileri düzenleyen bayramlar ve kurumlar gibi mekanizmalar mevcuttur. Bunlar, topluluğun temsillerini tazeler. Toplumsalın kendi içindeki kutsal, sürekli olarak bir şekilde var olmaktadır. Ona göre din, toplum içinde kollektif temsillerin ortak anlamlar oluşturması için her zaman bir iletişim aracı görevi görecektir.

3.3. Cohen'in Metodolojisi ile Toplumun Devamlılığını Sağlayıcı Bir Araç Olarak Simgeler

Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda, toplumsal hayatta her bireyin hem bireysel anlamda hem de içinde bulunduğu toplumun bir ferdi olarak devamlılığını sağlayabilmek için belirli uygulamalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Toplumu, bütün toplumsal kategorileriyle birlikte değerlendirerek, simge ve anlamlar ile kendisini nasıl oluşturduğu konusunda Anthony Paul Cohen'in metodolojisi üzerinden bir yöntem oluşturulacaktır. Cohen (1999: 15), topluluğu tanımlarken simgeler ve anlam üzerinde durmaktadır. Simgeler, kişiye ne anlaması gerektiğini söylemez, yalnızca anlam yaratma kapasitemizi kazandırır. Simgeler barındırdıkları anlamlar bakımından, kısmen öznel olmaları açısından kullanışlıdır. Seni seviyorum kelimesi, bir çift arasında, dünyanın farklı birçok noktasında kullanılır ve kullanıldığı anda bir sorgulamaya tabii tutulmaz. Fakat sevgi kelimesinin anlamı karmaşıktır ve kişiye ne ifade ettiği onun anlamlandırma kategorisine göre şekillenir. 18. yüzyılın sonlarında toplum teorisyenleri, sürgün veren kentleşme, sanayileşme, toplumsal ve coğrafi hareketlilik ve bu gelişmelerin peşinden gelen heterojenliklerden oluşan koşullara uyum sağlayabilmek için, toplumsal organizmaların göstermeleri gereken değişimin doğası üzerine birçok düşünce ortaya koymuşlardır. Bunlar çoğunlukla tarihsel olarak iki ayrı toplum tipi arasında kurulan

karşıtlığa denk gelmektedir. Bu iki toplum tipi, her düşünür için farklılıklar gösterse de temelde geleneksel toplum ve modern toplum ayırımına dayanmaktadır. Maine, ilişkilerin özünde doğumla belirlendiği ve kan bağına dayalı mertebe düzeni aracılığıyla büyük ölçüde değiştirilemez olan hiyerarşiler üzerinde kurulduğu toplum tipini, ilişkilerin belli bir ölçüde özgürlükle kurulduğu ve hukuksal anlaşmaya yaslanan toplum tipiyle yan yana koyar. Birinci tipi statü toplumu olarak, ikincisini sözleşme toplumu olarak nitelendirir. Birincisinden ikincisine geçişte görülen esas dönüşüm, toplumsal eylemin kısıtlanması ve bir kişinin toplumsal ilişkiler evreninin tanımlanmasında akrabalığın gitgide önemini kaybetmesi ve bireyi doğurmasıdır. Tönnies, gemeinschaft (cemaat) ve gesselschaf (cemiyet) arasında ki bir farklılığı ele alır. Durkheim, bu toplumları birer ikili tip olarak alır, mekanik dayanışma olarak; benzerliğe dayanan ve benzemezliği dışlayan toplum, organik dayanışma olarak; farklılığın iş birliğine dayalı ve bundan dolayı uyumlu, karmaşık bir bütün halinde bütünleşen toplum olarak nitelendirmektedir. Burada birey yine, uzmanlaşmış faaliyetlerin bir bileşimidir. Bireyler, insanların çoğu tarafından, müşteri, fırıncı, vergi memuru, rahip gibi yalnızca onları etkileşime sokan gerekçe çerçevesinde tanınmaktadırlar. Genellikle bu düşüncelerin ortak noktasında topluluğun modern toplumda zayıfladığı düşüncesi vardır. Bu görüş, Chiago okulu olarak bilinen sosyoloji ve antropoloji geleneğinde daha da geliştirilmiştir. Chiago okulu, Durkheim'ın madalyonun iki yüzü olarak nitelendirilen mekanik ve organigini kır ve kent olarak ayırır. Kentte ki insanın hayatı, bağlamlar üzerinden işler. Kır hayatının komünallığı, iş bölümü tarafından yıkılır. Chiago okulu, kent toplumunun kıra göre çok daha karmaşık olduğu görüşünü savunur. Çok sayıda insanın oldukça uzmanlaşmış bir roller dizisini oynadığı bir toplum, az sayıda insanın buna benzer hatta kimisi oldukça uzmanlaşmış, kimisi daha az uzmanlaşmış çok daha çeşitli roller oynadığı bir toplumdaki daha karmaşıktır. Cohen için durum biraz daha farklıdır. Farklı rollerin kişilikten arındırılmasına değil, öbür insanlara uygun davranışın sinyallerini vermeye yönelik olarak, roller arasında ayırım yapma araçlarının kullanıldığını, farklılaşmamış ve örtüşen rollerin çoğulluğu arttıkça, bunları ayıran ritüellerin arttığını ifade eder. Yani, kır topluluğunun kent toplumunda daha basit ilişkiler ve anlamlar üzerine kurulduğunu söylemek onun için çok niceliksel kalacaktır. Zambia'da iki şefin ağırlanması arasında ki farklılık, baba- çocuk, öğretmen- öğrenci arasındaki ilişkiler, üstlenilen farklı rollerin topluluk içinde uygulanma ve uygulanmama durumlarında ki zorluklar bu basit ilişkilerin aslında çok da basit olmadığını gösterir.

Cohen (1999: 32), kültürün gücünün hafife alındığını iddia ederek yalıtılmışlık azaldıkça topluluğun simgeleri yeniden üreterek, dayanışma sağladığını vurgular ve bu savunularını desteklediği vaka incelemeleriyle açıklamaya başlar.

Dışarıdan basit görünen simgeler içeride karmaşıklaşır çünkü aynı ritüeli gerçekleştiren ve aynı eylemi yapan her kişi için farklı anlamlandırmalar farklı mahrem yüzler içerisinde olabilirler. Simgesellik basit değildir çünkü çok yönlüdür. Cohen, Britanya'nın sömürge ülkeleri, kendi bünyesine katma vaadinin işe yaramaması durumunu toplulukların simgesel bütünlüklerine işaret ettiği örneğini verir. Birey tüm benliğiyle, yapı içine ait olmaz. Bir diğer vaka incelemesi olarak örneklenen Norveçli Saamiler, göçebe çobanlık çevresinde ekonomik ve toplumsal hayatlarını sürdürürler ama yerleşik yaşarlar. Ren geyiği çobanlığı yaparlar. Norveç hükümetinin, alta nehri üzerinde bir hidroelektrik projesi geliştirme planı açıkça onların çobanlık geçiminin önemli bir kısmını ellerinden alacaktır ancak onlara yeni iş imkanı sağlayacaktır. Saamilerin etnik kökeni bu durumun sonuçlarına kadar bir çürümüş kimlik, kötüleyici bir damga olarak bilinmektedir. Norveç hükümetinin yaptığı bu durum karşısında Saamiler bunu sadece geçim kaynaklarını bitiren bir durum değil aynı zamanda kültürlerine kimliklerine yapılmış bir kötülük olarak algılar, hükümet binalarının önüne etnik giysi ve müzikleriyle protesto etmeye giderler. Bütün Norveç medyasında yer alırlar fakat hidroelektrik santralinin önüne geçemezler. Bu konuda galip gelememiş olsalar da Saamiler Norveç halkının Saami atalarını tanımasına ve onlara olan bakışının değişimini sağlamıştır (Cohen, 1999: 40-45).

Bu örneklerin hepsinde, simgeselliğin topluluğa ait geleneği yeniden oluşturarak kültürel sınırları pekiştirdiğini görüyoruz. Bu yolla topluluklar, biçimini görünüşte paylaştıkları davranışların özgün anlamlarını muhafaza edebilirler. Yunanistan'ın kırsal kesimlerindeki Potomya vaka incelemesinde, sıradan bir Hristiyan cenaze töreni olarak görülen durumun toplumsal olarak içerdiği simgelerle yüklüdür. Cenaze gömülür 5 yıl boyunca gömülü kalır ve ailesinde ki en yakın kadın her gün ziyarete, temizliğe gider ve diğer toplumsal hayatla ilişkisini keser. 5 yıl sonra kemikleri alınır ve bunun için ayrılmış özel alana konur. Kişinin kemiğinin durumu onun geçmişi hakkında bilgi verir ideal olarak

kemikler beyaz giysiler ve saç ayrışmış olmalıdır. Kemiklerin çıkışının toplumsal boyutları vardır. Bu sıradan bir Hristiyan geleneği olarak görülen olayda, yapının anlamı belirlemediğini ama yapıyı kabul ederek yapının içindeki olgulara farklı anlamlar yüklediğini görüyoruz. Aynı şeyi Cohen biçim ve töz içinde söyler biçim tözü belirlemez, töz farklı anlamlar ifade edebilir.

Simgesel biçimin yerel gerçekliğinin, diğer topluluklar için gizlenmesi önemli bir noktadır. Görünüşler aldaticıdır, alt başlığıyla Cohen toplulukların simgesel anlamlarını tam olarak ortaya koymadıklarını bunun sebebinin de dış müdahalelere karşı korunma tavrı olduğunu söyler. Alcalá kasabalılarını ve Endülüs sıradağlarındaki öbür toplulukları, kendi mekanlarına derin bir bağlılık gösteren birer topluluk olarak betimler. Bu bağlılık aynı zamanda komşu mekanlarda bir düşmanlığı ve çatışmayı da ima eder. Bağlılık aynı zamanda sınır-bilinci konusundaki duyarlılıktır. Bu bağlılık ve buna tekabül eden çekişmeler lakaplarda, koruyucu kültürlerde, falklor ve popüler tarihlerde, ara sıra görülen şiddette, çeşitli maddi kültürlerde ifade edilir (Cohen, 1999: 57).

Topluluklar yorum yapmaya çalışırken, uyarılara bir anlam yakıştırabilmek, yeterince tanıdık bir biçim vermek için geçmiş tecrübeler kullanırlar. Tecrübe, Geertz'in dediği gibi, gerçekliğin bir "modeli" olarak işlev görür. Bunun gibi modeller olmadığında, kendimizi yorum gerektiren fenomenlere yöneltmek için ihtiyaç duyduğumuz bir temelden yoksun kalırız. Topluluk bilinmeyen olarak duran fenomenleri tanıdık bir biçime kavuşturamadığı zaman korkuya kapılma eğilimine girer. Toplumlar da buna benzer kolektif tepkileri yaşantılar, kolektif korku durdurulamadığı taktirde kriz ve karışıklık kendini gösterir. Topluluklarda; birey, tarih veya mit yazımlarında her zaman bir geçmiş barınır ve hiçbir zaman bir kesinlikten emin olunamaz. Örneğin Ayetullah Humeyni, Başkan Ziya ve Albay Kaddafi kendilerine özgü çeşitli yollardan, kendi modern milliyetçiliklerini haklılaştırmak için varsayımsal bir geleneksel İslam'a başvurdular. Bir başka örnek olarak ebeveynler, çocuğu küstahlık ettiğinde kendi çocukluklarındaki saygılı davranışlarından bahsederler. Topluluklar tehlike anlarında, kültürel bütünlüğünü koruması en iyi şekilde topluluğun simgesel tarihine dayanarak sağlanabilir. Cohen, her topluluğun değişim ve dönüşüm esnasında kendi yerelliklerini ve toplumsal kimliklerini var

edemediğini söyler. Kültürel farklılıkların, politik olarak genellikle bir şekilde kötüye kullanılan etniklik etiketi yoluyla betimlenen bir fenomen ortaya konulmasıyla bağlantılıdır. Fakat topluluk varlığını sürdürürken kendisine yeni simgeler edinir.

Topluluk, bireysel kimliğin menzildir; benzerlik bağlarını sınırlandırma ihtiyacına yanıt verir. Burada Durkheim'ı eleştirir, Durkheim sosyolojisinin ilk başlarında topluluğun kimlikselliğini, geniş ölçekli üretim sistemlerinin politik ve ekonomik mantığı tarafından süpürülüp atılacağını düşünmüştü. Oysa sonradan, bunun neredeyse tamamen tersi sonuçlar doğuracaklardı. Zihinsel bir inşaa olarak topluluk, taşıyıcılarının benzerlik ve farklılık konusundaki toplumsal teorilerini simgesel olarak ve ustalıkla yoğunlaştırır. Topluluk, taşıyıcılarının toplumsal benliklerinin kolektif simgesi haline gelir. Hem bireysellik hem de kolektivite düzeylerinde toplumsal benlik duygusu üstü kapalı ya da açık bir karşıtlıkla donatılır. Bireylerin kendilerini anlamlı bir öteki'ye gönderme yaparak tanımladıkları söylenir öz bilinçli kültür ve topluluklar da benzer şekilde davranır. Farklılıklar artmaya başladıkça birey aitliği oluşturmak için simgeler üretmeye devam eder.

Topluluk sınırlarının coğrafi zeminlerinin azalması, simgesel terimlerle yenilenmiş bir şekilde ortaya konulmalarına yol açar. Sınırlar doğaları gereği karşıt olduklarından, topluluk ve dış dünya arasında algılanan hemen herhangi bir fark meselesi simgesel olarak topluluğun sınırına dönüştürülebilir. Topluluk fiilen herhangi bir şeyi, simgesel kültürel mesafe değirmeninin öğüteceği bir mahsul haline getirebilir. Bu, herhangi bir merkezi hükümet politikası, bir lehçe meselesi, giyim-kuşam, içki ya da vefat olabilir. Karşıtlığın simgesel doğası, insanların kendilerini fark içerisinde düşünebilecekleri anlamına gelir. Sınırlar, özünde topluluğun, toplumsal söylem içerisinde ayrık anlamlar icat etmelerinden oluşur. Bu ayrık anlamlar insanlara kişisel kimlikleri için birer gönderge sağlar. Bunu sağladıktan sonra, bizzat bu ayrık anlamlar söz konusu kimliklerin toplumsal hayatta sunulmayan yoluyla ifade edilip şekillenir (Cohen, 1999: 62). Toplumsal hayat içerisinde benimsenmiş farklı ideolojiler olarak düşünüldüğünde bile her topluluk kendi simge ve anlamlarını oluşturarak kendi varlığını devam ettirme güdüsüyle hareket ediyor. Günümüzde kente göç eden gruplara bakıldığı zaman, aynı kültür, şehir veya ülkeden

gelen kişilerin genellikle aynı semtte ikamet ettiği görülmektedir. Toplumsal hayatın hareketliliği içinde kişiler, kendilerini öncesinde dahil oldukları anlam ve simgeleri devam ettirmeye eğilimli olarak ilerlemektedir.

Günümüzde toplumun normal algısı dışında farklı bir durum gerçekleştiği zaman topluluk kendini güvende hissetmek için öncelikle bilimsel açıklamalara ihtiyaç duyabilir. Bu durum, 2019 yılında gerçekleşen Koronavirüs salgınında en çok karşılaşılan yönelimlerden biriydi. T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar, topluma ilk aşamada bir güven hissi oluşturmuştur. Ancak süreç devam ettikçe ve hastalığın yayılımında bir azalma olmadıkça farklı uygulamalar yapılmıştır. Salgın hastalığın yüksek vaka sayılarına ulaşmasıyla birlikte hükümet tarafından uygulanan politikalar arasında en görünür olarak karantina kapanmaları, sosyal alanlarda kısıtlamalar olmuştur. Sosyal canlılar olarak toplumsal hayatta kısıtlamalara gidilmesi bu süreçte farklı birçok faktör oluşturmuştur. Özellikle sosyal medyanın etkisiyle katılımcılar farklı pratikler gerçekleştirmişlerdir. Olağandışı durumu en iyi şekilde tolere edebilmek adına davranış ve düşüncelerde değişiklikler yapılmıştır. Süreç içerisinde diyanet işleri başkanlığı tarafından ücretsiz soru ve destek hatları açılmıştır. Salgının kontrol edebilmek için kısıtlama getirilen yerlerden biri de camiler olmuştur. Düzenli olarak camiye giden bir topluluk artık bu durumu bırakmıştır. Araştırma verileri, katılımcıların bu süreçte hayatlarında manevi bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Cohen'in "toplumu simgeler sistemi olarak değerlendirmeyiz ama her bir topluluk simgelerden elde ettiği anlamlarla yaşamını şekillendirir" açıklaması bu noktada oldukça açıklayıcı olmuştur. Toplumsal hayatta her bireyin içerisine doğduğu bir kültür olmakla birlikte bir de kendisinin oluşturduğu bir toplumsal çevre vardır. Bir topluma bakıldığında zaman, genel tanımlamalar tarihsel kimliğinin taşıdığı anlamlar aracılığıyla yapılır. Fakat toplum içerisinden farklı özellikleriyle birçok farklı tip ve simgeler sistemi barınmaktadır. Koronavirüs sürecinde her bir toplumsal grup, krizi yönetmede farklı pratikler uygulamıştır. Fakat kurumlar tarafından gerçekleştirilen uygulamalara toplum istese veya istemese maruz kalmıştır. Bu duruma örnek ve araştırmanın asıl konusu olarak krizi yönetme noktasında salgınla mücadele olarak okutulan salalar örnek oluşturmaktadır. Bu durum Durkheim'ın, dinin kolektifliği dayanışma ve birliği sağlayıcı bir etkisinin de örneğini oluşturmuştur. Toplum, içerisinde bulunduğu toplumsal durumdan rahatsızdır ve bu durumu çözebilmek adına

bilimsel olarak belirli araştırmalar yapılması ve bunun içinde zaman gereklidir. Bu sürede, içinde olduğu durumu onarmak isteyen birey dahil olduğu kollektif grup ile birlikte olağan düzene dönmeyi başarabilir. Olağan dışı olan bu durumu olağan haline dönebilmesi adına kendisi harekete geçer. Toplumumuzda dini birliktelikleri gördüğümüz birçok nokta vardır. Camiye düzenli olarak gitmek kişiyi orada belirli bir grubun içerisine dahil eder. Cenaze merasimleri belirli saatlerde düzenlenir, bu dini bir belirleniftir ve bu bağ insanları o an için bile olmuş olsa belirli bir gruba yine dahil etmektedir. Günde 5 vakitte duymuş olduğumuz ezan bizi toplumsal olarak bir hatırlatma yapar. Farklı ülkelerde İslam dinine mensup olan toplulukların çoğunlukta olduğu yerlerde de ezan okutulmaktadır. Bu durum Durkheim'ın aidiyeti koruma duruma örnek oluşturabilir. Yine farklı kültürlerin kendi anlamlarını oluşturması toplumun sürdürülebilirliği için önem taşımaktadır. Bu durum birey içerisine dahil olduğu topluluğun simgelerini yanında taşıdığıının bir örneğidir. İnsanlar simgeler ile var olduğu yerde kendi topluluklarını oluşturmaya devam etmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerde, Türk toplumunun simgelerinden biri olarak dini pratiklerin günümüzde bir krizi yönetmede nasıl anlamlandırmalar oluşturduğunun analiz etmek amaçlanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM VE TEKNİKLER

Bu bölümde, çalışma boyunca gerçekleştirilen adımlara yönelik bilgiler verilecektir. Tez çalışmasının neden seçildiği, seçildikten sonra gerçekleştirilen aşamalar, araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi bulunmaktadır.

4.1. Tezin Problemi

Araştırmanın odaklandığı dönem, 31 Aralık 2019'da ilk olarak Çinin Wuhan şehrinde görülmeye başlayıp kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsü, 1. Dalga sürecidir. Salgının kontrol altına alınabilmesi için, Türkiye'de görülmeye başladığı 11 Mart 2020 tarihinden itibaren belirli kurum ve kuruluşlar tarafından birtakım tedbirler alınmıştır. Bu kurumlardan birisi de Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Gerek tedbir gerekse toplumsal krizi yönetmek adına gerçekleştirilen dini pratiklerin, toplum üzerindeki etkilerine yönelik bir araştırma yapılacaktır. Gerçekleştirilen uygulamaların toplumda nasıl bir etkiye sebep olduğu nitel araştırma yöntemiyle, görüşmeler yapılarak ele alınacaktır. Dini bakış açısıyla bireyin soyut ve içsel olarak kutsal tanımlaması ve kavrayışı farklılıklar göstermektedir. Farklı mezhepler ve cemaatlerin dışında her bireyin kendi anlamlandırmaları bulunmaktadır. Bu anlamlandırmaların oluşmasında yaşanan yer, bireyin dahil olduğu topluluk, aldığı eğitim gibi birçok farklı vardır. Toplumsal yaşam, olağan zamanlar içerisinde de düzensizlikler barındırmaktadır. Gün içerisinde deneyimlenen veya duyulan herhangi bir olayda bireyler teknoloji, din, bilim gibi farklı alanlara farklı ilgiler gösterebilirler. Salgın hastalık gibi bir toplumun tümünde ve global bir etki yaratan bir durum karşısında, bireylerin gerçekleştirilen dini pratiklere yönelik tepkileri de farklılıklar içerecektir. Dünyanın birçok yerinde dini liderler tarafından krizi yönetmek adına birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında Türkiye'de 1.dalga sürecinde sala okutulması başta olmak üzere hastalığın önüne geçebilmek için Camilere de kısıtlama getirilmesiyle birlikte Alo 190 fetva hattının kullanımının artması, sanal hac ve umre turları gibi farklı pratikler gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen tüm dini pratiklerin toplum tarafından nasıl anlamlandırıldığı, krizi tolere etmede sağladığı işlev araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Yapılacak görüşmeler ve gerekli araştırmalar ile birlikte dinin krizi tolere etmede ki etkileri Covid-19 örneklemini üzerinden incelenecektir.

4.2. Tezin Hipotezleri

Daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarda ulaşılan sonuçlar ve teorik araştırmalar sonucunda, çalışma sürecinde sosyal krizlerin etkileri ve dinin işlevine yönelik belirli hipotezler geliştirilmiştir.

Sosyal kriz yaşanan dönemlerde toplumda olumsuz yönde değişimler yaşandığı düşünülmektedir.

Din, sosyal krizi düzenleyici faktörlerden biri olarak olumlu işlev sağlamaktadır.

Bireyler krizi yönetmek için kişisel ve toplumsal olarak dini pratikler gerçekleştirmektedir.

Yukarıdaki hipotezler sınanacak, gerekli araştırma süreci gerçekleştirildikten sonra veriler bütüncül bir yaklaşımla incelenecektir.

4.3. Tezin Metodolojisi

Günümüzde yaşanan salgın hastalık sürecini daha iyi analiz edebilmek ve anlamlandırabilmek için öncelikle geçmişte yaşanmış salgın hastalıklar tarihi üzerine bir literatür araştırması yapılmıştır. Sosyal medya, gazete dokümanları, radyo kayıtları, kütüphanelerde yapılacak taramalar vasıtasıyla, dünyada yaşanmış salgın hastalık

dönemlerinden veriler incelenmiştir. Geçmişte yaşanan salgın hastalıkların yarattığı, toplumsal krizleri yönetmede uygulanan politikalar incelenmiştir.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Nitel araştırmalarda determinist yaklaşım ön planda tutulmamakla birlikte olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurulmayabilir. Olay ve olgular kendi gerçekliklerinden veya bağlamından koparılmadan oluştukları halleri ile muhafaza edilmeye çalışılır. Sayısal veriler daha az yer verilirken sözlü ve nitel analizlere daha çok vurgu yapılır. Nitel araştırmacılar olayların ve bağlamın dilini kullanır, olayları bağlamı içerisinde inceler (Neuman, 2014: 15). Araştırmada, toplumsal bir durumda gerçekleşen bir pratiğin anlam süreciyle ilgilenildiği için niteliksel bir araştırma tercih edilmiştir. Dini pratiklerin toplumsal işlevini ortaya çıkarabilmek için niteliksel veriler daha anlamlı bir yapı sergilemektedir.

Sembolik antropoloji genel bir tanımlama ile kültürel sembolleri araştırarak bu sembollerin belirli bir toplumu anlayabilmek için nasıl kullanılabileceğinin incelemektedir. Semboller kelimeler, örf- adet, ritüeller veya toplumsal törenler gibi eylemleri içerebilir. Bu sembollerin çözümlemesini ve anlamlandırmasını yapan insandır ve bu kültürün devamlılığını sağlamaktadır. Kültür tek başına semboller ile değil sembolleri anlamlandıran insanlar tarafından oluşmuştur. Ve toplumsal bir analiz bu semboller ve sembollerin oluşturduğu anlamlar ile birlikte çözümlenebilir (Özbudun ve ark. 2016: 280). Sembolik antropoloji alanında Clifford Geertz ve Victor Witter Turner ön plana çıkmaktadır. Geertz yorumlayıcı bir yaklaşım sergileyerek, insanların kendilerini kültürlerindeki anlam dünyasına ait hissetmek için belirli simgeleri kullandıkları düşüncesine yönelmiştir. Turner ise sembollerin, kültürün ve hatta birçok sosyal eylemin temeli olduğunu ve sembolleri çözümlenerek toplumları çözümlenmenin mümkün olduğu görüşündedir.

Bu çalışmada, sosyal kriz dönemlerinde ki dinin etkisinin araştırılırken toplumun dini sistemleri nasıl değerlendirdiğini açıklayıcı olarak sembolik antropoloji yaklaşımı kullanılmıştır. Sembolik antropoloji yaklaşımına göre sembollerin anlamları toplumsal yapının ve bu durumda toplumu oluşturan kişi ve grupların anlam yaratımları ile değişime

uğrayabilir. Araştırmada, krizi tolere edici uygulamalardan dinin etkileri, toplumun sembolleri kullanarak oluşturduğu anlam dünyaları bağlamında açıklanacaktır.

4.4. Tezin Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Çanakkale’de yaşayan katılımcılar oluşturacaktır. Örneklemi belirleyen Çanakkale’de yaşayan farklı yaş ve mesleklerden katılımcılardır.

Çanakkale’nin ekonomisinde turizmin önemli bir yere sahip olması, kentin birçok ticari uluslararası limana sahip olması, Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesi varlığı sebebiyle kent nüfusu dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yapısı nedeniyle tarihsel olarak salgın hastalıkların etkilerinin yaşandığı kentlerle benzerlik taşımaktadır. Bu nedenle pandemi sürecini anlamak açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Araştırma katılımcılarının farklı yaş, cinsiyet ve meslek gruplarından olmasına dikkat edilmiştir. Kriz atlama politikalarının gündelik hayatta nasıl deneyimlendiğinden hareketle toplumsal bir durumun anlaşılması hedeflenmektedir.

Araştırmanın öncelikli amacı eşit ve tarafsız bir bilgiye ulaşmak ve bir toplumsal durumu anlamak olduğu için araştırmada kişi sayısı değil ulaşılan verilerin niteliği önemsenmektedir. Bu bağlamda, alan araştırması yeterli bilgiye ulaşılan kadar devam edecektir.

Çalışmada, kişilerin kimliğini oluşturan aynı zamanda anlam dünyalarında farklılık yaratacak unsurlar göz önünde bulundurulmuş, katılımcıların farklı yaş, cinsiyet ve meslek gruplarından olması önemsenmiştir. Kriz atlama politikalarının gündelik hayatta nasıl deneyimlendiğinden hareketle toplumsal bir durumun anlaşılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın öncelikli amacı, eşit ve tarafsız bir bilgiye ulaşmak ve bir toplumsal durumu anlamaktır. Derinlemesine görüşmelerde Çanakkale’de yaşayan farklı yaş, cinsiyet ve mesleklerden toplamda 29 kişi ile görüşme yapılmıştır.

Görüşme yapılacak kişilere ulaşırken kartopu tekniği ile ulaşılmıştır. Bu teknikte süreç, ilk olarak bir konuda en fazla bilgi sahibi kimdir sorusunu herkese sorarak başlamaktadır. (Yağar, Dökme, 2018: 5).

Görüşmeler esnasında ulaşılan kişilerden, çalışmanın konusu ile ilgili olarak referans bir kişi seçilecek ve bu kişi aracılığı ile diğer kişilere ulaşılmıştır. Araştırmanın evren ve örneklemini geniş tutulduğu için kartopu tekniği uygun bir veri toplama aracı olacaktır. Böylelikle görüşülen her kişi kendi sosyal çevresinde bulunan bir kişiye yönlendirme yapacak ve araştırmacı olarak görüşmeler sürekli olarak gözlem yapılmasına olanak sağlayacaktır. Katılımcılara dair daha iyi bir tanımlama oluşturacaktır.

4.5. Tezin Veri Toplama ve Analiz Tekniği

Araştırmada veriler toplanırken, nitel bir araştırma tekniği olan derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Derinlemesine görüşme, araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi edinilen bir veri toplama tekniğidir. Katılımcının duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşmeler esnasında, katılımcı-araştırmacı arasında oluşturan sohbet atmosferi eşliğinde ulaşılır. Görüşmeler gerekli bilgilere ulaşılan kadar birkaç kere tekrarlanır (Tekin, 2010: 101). Farklı ekonomik ve sosyal statülerde katılımcılarla kendi kişisel deneyimleri üzerine derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

İçerik analizi görsel veya yazılı verilerin analiz edilmesi için kullanılan bir yöntemdir. İçerik analizinde, birinci aşamada veriler temalandırılır, ikinci aşamada anlamlandırdığımız veriyi son aşamada karşılaştırmalı olarak araştırmacının kendi

yorumlarını da dahil ederek yorumlanır. Tümdengelimci bir yol izlenerek veriler öncelikle kategorilere ayrılacaktır. Daha sonra belirlenen kategoriler, veriler ve diğer araştırma tekniklerinden faydalanılarak analiz edilecektir.

4.6. Saha Notları

Covid-19 sürecinde tüm dünyayı etkisi altına alan sosyal değişimleri görmek ve aynı zamanda kendi sosyal hayatımda ve çevremde deneyimlediğim değişimlerin etkilerine yönelik merak bu araştırmaya başlamama sebep olan önemli faktörlerden birisi oldu. Çalışma sürecinde salgının bulaşma korkusundan dolayı katılımcıların görüşmelere olumsuz yaklaşması ve bir araştırmacı olarak ilk aşamada tecrübesiz kalışım bu çalışmayı yazarken birçok yeni bilgi ve deneyim edinmeme sebep oldu. Çalışma sürecinde katılımcılara ulaşmada yaşanan zorlukların en başında hastalığın yayılımından dolayı kişilerin çekimser kalması oldu. Sonrasında ilk aşamada 10 kişi ile pilot görüşmeler gerçekleştirdim. Katılımcılar bu görüşmelerde çoğunlukla hastalığın sebep olduğu korku dolayısıyla kısa ve genel geçer cevap vermeye eğilimliydi. Gerçekleştirilen bu pilot görüşmeler araştırmacı olarak, sahada doğru soruları sorma tecrübemi geliştirmemde ve katılımcılarla doğru iletişimi kurabilmem açısından büyük bir olanak sağladı.

Çalışmada sosyal krizleri atlattırma dinin etkilerini inceleyebilmek için dine yönelik objektif bir perspektif oluşturarak sorular sormanın ne kadar zor olduğunu deneyimledim. Dinin oldukça kişisel bir alan olması sebebiyle soruların gidişatını katılımcıların düşünceleri doğrultusunda ve çoğunlukla onların yönlendirmeleri ile gerçekleştirdim. Araştırma süreci Covid-19 1. Dalga dönemine denk geldiği için hem kendim hem katılımcılar kısıtlamaların olduğu bir dönemde riskli de olsa sosyalleşme aracı olarak ve karşılıklı iletişim sağlandığı için değerli bir kazanım ve destek olduğunu düşünüyorum.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI VERİLERİ VE ANALİZ

Bu bölüm kapsamında araştırmanın sonucunda elde edilen veriler paylaşılacaktır. Covid-19 salgın hastalık kaynaklı krizi yönetmede dini pratiklerinden toplumun nasıl etkilendiği ve anlamlandırmaları araştırmanın ana temasıdır. Araştırma Çanakkale ilinin Merkez ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sohbet atmosferi oluşturularak ve yeterli verilere ulaşılan kadar tekrarlanmıştır. Katılımcılar sosyo-demografik özelliklerine göre seçilmiştir. Bu çalışmada farklılıkları oluşturan, yaşam deneyimleri açısından yaş ve kültürel olarak farklı etkenler oluşturduğu için mesleklerdir.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya 12'si Kadın, 17'si Erkek olmak üzere 29 kişi katılmıştır.

Katılımcıların eğitim durumları; 7'si lise, 18'i ön lisans ve lisans, 2'si yüksek lisans ve 2'si doktora'dır.

Covid-19 sürecinde gerçekleştirilen kısıtlamaların meslek hayatında ki etkilerini ve meslek faktörünün etkisini görebilmek için katılımcıların çoğu farklı mesleklerden tercih edilmiştir. Katılımcıların Covid-19 önlemleri kapsamında iş yaşamlarında yaşadıkları değişimlerin hayatları üzerinde ki olumlu ve olumsuz etkileri göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada Covid-19 sürecinin bireylerin kriz yönetimi pratiklerini etkilediği düşünülen faktörlerden birisi olarak yaş seçilmiştir. 18 ve 60 arası farklı yaşlardan katılımcılar ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablol

Katılımcıların Demografik Özellikleri

	KATILIMCILAR	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	MESLEK
1	Katılımcı 1	Kadın	57	Ön Lisans	Emekli Öğretmen
2	Katılımcı 2	Erkek	40	Lise	Boyacı
3	Katılımcı 3	Kadın	23	Lisans	Öğrenci
4	Katılımcı 4	Erkek	21	Lisans	Öğrenci
5	Katılımcı 5	Kadın	20	Lisans	Öğrenci
6	Katılımcı 6	Erkek	26	Ön Lisans	Kargocu
7	Katılımcı 7	Erkek	56	Lise	İşletme Sahibi
8	Katılımcı 8	Kadın	27	Lisans	Garson
9	Katılımcı 9	Erkek	32	Lisans	İşletme Sahibi
10	Katılımcı 10	Kadın	21	Lisans	Öğrenci
11	Katılımcı 11	Kadın	40	Lise	Mutfak Personeli
12	Katılımcı 12	Erkek	47	Lise	Marangoz
13	Katılımcı 13	Kadın	45	Lisans	Manevi Rehber
14	Katılımcı 14	Erkek	24	Yüksek Lisans	Öğrenci
15	Katılımcı 15	Erkek	22	Lisans	Öğrenci
16	Katılımcı 16	Kadın	46	Yüksek Lisans	Anaokulu Öğretmeni
17	Katılımcı 17	Erkek	60	Lisans	Avukat
18	Katılımcı 18	Erkek	40	Doktora	Memur
19	Katılımcı 19	Kadın	28	Lise	Satış Danışmanı
20	Katılımcı 20	Kadın	35	Lisans	Memur
21	Katılımcı 21	Erkek	29	Lisans	Reklamcı
22	Katılımcı 22	Erkek	28	Lisans	Memur
23	Katılımcı 23	Erkek	40	Doktora	Akademisyen
24	Katılımcı 24	Kadın	47	Lisans	Market Çalışanı
25	Katılımcı 25	Kadın	22	Lisans	Öğrenci
26	Katılımcı 26	Erkek	49	Lisans	Müzişyen
27	Katılımcı 27	Erkek	57	Lise	Emekli
28	Katılımcı 28	Erkek	50	Lise	Tamirci
29	Katılımcı 29	Erkek	50	Lisans	Emekli

5.2. Katılımcıların Toplumsal Krizleri Anlamlandırma Biçimleri

Kriz kavramı her toplumda farklı anlamlara gelebileceği gibi bireylerin kendi sosyal çevreleri içerisinde de farklılıklar göstermektedir. Kavramsal tanımlamalar benzer özellikler taşısa da krizin detaylarını ve telafi mekanizmalarını düşünmeye başlayan her birey toplumsal olana ulaşmak için kendi hikayesinden yola çıkmaktadır. Araştırmada kriz tanımlamasında farklılıkları oluşturan en belirgin unsur farklı yaş grupları olmuştur. Farklı yaş gruplarının kişisel ve toplumsal hafızası değişkenlik göstermektedir.

Kendi hayatımdaki krizlerin dışında, toplumsal bir kriz denildiğinde aklıma 80'ler geliyor. Zaten daha öncesinden de hep anne babamızın bahsettiği önceki siyasi krizleri biliyorduk ama 80'lerde gördüğüm o hayat benim için ilk defa gerçek bir krizi yaşamaktı. Çok korkunç bir zamandı, çok fazla insan öldü sokaklara çıkamadık hayatımız durdu... Ondan sonra zaten en çok akılda kalanlardan biri 99 depremi geliyor sonra bu koronavirüs zaten, hastalıklarda hep gündem oluyordu mesela domuz gribi vardı bir ara duyduğumuz ama hiçbiri bunun gibi olmadı, hayatımızın bu kadar içinde olup uzun bir süre hayatımızın elinden alınması hissini sanırım en son 80lerde hissetmişim... (Katılımcı 1).

Alıntıda görüldüğü gibi toplumsal hayatta gerçekleşen bir olay kişinin kendi deneyimleriyle birlikte bir anlam oluşturmaktadır. Kişisel tarihi oluşturan faktörler, çoğunlukla toplumun genelinde yankı yapan bir durumun kişisel tezahürleri şeklindedir. Bir diğer alıntıda yine krizi kendi hayatında yaşı itibari ile deneyimleme tecrübesinden dolayı bir başka katılımcı kendi tanımlamasını yapıyor.

Çok fazla kriz yaşadık bu ülkede çok darbe aldık toplum olarak hangi birini bahsetse bilemiyor insan tabii ama sanırım en kötülerinden biride 17 Ağustos'tu, elden hiçbir şey gelmiyordu kimse binaları eliyle tutamazdı ve ben çok yakınımı kaybettim ya da göçük altından kurtarıldılar o yüzdendir muhtemelen o günler aklıma geldikçe tüylerim ürperir. Çünkü diğer ekonomik, siyasi bazlı krizlere insan eğer isterse çözüm üretebilir ama

buna bir şey yapamıyorsun ansızın geliyor yıkıyor. Koronavirüste öyle oldu neye uğradığımızı şaşırarak hastalık geldi, ölümcül dendi... İşte insan eliyle üretilmiş olsa bile aşular bulunana kadar kapana kısıldık elimizden hiçbir şey gelmedi (Katılımcı 2).

Yaşı itibari ile birçok kriz dönemi yaşamış olmasına rağmen katılımcının ilk aklına gelen 1999 depremi olmuştur. Buna sebep olan durum, kişinin o süreçte kendi hayatında yaşadığı etkiler olmuştur. Katılımcı yakınlarını kaybettiğini ve uzun bir süre o psikolojiyi atlatamadığını ifade etmiştir. Kişi kendi dahil olduğu topluluğu etkileyen ve bu doğrultuda kendisinin de maruz kaldığı bir olay yaşadığı için krizi ilk olarak doğal afetlerle tanımlamıştır.

Gezi direnişi, 15 Temmuz en yakın aklıma gelenler ikisinde de gerçekten ciddi bir kaos vardı, krizi öyle tanımlayabilirdim, şimdi soracak olursan önce koronayı söylerim çünkü bu hastalık beni psikolojik olarak çok yordu. Arkadaşlarımla görüşemedim, okuluma gelemedim dahası mı sokağa market dışında çıkamıyorduk asıl kriz bu yani sadece evdeyim. O kadar yorulduğum ki hem maddi hem manevi anlamda ve bu durum bana aslında yaşadığım hayatın ne kadar kıymetli olduğunu fark ettirdi (Katılımcı 3).

Gezi Parkı ve 15 Temmuz örneklerini veren katılımcı, kendi dahil olduğu iki olay üzerinden bir tanımlama ile başlıyor. Sonrasında salgın sürecini aktarıyor. Kriz tanımlamasında “dahası mı sokağa market dışında çıkamamak” dediği aslında şu an yaşadığı krizi tanımladığı kısmı oluşturuyor. Kişiden kişiye değişen kriz tanımı, bu katılımcı için öncelikli olarak toplumdan soyutlanma olarak değerlendiriliyor. Görüşme esnasında katılımcı, sürekli yalnız olma ve sosyalleşememe durumlarını dile getirmiştir.

Kriz deyince ister istemez önce kendi hayatımdakileri düşünüyorum ailemle, arkadaşlarımla sorun yaşayıp okula, iş yerime gitmek istemeyip yaşadığım kötü zamanlar geliyor aklıma, toplumsal krizde bunların büyüğü

bir nevi... Büyük yıkımlar depremler, ekonomik zorluklar, savaşlar geliyor aklıma... (Katılımcı 10).

Katılımcı kriz ve toplumsal kriz ayrımına giderek öncelikle kendi kişisel deneyimlerinden örnek verip sonrasında toplumsal krizi daha kapsamlı ve çoğunluğu etkileyen bir durum olarak tanımlıyor. Fakat yaptığı ilk kriz tanımlamasında her ne kadar kendi deneyimlerini aktarsa da bu tanımlamayı oluşturan aslında toplumsal yaşamı, kendi çevresinde ki insanları kapsayan bir tanımlama oluyor. Bu durum Durkheim'ın kolektif bilinci ile bağlantılıdır. Kişi sadece kendi deneyimlerinden ziyade içerisinde bulunduğu toplum hafızasının birikimlerini de kullanmaktadır.

Ben toplumsal kriz denildiğinde toplumun tümünü etkileyen yani içerisine benimde girdiğim, ailemin ve arkadaşlarımın da girdiği bir bunalım hali düşünüyorum. Hatırladığım kadarıyla çocukluğumdan beri böyle ciddi bir durum olmamıştı. Korona'nın ilk zamanlarında hep haberlerde görüyorduk başka ülkelerde oluyor ama Türkiye'de olmadığı için çok önemsemiyorduk birden virüs Türkiye'ye geldi ve her şey çok hızlı oldu işte toplumsal kriz buydu, resmen hayatlarımız bir anda yok oldu kimse özgürce davranamıyor. Babam işe gidemiyordu mesela, normalde izin isteyince bile zar zor gidemediği o iş kendiliğinde gelme der oldu nasıl bir şok... Hiç bitmeyecek zannettim o yüzden şu an bu durumdan başka bir kriz adlandıramıyorum (Katılımcı 5).

Katılımcı krizi “bunalım hali” kavramı ile açıklamaya başlamıştır. Olağan zamanda gerçekleşmesi beklenen bir eylemin salgın sürecinde talepte bulunulmadan ve istenmedik bir zamanda gerçekleşmiş olması katılımcının tanımlamasını oluşturan unsurlardan birisi olmuştur. İş hayatının olağan koşullardaki yoğunluğu insanları yorarken bu süreçte yaşanan işsizlik veya belirsizlik halinde bir mesleki durum olumsuz etkilere sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

2016'da İstanbul'da çok yakınımnda canlı bomba olayı yaşadım o dönem zaten sürekli tetikteydik özellikle sosyal medyada sürekli kaçak birileri girdi haberi görüyorduk ve gerçekten rahatsız edici bir hal almaya başladı. Ben o günü yaşadığımda gerçekten travma yaşadım çünkü hala daha çok kalabalık yerlere girdiğimde rahatsız oluyorum neyse ki Çanakkale gibi bir şehirde yaşıyorum ve bu beni biraz rahatlatıyor... şimdi toplumsal kriz denildiğinde ilk aklıma o zaman geliyor (Katılımcı 6).

Katılımcı, kriz tanımlamasında bahsettiği olayı uzun uzun anlatıyor “*düşünsenize bomba patlıyor her yerde ve anlamıyorsun bir an da puf yoksun eğer o gün bu kadar yakınımnda olmasaydı böyle bir etkisi olmayacaktı belki ama işte her şey yaşadıklarımıza göre şekilleniyor*” onun için, hayatında ölüme en yakın hissettiği an kriz tanımlamasını oluşturmaktadır. Katılımcı krizi birebir deneyimlediği bir olay üzerinden tanımlamıştır.

Her gün bir kriz, bu ülkede krizin olmadığı bir zaman dilimini konuşsak daha mantıklı olur bence gerçi öyle bir şey yok, konuşamayız (Katılımcı 14).

Ekonomik kriz, daha da büyük bir kriz yok bizim için (Katılımcı 28).

Çok uzun düşünmeye gerek yok markete gidiyorsun her gün bir fiyat artışı, zaten arabaya binemiyorsun malum benzin fiyatları, ee al sana kriz hep krizdeyiz hiç çıkamadık (Katılımcı 21).

Bence her gün bir toplumsal kriz halindeyiz, ben kendimi bildim bileli esnafım hep sorun, hep sıkıntı bu ülkenin en büyük sıkıntısı ekonomik kriz gerisi de dolu zaten... Bakıyorum etrafıma, çevremın çoğu haliyle hep esnaflar herkesin derdi aynı... Korona geldi ne oldu ben hasta olacağım derdinden önce bu evi nasıl geçindireceğimi düşündüm (Katılımcı 7).

27 yaşındayım okulu bitireli iki yıl oldu ama hiçbir şekilde atanmam olmadığı için hala burada bir kafede çalışıyorum toplumsal kriz bu, etrafımda ki insanların çoğu aynı, insanlar hayatlarını daha iyi yaşamak için verdikleri emeklerin karşılığını alamıyor o yüzden biz hiç çıkamıyoruz o toplumsal krizden hep bir kaos içindeyiz. (Katılımcı 8).

Katılımcıların bir kısmı, belirli işlevleri olan kurumların bu işlevleri sağlayamadığını bu sebeple hayatlarında ki krizin süreklilik içerdiğini aktarmıştır. Özellikle ekonomik kriz, katılımcıların çoğunun üzerinde durduğu asıl konu olmuştur. Katılımcıların bir kısmı, olağandışı ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşen durumları aktarırken, bu verilerde görüldüğü gibi kişilerin kendileri ve diğer insanlar için soruna sebep olduğunu düşündüğü olağan süreç içerisinde ki değişimlerle kriz tanımlamasına dahil edilmiştir. Kişisel hayatlarında yaşadıkları olumsuz deneyimlerin, sosyal hayatlarına yansıdığını ifade etmişlerdir. Bu veriler doğrultusunda kriz tanımlamasının birçok farklı anlam ifade ettiği görülmektedir.

Kriz mi her gün acaba nerede başımıza iş gelecek korkusu mu yoksa ne zaman açlıktan ölücez korkusu mu yoksa daha genel bir şey söyleyeyim diyeceğim ama maalesef ya aklıma şu an bunlar geliyor (Katılımcı 25).

Bir kadın olarak korona olmadan önce de krizdeydim şimdi de hayatımda bir şey değişmedi ha daha az dışarı çıkıyoruz zaten her yeri de kapattılar en azından para da harcamıyoruz, başımıza da erkeklerden iş gelmiyor pandemi iyi bile oldu belki diğer krizler çözülür (Katılımcı 5).

Katılımcılardan ikisi cinsiyetleri doğrultusunda yaşadıkları baskı ve şiddetler üzerinde duruyor, gündelik hayatta deneyimledikleri olayları, süreklilik haline gelmiş bir toplumsal kriz olduğunu belirtiyorlar.

Simgelerin her birinin anlamı, bireyin kendine özgü tecrübelerinden yola çıkarak oluşturulmuştur (Cohen, 1999:11). Ölüm, din, aile, kriz, hastalık vb. anlam ifade eden her şey birey ve topluluk için farklı anlamlar ve simgelerle ifade edilmektedir. Kriz tanımlamasını oluşturan olaylar katılımcıların yaşamlarında önemli olan olaylar ve onlara yüklediği anlamlar üzerinden şekillenmektedir.

5.2.1. Covid-19 Sürecinde Gerçekleştirilen Krizi Tolere Etme Pratikleri

Cohen, kültürün gücünün hafife alındığını iddia ederek yalıtılmış azaldıkça topluluğun simgeleri yeniden üreterek dayanışma sağladığını vurgular. Simgeler farklılaşabilir, bireyler gerçekleştirdiği eylemleri içerisinde bulunduğu duruma göre değiştirebilir ama olağandışı bir durumda toplumsal olarak varlığını sürdüren bireyler yine o toplumsallığın dahil olacak farklı simgelerle eylemlerini gerçekleştirir.

Bu süreçte bir canlı edinmeye karar verdik. Koronavirüsten önce eve köpek almayı asla düşünmüyordum ama köpek aldık. Çünkü çocuklar okula gitmiyor. Evde kimse hiçbir şey yapmıyor ve kimsenin sorumluluğu yoktu. Kızım hiç dışarı çıkmıyor yatakta derse giriyordu ama kızımın dışarı çıkma sebebi bitter oldu. Köpek olmasa apartmanın bahçesine bile inmiyorlardı. Onun dışında çocuklarla evde monopoly, kızma birader gibi oyunlar aldık ve onlarla oynadık (Katılımcı 24).

Katılımcı olağan koşullarda hayvan sahiplenmeye tepkili olduğunu belirtmiş fakat kriz sürecinde köpek sahiplenmiştir. Katılımcının fikrini değiştiren ana unsur kendi ailesi içerisindeki krizi yönetebilmektir. Hastalığın yayılımını azaltabilmek için, okulların kapanması ve insanların bir araya gelememesi, katılımcının çocukları için olumsuz bir durum olmuş ve bu durumu düzeltebilmek ve çocuklarının sosyal hayatına hareketlilik sağlayabilmek için normal koşullarda karşı olduğu bir eylem gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen eylem dışarıdan bakıldığı zaman sıradan bir hayvan sahiplenme durumu olarak görülebilecekken, yapılma amacı farklılıklar taşımaktadır.

Eskiden çok fazla kitap okurdum bu süreçte yine bunları yaptım. Ama bu seçilmiş bir şey değildi tabi. Keşke normal hayatımız olsaydı da öyle bunları yapsaydık. Belgesel izlemeye başladım kitaplarını okudum. Oyun oynadım. Bir ara çok fazla bunalıma girdiğim zaman kitap olayını abarttım. Ama hiçbiri normal hayatımın yerine geçemez hepsi oyalanmaydı ve en azından eşim hep yanımdaydı ve onunla sorunlarımı paylaşarak rahatlıyordum (Katılımcı 9).

Bu süreçte önceden asla yapmayıp yaptığım şey meditasyon oldu. Eskiden komik gelirdi saçma bulurdum. Evin içinde hareketsiz kalmaktan sıkıldım ilk uyku meditasyonlarıyla başladım sonra arkadaşlarıma söyledim görüntülü konuşup birlikte yapıyorduk bazen ve hala meditasyon yapıyorum (Katılımcı 10).

İki katılımcıda gerçekleştirdiği pratiklerde, çevresinde olan insanlarla iletişim ve dayanışma halinde olduğunu aktarmıştır. Krizi tolere etmek için meditasyon yapan katılımcı bunu bireysel olmaktan çıkarıp kendi çevresi için bir iletişim ve paylaşım aracı olarak kullanmıştır. Cohen, toplumda farklılıklar çoğaldıkça insanların yeni simgeler ürettiği ve bu simgeler aracılığıyla toplumsallığını devam ettirdiği düşüncesindedir. Durkheim, kişilerin hayatlarında yaşadıkları bir durumu çözmek için toplumsal bir birliktelik oluşturduğunu savunmaktadır. Bir eylem tek bir bireysellik hali içermez ve bir sorunun çözümü için toplumsal kurumlar devreye girer. Toplumsal kurumlardan bazıları aile ve arkadaşları da içermektedir. Bu veriler doğrultusunda kişilerin kendilerine yeni bir pratik geliştirip bu pratik sayesinde birliktelik sağladıkları görülmüştür.

Biz hayrın ve şerrin Allaha inanana inanana insanlarız. Herkes farklı şeyler yaşamıştır eminim ki ama bu sürecin ilk yaşattığı şükretmek oldu. Evindesin evladının terbiyesiyle meşgul ol peygamberimizin öğütlerindeki gibi. Ölüm korkusu illa oluyor ama ölümün kötü bir şey olmadığını anladık. Daha çok dua ettik daha çok şükrettik (Katılımcı 18).

Çok dua ettim çünkü çok korktuk ilk baştan tabi kader bu işler Allah ne yazdıysa o ama yine de korkunla yüzleşmek o kadar kolay değilmiş. Ne yaptırısam atmadı stresimi makromeğe başladım sıkıldım, spor yapayım dedim oda birkaç gün sürdü sosyal medyada daraltıyordu artık sanki herkes iyi bir tek ben kötüymüşüm gibi o yüzden Allah'a sığındım diyebilirim. (Katılımcı 19)

Katılımcıların ikisi bu süreçte dini yönelimlerinde yaşadıkları artıştan söz etmiştir. “Daha çok dua ettik” ve “Allah'a sığındım” cümleleri olağan süreçlerden farklı olarak kriz anlarında daha fazla dini pratik gerçekleştirdiğini göstermektedir. Kişilerin içerisinde dahil olduğu zor durumları anlamlandıramadıklarında daha insanüstü bir güce sığındıkları görülmüştür.

Birçok şey yaptım özellikle Instagram'da ilk zamanlar ekmeği, örgüsü derken bende birçok şey denedim. Ee sıkılıyor insan evde, instagram bir sosyalleşme aracı oldu. Yapıp paylaşıp arkadaşlarımızda konuşuyorduk. Bir sürü çiçek aldım bide önceden pek çiçek merakım yoktu şu an evim çiçek dolu (Katılımcı 20).

Okullar uzaktan eğitime geçince evdeydim. Daha sonra vefa destek grubuna katıldım zaten. Ben zaten normalde de mümkün olduğunca insanlara maddi destek yapmaya çalışıyordum, bu süreçte bir arkadaşım sayesinde vefa desteğe katıldım. Kendi aramızda tespit ettiğimiz ailelere gitmeye ihtiyaçlarını karşılamaya başladık. Yüzlerce ailenin evine girdik. Bir sürü koronali aileye erzak bıraktık. Vefa bir süre sonra kapandı ama biz arkadaşlarımızla destek vermeye kendi aramızda devam ettik (Katılımcı 16).

Ara ara çıkıyordum açığası markete diye çıkıp dolaşıp öyle dönüyordum, napalım otur otur evde. Özellikle o hafta sonu yasakları evde

durmak insana iyi gelmiyormuş onu anladım iş güç derken bir şekilde zaman geçiyor. İnsanlarla konuşmayı unuttuk ya (Katılımcı 21).

Araştırmada birbirinden farklı meslek, yaş ve cinsiyette katılımcıların kendine ait krizi tolere etme pratikleri görülmektedir. Paylaşılan bütün verilerin temelinde bulunan istek ise toplumsallığını bir şekilde devam ettirme isteğidir. Her birey farklı pratikler uygulasa da diğer insanlarla iletişimde olmaya duyulan ihtiyaç değişmemektedir. Dijital olarak veya yüz yüze, insanların birbiri ile iletişim kurmaya çalıştığı ve bunu sürdürmeye farklı şekillerde devam ettiği görülmüştür.

5.3. Katılımcıların Devlet Tarafından Uygulanan Dini Pratiklere Yaklaşımı

Çalışmada, kriz yönetimi uygulamalarından biri olan dini pratiklere yönelik fikirlerin temelini ülkenin yönetim biçimi oluşturmaktadır. Görüşmeler esnasında katılımcıların birçoğu din ve devlet ikiliğine yönelik fikirlerini aktarmıştır. Çalışmada görüşmeler sohbet atmosferinde gerçekleştirildiği için veriler katılımcıların verdiği cevaplara göre şekillenmiş ve başlıklar bu şekilde oluşturulmuştur.

Bu süreç hepimize ölümlü olduğumuzu hatırlattı sağlık yeteri kadar hızlı ilerleyemedi belki çalışan sorunları vardı belki bütçe ama hükümetin baş edemediği şeyleri sela, dua gibi yollarla başka tarafa yönlendirdiğini düşünüyorum. Bu ülkenin bir dini yoksa anayasada neden biz sürekli dini faaliyetlere maruz kalıyoruz. Asıl yapılması gereken şeyler ört pas edilmek için din değil başka bir şey kullanılsa da karşı olurum. Burada aldığım tepki direk dine değil. Ama cumhuriyet ve demokrasiden bahsedilen bir yerde dini devlet işine karıştırmayı doğru bulmuyorum (Katılımcı 12).

Katılımcı devletin kriz zamanlarında öncelikle bütçe ayırımında sonrasında da halkın üzerinde kurduğu baskıdan dolayı din ve devletin ayrı olması gerektiğini dile

getirmiştir. Covid-19 birinci dalga sürecinde halkın yeterince yardım alamaması gibi konuları da devletin diğer kurumlara yapmış olduğu desteklere bağlamıştır. Çevresinde ki insanların ilk olarak maddi, sonrasında hastalıktan dolayı manevi sorunlar yaşadığını aktarmıştır. Dini kurumları, uzaktan görmüş ve duymuş olmak yaşamlarındaki krizi çözmede bir etki sağlamadığı için din ve din adamlarına yönelik olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir. Salgın öncesinde de Türkiye’de dinin devlet yönetiminde sıklıkla kullanılmasını eleştirmiştir. Katılımcıların bir kısmında dini düşüncelerinin altyapısını iktidar oluşturmaktadır.

Normalde dediğim gibi inançlı bir insanım ama selaların okutulması anlamsız benim din ile aramdaki hisse zarar vermedi ama olmasaydı keşke çünkü gerek yok. Yani diyanet bu ülkenin organlarından biri evet peki ne gerek vardı böyle bir durumda direk onun ön plana çıkmasına psikiyatristleri çıkarsalardı mesela çok insanların sağlığı düşünülüyorsa. Dinin devlet yönetme noktasında bu şekilde ön plana çıkması mantıklı gelmiyor (Katılımcı 24).

Katılımcı, kriz yönetme pratiği olarak gerçekleştirilen sela uygulamasının bireysel hayatında sorun oluşturmaya da toplumda rahatsız edici etkileri olduğunu belirtmiştir. Gerçekleştirilen dini pratiklerin “henüz bir şeyleri anlama noktasında kendini tam olarak geliştirememiş” olarak ifade ettiği çocuklarının aklında korkunç bir imaja büründüğünü dile getirmiştir. “Ben çocuklarımın din ve devletin aynı alanlara bakmaması gerektiğini, bambaşka şeyler olduğunu ama ikisinin de gerekli olduğunu öğretmeye çalışıyorum ve bununda böyle olmasını isterdim” şeklinde düşüncelerini aktarmıştır.

Diyanet işlerine ayrılan bütçeyi bu gibi durumlarda doğru bulmuyorum eğer gerçekten dini devlet işinden ayırıp laik bir yönetim sağlanamıyorsa sıkıntı var (Katılımcı 27).

Benzer bir şekilde 36 yaşındaki kadın katılımcı özellikle kriz zamanlarında bütçe ayrımı noktasındaki şikayetini dile getirmiştir. Kendini “*biz bu ülkede en çok hakka sahip olan insanlarız, halkız, seçmeniz*” ifadesiyle ifade eden katılımcı çevresindeki insanlardan söz etmiş ve hepimiz bu şekilde düşünüyoruz şeklinde bir açıklama yapmıştır. Toplumun içerisinde kendini bir yere ait hissetmek, değer görülmek istediğini ama o aitlik hissini karşılanmadığını düşünmektedir.

Dini malzeme olarak kullanmalarına karşıyım. Mutlu etmek istedikleri bir kesim için yapıyorlar. Bütün ülkelerin kendi eksiklerini kapatmak için gündemi değiştirilmesi gerekiyor. Milletler kriz anlarında bir birliktelikle ortak ritüellerle çıkarlar. Hristiyanlar çan çalıyor Müslümanlar sela okuyor ama aslına baktığınızda bunun Türkiye, Amerika, Almanya yok bu hayatta din bir afyon olarak kullanılıyor. Ne yazık ki böyle. En laik ülkede bile böyle. İslamiyet'te de diyor ki yaşadığın yer mescidindir. Mescit her yerdir diyor. Abdestin yoksa başka şekilde alabilirsin. Cemaat yoksa kendi başına namaz kılabilirsin. En önemlisi diyor ki seninle benim arama kimseyi sokma. Aslında dini yaşamak istersen bütün bu kolaylıklarıyla da yaşayabiliyorsun ama insanları bir arada tutan dünyada ki en güçlü şey ne din. Haliyle devletler insanları yönetmek için bunları kullanıyor. Aslında insanları dinden uzaklaştıran şeyde bunu fark etmiş olması (Katılımcı 9).

Haberlerde görmüştüm daha koronanın ilk zamanları Almanya'da bir papaz sokakları kutsal suyla yıkıyordu. Ne oldu, her şey daha kötü oldu. Devletin bu tarz durumlara müdahale etmesi gerekiyor. Buna inanan, güvenen insanlarda var bu sonrası için daha büyük bir hayal kırıklığı değil mi. Din ülke yönetiminde kontrol sağlamamalı (Katılımcı 4).

Bu süreçte yeterince tanık olduk bazı şeyler bağdaştırılmamalı. Belki de bu hastalık bir şeyleri fark etmemizi sağladı ya da tazeledi diyelim. Dini devlete karıştırmak bir tarafın gönlünü yaparken diğer tarafı kaybetmek oluyor. Nötr olsa böyle olmayacak belki de (Katılımcı 14).

İnsanlar perişan oldu. İlk zamanlardaki bilinmezlik tedavi eksikliği yüzünden ne kadar insan öldü. Ne kadarının canı yandı. Bunun geri dönüşümü yok. Aylarca dualar okunsa o canlar geri gelecek mi hayır. Benim aklıma takılan tek bir konu var oda bu süreçte her bilim insanının işi gücü bırakıp tedavi bulmaya çalışması eğer diyanete bir bütçe ayırıldıysa bu süreçte bence insanların hakkına girmektir bu. Din tabi ki hayatımızda olsun ben dindar bir ailede büyüdüm kendimde inançlıyım ama devletle bağdaştırılıp iki kol olarak ilerlenmesini desteklemiyorum (Katılımcı 8).

Katılımcıların özellikle üzerinde durduğu konu çok fazla değişim göstermemektedir. Çoğu katılımcı inançlı olduğunu veya hayatının belirli dönemlerinde dini hassasiyetinin arttığını dile getirirse de devlet tarafından dini pratiklerin gerçekleştirilmesini doğru bulmamaktadır.

Bu süreçte dine karşı bağlılık artmadı. Bu zor süreçte insanlar dinin uygulayıcısı olan mantıksal metotlarda umudu bulamadılar ve aslında olmaması gerekeni yapıp birçok insanı belki de dinden uzaklaştırdılar. Oysa insanlar en zor zamanda onlara sığınabileceğini düşünüyorlardı. Bu memlekete bir din diyanette lazım hayat sadece duygular üzerine kurulmaz, özellikle ihtiyaç olduğu zamanda dinler ortaya çıkar. Bu yüzden ben onların var olmasını isterim. Ama bu şekilde değildi (Katılımcı 2).

Dini uygulamaların toplumsal hayattaki önemine vurgu yapan katılımcı özellikle bu gibi ihtiyaç zamanlarında dinin aktif olması gerektiğini ama uygulanış şeklinin yanlış olduğunu söylemiştir. Dinin temelinde iletişim olduğunu ve insanlarla bu süreçte bu iletişimi gerçekleştiremediklerini aktarmıştır.

Eskiden olsa belki din ve devlet birlikte yürür ne var bunda derdim ama artık diyemiyorum hayat her geçen gün farklı alanlarda gelişmeye

devam ediyor kalkıp belli bir inancın üzerinden yönetimin bölünmesi artık doğru olmuyor olmayacakta hiçbir toplumda olmayacak (Katılımcı 22).

Kaçıncı yüzyıldayız bir devletin dinle yönetilmesi uygulamalar arasında önce dini uygulamaların gelmesini kesinlikle desteklemiyorum. Din kişisel kalmalı (Katılımcı 21).

Dini olan devletlerin halini görüyoruz ne yaşadıklarını kadın, erkeğe nasıl davrandıklarını, hayatlarını ne şekilde yaşadıklarını önümüzde bunlar olmasa neyse diyeceksin o yüzden bu konu tartışmaya bile açık değil, dini devletin işine sokmayacaksın (Katılımcı 5).

Katılımcılar din ve devleti keskin bir şekilde ayırmaktadır. Özellikle dini pratiklerin kendi içinde anlamlı olup hayatlarında yaşadıkları kriz zamanlarında ki etkilerinden söz ettikten sonra, devletin dini olması durumuna net bir şekilde tepkilerini göstermişlerdir.

Din görevlilerinin çoğu aktif olarak çalıştılar bu süreçte her anlamda ben camiye gittiğim hocayla sürekli iletişim halindeydim hep iyi şeylerle destek oldular. Dualarla bir nebze olsa içimizi rahatlattı. Dinin devlet yönetmede önemli bir yeri var (Katılımcı 29).

Camilerin kapatılmasıyla birlikte kendini bu süreçte ilk başta kötü hissettiğini dile getiren katılımcının sonrasında dini bağlılığında artış gerçekleşmiştir. İmamlarla iletişim halinde olduğunu ve bu süreçte hem çevresinde ki insanların hem de kendisinin maddi manevi olarak destek gördüklerini belirtmiştir. Dinin bağlayıcı gücünün önemini ve devletin dini desteklemesi gerektiğini söylemiştir.

Bu süreci önce sağlık çalışanlarımız sonra da sürekli yardımımıza koşan hocalarımız sayesinde güzel atlattık bence. Ne güzel oldu dinle iç içe olmak (Katılımcı 18).

Katılımcıda dini bağlılığın, birliği sağladığı görüşü hakimdir.

İnsanlar bir devlet yönetimine bakarken onların içerdeki kişilerin merhametine vicdanına da bakıyorlar. Müslümanlık merhamet ve vicdanın odak noktasıdır o yüzden İslam'ın ön planda olması beni rahatlatıyor (Katılımcı 13).

Dinin, birlik sağladığını, insanın karakterini belirleyen önemli faktörlerden biri olduğunu belirten katılımcılar devletin dini kurumları desteklemesini ve dini uygulamaların aktif olarak gerçekleştirilmesini olumlu yönde değerlendirmiştir. İslam inancı, insanın yaşamını yönlendirirken destek alması gereken bir faktör olarak değerlendirilmiştir. İnançları doğrultusunda bir topluluğun içine dahil olan bireyler kendilerini o bağlılık içinde rahat ve güvende hissetmektedirler. Katılımcıların bir kısmı, toplumsal bir sorun söz konusuysen, etraflarında kendi değerlerini paylaşan diğer insanlar ile etkileşim kurarak toplumsallığını devam ettirme çabası sergilemektedir. Dinin toplumsal hayatta bağlayıcı bir unsur olduğu bu verilerde görülmektedir.

5.3.1. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Dinsel ve Bilimsel Pratikleri Anlamlandırmaları

Araştırmadaki veriler doğrultusunda, krizi idare etme noktasında din ve bilimin etkileri, iki farklı bakış açısı ortaya çıkarmıştır. Bu verilerin bir kısmı bilimi öncelikli çözüm odağında tutarken, bir kısmı bilimin yanında dinin de işlevsel olduğu yönündedir.

Burada bir hastalık söz konusu bu hastalık toplumu ne yapacağını şaşırttı, saçma bir şekilde evlere kapattı. Bu hastalık değil başka bir şeyin olduğu bir krizde olabilir. Toplumu karmaşaya sürükleyen konu neyse ona yönelmek, ona çözüm bulmak gerekiyor. Olay dinle ilgiliyse o zaman din konuşalım, olay hastalıksa sağlıkçılarla konuşalım, siyasetse siyasetçiler ne bileyim konu neyse o olsun her şeyi dinle bağdaştırıp cevabı orda aramanın boşa zaman harcamak olduğunu düşünüyorum (Katılımcı 14).

İlk başlangıçta vay be güzel yönetiyorlar dedim. Bu hastalığın geçmesi için yapılacak tek şey var oda ilaç, aşı neyse bir çözüm bulmak yani bu bilimle ilgili bir konu. Süreç ilerledikten sonra, durumu tamamen iktidarın kendilerine çevirdiğini düşünüyorum. Namazlar serbest ama sokağa çıkmayacaksınız. Ya da açık alanların kapatılması çok saçma geliyor, mesela Çanakkale kordonun. Sela okunuyor pandemi başladığında beri, bu hastalığı böyle mi def edeceğiz ben inanmıyorum. Müzik çalınması sokakta sigara içilmesi hepsi yasak, neden ben anlamıyorum kendi istediklerine göre yönetiyorlar (Katılımcı 10).

Şimdi koronavirüs bir hastalık, sağlık çalışanlarının neler yaşadığını hepimiz gördük, televizyonlarda şahit olduk. Kalkmışlar dini araya sokuyorlar, ben gerçekten anlam veremiyorum. Nasıl oluyor da bu ülkede işler bu şekilde yürüyor. Teknoloji, bilim bunlar ne için var gelmişiz kaçınıcı yüzyıla, hastalığa bir çözüm bulacaksa onu da bunlar yapacak (Katılımcı 22).

Ne mi oldu? Bakın ben size hemen söyleyeyim, din farklı insanlar tarafından kullanıldı. Şimdi iki Allah rızası için dua edip camiden gelen ezan sesine şükredeceğiz diyecekken, aklımıza başka şeyler geliyor hevesimiz kaçıyor. Yoksa bizim Allah'la aramız yine iyi ama Allah kitap deyip bunu kullananlarla aramız iyi değil (Katılımcı 29).

Covid-19 sürecinde, kriz yönetimi pratiklerinden birisi olarak dinin kullanılması, katılımcıların bir kısmı tarafında diğer kurumlarla etkileşimli olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılar, dini pratiklerin manevi destek ve toplumsal birlik sağlama amacı üzerinde durmamıştır. Katılımcılar arasında, dinin farklı mekanizmalar tarafından kendi varlıklarını meşrulaştıran bir araç olarak kullanıldığı görüşü hakimdir. Cohen, toplumun simgelerin anlamlarını değiştirebileceklerini veya yeniden oluşturabilecekleri görüşünü savunmaktadır. Yaşanan bu kriz zamanı, kendi içinde barındırdığı diğer faktörlerle birlikte dini pratiklere olan bakış açısında farklılıklar oluşturduğu görülmüştür.

İnsan insana şifadır diyen bir medeniyetin çocuklarıyız. Çok küçük şeyler yapılarak da birçok destek sağlanabileceğini gördüm. Kötülüğün bu kadar çok reklamının yapıldığı yerde iyiliğin çok fazla desteklenmesi ve yayılması gerektiğini düşünüyorum. Sürekli gündemde kötü haberlerle karşı karşıya kalıyoruz aslında bilim tabii ki ön planda olmalı ama burda gördük ki aşından sonrada hastalığın bulaşımı belirli bir süre devam etti bu süreçte ne oldu peki insanlar başka bir desteğe ihtiyaç duydu. Her şey bilimle çözülmüyor eğer çözülsedydi zaten bu kadar din çıkar mıydı insanlar şu an günümüzde bile buna ihtiyaç duyarlar mıydı (Katılımcı13).

İnsanlar evlerden çıkamadıkları için çocuklar eşler arasında birbirine tahammülsüzlükler başladı boşanmaya başlayan aileler oldu, şimdi bilim evet bu salgına bir çözüm bulsun peki ya geriye kalan diğer şeyler. O sırada bir hastalık sürecindeydik evet ama 2 senelik psikolojik bir süreç yaşadık aynı zamanda bu sırada insanlar farklı farklı şeylere yönlendirilmiş olabilirler. Bunlardan biride bence de dindi (Katılımcı 18).

Bu iki sene boyunca Allah rızası için bir sürü güzel şey yaptım kendi gücüm yettiğince insanlara yardım ettim ve Allah'a da güveniyorum ben bunları yapıyorum ve Allah da beni korur diye düşünüyorum. İyi ki Müslümanım bu yüzden ne korktum ne üzüldüm. Aşımızı da yaptırdık evet ama aşığı yaptırdıktan sonra Covid olduk aşının etkisiyle belki de kötü

*atlatmadık ama ben her zaman Allah'ın yanımda olduğuna inanıyorum
(Katılımcı 16).*

*Benim hayatımda soracak olursan maneviyat her zaman hayatımda
olan bir şey sağlık alanı çalışsın, bilim işini yapsın ama o zor zamanlarda
ben dini daha sık hatırladım. Çünkü ölüm kendini hatırlattı ve dine karşı
düşüncelerim canlandı ama bence genel olarak dine karşı bağlılık artmadı.
Bu zor süreçte insanlar dinin uygulayıcısı olan mantıksal metotlarda umudu
bulamadılar. Oysa insanlar en zor zamanda onlara sığınabileceğini
düşünüyorlardı. (Katılımcı 23).*

Covid-19 salgınının tedavisinin bulunması, dünya genelinde belirli bir zaman almıştır. Hastalık, 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan şehrinde görüldükten sonra dünyaya yayılmaya başlamıştır. İlk aşılama, 15 Aralık 2020'de gerçekleşmiştir. Arada ki 11 ay 14 günlük sürede birçok insan hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiş ve bu süreçte birçok kriz yönetim uygulaması gerçekleştirilmiştir (Vikipedi, 2022). Aşının bulunma süresinin uzaması insanları farklı ihtiyaçlara yönlendirmiştir. Kimi katılımcılar sadece bilimsel gelişmeleri takip ederken bir kısmı bu süreçte dini pratiklerin krizi atlamada etkili olduğunu aktarmıştır. Toplumsal hayatta her bireyin deneyimleri farklılık göstermektedir. Kişilerin dahil oldukları gruplar, bilgi birikimleri ve hayatta ki tecrübeleri doğrultusunda insanlar kriz yönetimi noktasında farklı pratiklere ihtiyaç duymuştur. Durkheim dinin kaynağının totem inancı olduğu görüşündedir. Totem inancının, somut varlıklarla görünürlük kazanmalarının ardında kutsal ile olan bağlantı olduğunu ve bu bağlantının mana olduğunu söyler. Mana insan gücünün üzerinde bir gücü ifade eder ve toplum bu güçten destek alır. Çalışmada dinin toplumsal krizi yönetmedeki olumlu etkilerinden söz eden katılımcılar krizi yönetmek için manevi bir desteğe olan ihtiyaçlarını sıklıkla dile getirmiştir. Dinin rahatlamayı sağladığı alan, kurumların işlevlerinin ve insan gücünün ötesinde bir anlam ifade etmektedir.

5.3.2. Covid-19'dan Önceki Krizlerde Dini Pratik Deneyimleri

İnsanlar kişisel tarihlerinde deneyimledikleri kriz anlarında veya deneme ihtimali olacak krizlerde gündelik hayatta ki davranış kalıplarının dışında farklı pratikler uygulamaya daha meyillidirler. Bu başlık altında insanların kriz zamanlarında dini nasıl deneyimledikleri incelenecektir.

Ölüm normalde çok düşündüğüm bir şey değil çünkü insan düşündükçe işin için çıkamıyor zaten ama ölümü bir yakınında deneyimlemek çok zor normalde şey sorular olur ya öleceğini günü biliyorsun ne yaparsın diye işte hiçbir şey yapamasın bence normalde çok dine bağlı değilim müslümanım ama dua etmek namaz kılmak bunları yapmam ama ölümü deneyimlediğimde bir anda kendimi Allaha sığınırken buluyorum çünkü sana hatırlatıyor işte bak dünyanın sonu var diye o yüzden aklıma geldikçe birilerini kaybetme fikri daha çok dua ediyorum (Katılımcı 11).

Bence bu çok insani bir durum, ölümün dine yöneltmesi yani insan olarak belirli sınırlar içinde bir şeyleri görüyoruz biliyoruz anlamadığımız şeylerde korku başlıyor ve o korkuyu bastırmak içinde yaratıcıya sığınıyoruz. (Katılımcı 20).

Ben hastalık hastası bir insanım bir yerimde bir şey çıksın hemen ölüyorum diye düşünüyorum ve haliyle insan öyle bir durumda çaresiz kalıyor tamam diyorum madem ölücem o zaman bari diğer taraf için bir şey yapayım ne bileyim ya da dua edeyim bir şeyler için Allaktan dilekte bulunayım çünkü öyle bir durumda etrafındaki kimse seni rahatlatamıyor (Katılımcı 19).

Çok büyük kayıplar yaşamamama rağmen ailemi kaybettiğimi düşündüğümde bile çok korkuyorum ve bunun olmaması için dua ediyorum (Katılımcı 25).

Katılımcılar ölüm düşüncesine kapıldıkları zaman dini yönelimlerinde artış yaşandığını dile getirmiştir. Ölüm düşüncesi kişisel hayatta bir kriz oluşturduğu gibi toplumsal olarak da karmaşaya yaratmaktadır. Cohen'in düşüncelerine göre ölüm ritüelleri, simgeleri ve ifade ettiği anlamlar toplum ve birey arasındaki ilişki konusunda önemli bilgiler vermektedir. Katılımcıların ölüm fikriyle birlikte farklı eylemler özellikle daha manevi bir yönelim içerisine girdikleri gözlemlenmiştir.

Birkaç sene öncesine kadar ateist olduğumu düşünüyordum ama hayat gerçekten bir şeylere inanmadığın zaman zorlaşıyor gün içinde karmaşadan fark etmiyorsun ama gece başını yatağa koyduğunda işler orada değişiyor. Yalnız olma, ölümün anlamsız bir son olması ya da sıkıntılı bir anında çaresiz kalmak insanı huzursuz ediyor bende baktım başım sıkışınca dua ediyorum, ulan dedim bu nasıl ateistlik bari inkar etme yani dinini. O yüzden din seni umutsuzluktan kurtaran bir şey (Katılımcı 5).

Kaçınılmaz bir şekilde gelen son nokta din bence ya bak şimdi yaşlılara, gençken hangisi bu kadar dua edip namaz kılıyordu hiçbiri çünkü o zaman hayat hızlı, aklına din gelmiyor. Sonra bir baktın yaşlanmışsın hayat gitmiş, e yapacak çok bir şeyde yok işte orda ölümden sonrasına daha çok inanıyorsun ve diğer taraf için başlıyorsun çalışmaya (Katılımcı 21).

Yaşam boyu karşımıza çıkan problemlerin bir kısmına çözüm bulabilecek teknolojiye ve bilimsel gelişime sahipken bazı sorunların çözümü hala yoktur. Bunlardan en önemlilerinden biriside ölümdür. Katılımcıların çoğu hayatta karşılaştıkları sorunları çözmek için dine yöneldiklerini belirtiyor. Belirli hastalıklar veya karşılaştıkları sorunlar karşısında bir güç ve yardım isteği duyuyorlar. Çevresinde birilerinin ölümünü

deneyimleyen her bireyin hissettikleri ölüme dair farklı anlamlar oluşturmaktadır. Ama bütün katılımcılar arasında en çok dile getirilen ölümün tam olarak kavranamaması olmuştur. Kişiler kavrayamadıkları ve açıklanamayan durumlar karşısında, insan kapasitesi ve gücünün üzerinde bir ihtiyaca yönelmektedir.

Bilmiyorum ya şimdi hiç dua etmiyorum Allahtan bir şeyler istemiyorum dersem yalan olur ama çokta gerekli değil yani hepimiz zaman bunu yapıyoruz ama hangimiz gerçekten dine bağlı olduğumuz için yapıyoruz ki dini kullanarak kendimizi rahatlatıyor sonra işimiz bitince de kenara atıyoruz (Katılımcı 4).

Kötü zamanlar geçirirken aklına gelir zaten en çok din normal ama ben o durumlarda arkadaşarımla ya da ailemle konuşurum farklı şekilde kendimi rahatlatmaya çalışırım (Katılımcı 8).

Keyfin yerindeyken çok şükür deyip dua etmiyorsun ya. Bunu anneannem falan yapıyor arada bir ondan duyuyorum. Artık özellikle benim yaş grubum dini olarak o kadar bağlı değil, ee bunu da şuna bağlıyorum zaten tonla dert problem var aklına din gelecek zaman kalmıyor yani (Katılımcı 3).

Dinin öne sürdüğü şeyler gerçekçi değil ne bileyim bu hayat bir sınav asıl önemli olan ölümden sonra falan napalım şimdi burada sadece ibadet edip, ot gibi yaşayalım mı yani bir kere alkol yasak mesela neden ben dünya nimetlerinden yararlanamıyorum pek işime gelmiyor bunlar (Katılımcı 6).

Çıkarıcı bir ilişki olduğunu düşünüyorum dinin. O yüzden bundan uzak durmaya çalışıyorum çok sıkıken bile bir şekilde kafamı dağıtıp o kötü ruh halinin içinden çıkmaya çalışıyorum. Genelde telefonla birileriyle

konuşup rahatlarım. Oturup, hadi şimdi sana işim düştü dua ediyorum demek ne bileyim yani (Katılımcı 14).

Katılımcıların bir kısmı, dine ihtiyaç duyulacak bir durumda, bilinçli olarak kaçındıklarını aktarmıştır. Din ve insan arasındaki ilişkiyi belirli çıkarlar doğrultusunda değerlendiren katılımcılar, kriz anlarında dine sığınmak yerine farklı pratikler uyguladıklarını aktarmaktadır. Özellikle çevresindeki diğer insanlarla iletişime geçerek kendilerini kriz halinden çıkardıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğu dinin krizi tolere edici etkisini kabul ederken normal zamanlarda uygulamadığı dini pratikleri, kriz zamanında uygulamayı doğru bulmadıkları için gerçekleştirmediğini belirtmiştir. Olumsuz olarak değerlendirme yapan katılımcıların çoğu dini bir eylem gerçekleştirme durumunu zorunlu bir durummuş ve artık bunu yapmak istemiyormuş şeklinde bir üslup ile dile getirmiştir. Bu düşüncelere sebep olarak, görüşme esnasında kişilerin aktardıklarından yola çıkarak baskıcı bir dini deneyimleme biçimi olabileceği düşünülebilir.

5.4. Katılımcıların Covid-19 1. Dalga Periyodunun Üretmiş Olduğu Krize Yükladıkları Anlamlar

Covid-19 örneklemini bütün dünyayı etkisi altına alan bir toplumsal krizdir. Krizin etkilerini sadece gündelik yaşamda deneyimleri değil salgının tüm dünyada yaşanan etkilerini sosyal ağlardan görerek de maruz kalmıştır.

İlk haber aldığımda çok korktum. İnsanlarla iletişimimi minimuma indirdim. Zaten 16 martta işletmemizi kapattılar çok dikkat ettik ve kapanana kadar çok masrafta ettik. Sosyal hayatımda çok geniş çevresi olan bir insanım çekirdek çevremle bile görüşmemeye başladık. Bu bize asosyallik getirdi diyebilirim ben de o sürede farklı şeylerle vakit geçirdim kitap okudum, sosyal medyayı daha sık kullandım... Sonrasında zaten korona yüzünden iletişimimizin kesildiği birçok insanla tekrardan

konuşmadım çünkü zor günlerde etrafımdaki insanların nasıl olduklarını anlamış oldum... Hastalık bazı şeyleri görmeye vesile oldu (Katılımcı 9).

Katılımcı, çevresinde olan insanlarla ilk Covid-19 sebebi ile görüşmeyi azalttığını sonrasında ise bu durumun devam ettiğini belirtiyor. Öncesinde çok geniş bir çevresi olmasına rağmen bu sürede toplumsal hayatın devam etmemesi ve o arada yaşananlar, dahil olduğu gruba tepki almasına sebep olmuştur. Turner, Ndembu’da bir kişinin yaşadığı hastalığı tedavi etmenin önemini kişinin sağlığından çok toplumsal karmaşanın önüne geçmek olduğunu aktarmıştı. Katılımcının aktardıkları bu açıdan Turner’in düşüncesine örnek oluşturmaktadır. Belirli toplumsal eylemlerin gerçekleştirilememesi, yeniden inanın da önüne geçmiştir.

Manevi olarak inanılmaz etkiledi. Biri gelip söylese inanmayacağım bir şeydi. Sosyal hayatım çok kapandığı için çok etkilendim. Normalde inanılmaz eğlenceli bir insandım şu an bir gün dışarda durduğumda akşam hareket edemeyecek hale geliyorum. Daha önce hiç kullanmadığımız için okul hayatında ki sistemde sorun yaşandı. İlk başladığı zamanlarda çok korktum çünkü astımım var. Hatta temasın olmasın diye köye gittim. Bir süre sonra markete eczaneye gittim bir şey olmadı baktım bir şey olmuyor devam ettim. Ve o zamandan beri Twitter’ı daha az kullanıyorum o kadar çok şey okuyup görüp canım sıkılıyordu ki zaten var olan sorunları 10 kat daha büyütüyor gerçekten (Katılımcı 10).

Kriz öncesi ve kriz sürecinde kişilerin gerçekleştirdiği eylemlerde farklılıklar yaşandığı görülmüştür. Katılımcı, olağan zamanlarda aktif olarak kullandığı bir sosyal medya platformunu, krizi daha iyi yönetebilmek için kullanmadığını ifade etmektedir. Bu durum toplumsal farklılık barındıran iki ayrı durumda insanların tepki, davranış veya düşüncelerinin değişime uğrayabileceğini gösteren örneklerden birisidir. Anlamlar, içinde bulunulan durumlara göre değişimlere uğramaktadır.

En çok ramazanda hissettim bunu. Ramazan en yoğun zamanlar bizim için. Ramazan'da yorulma endişesi yaşadım hep bu sefer hep bomboştu dedim Allah'ım şikayet ettim diye mi böyle mi oldu. Hayatta şikayet etmememiz gerektiğini bize verilen nimetlerin lüksünü anladım (Katılımcı 11).

Katılımcı, olağandışı koşulları kabul etmekte güçlük yaşayarak, kendiliğinden bir düzeni olan kriz öncesi yaşantısına karşı özlem duyduğunu ifade etmiştir. “*Ne kadar az şükrediyordum farkında bile değildim*” sözlerini kullanmış ve bu süreçte İslam inancının gerekliliklerini daha çok yaptığını ve dini bir inancı olmasının artılarını aktarmıştır. Normal zamanlarda sıklıkla dile getirmediği inanç temelli bir söylemi, kriz yönetiminde daha sık dile getirmeye başlamıştır. Durkheim korku ve endişe yaşanan kriz anlarında dinin bireylerin anlam ve amaç aramalarına güç sağladığı ve toplumsal hayatta bütünleştirici etkisinden söz etmektedir, katılımcının sözleri bu durum düşünce için bir örnek oluşturmaktadır.

Kovid'de kişisel hayatımda çok değişiklik yaşanmadı, iş hayatımda aksaklıklar oldu ama kenara attığım paralarla yine geçindim. Psikolojik olarak ben çıksam bile çevremdeki insanlar çıkmadığı ilk zamanlar sorunu yaşadım ama doğa ve hayvanlarla daha fazla zaman geçirerek atlatmaya çalıştım (Katılımcı 12).

Katılımcı krizi öncelikli olarak ekonomik bağlamda değerlendirmiştir. Ekonomik özgürlüğünde yaşanan değişimler krizin etkilerine yönelik bakış açısını oluşturmaktadır. Sosyal hayatında olağan süreçleri gerçekleştiremeyen katılımcılar farklı pratikler geliştirme eğilimindedir.

Benim hayatımda çok ciddi değişiklikler oldu KYK'da sahada çalışıyorduk sonra bizi bir anda büroya çektiler. Benim için çok zor oldu iş hayatımda birden böyle bir değişiklik gerçekten umutsuzluğa kapılmama

sebep oluyordu. Bir akşam haberlerde doktorlara bakarken Allah'im keşke bizde devlet için çalışabilsek dedim (Katılımcı 13).

Kovid ilk çıktığında yeni yüksek lisansa başlamıştım. Hayatımda hiç görmediğim bir şey olduğu için garipsedim ve şaşırđım. 3 haftalık bir yasak geldi. Evlere kapatıldık ilk başta sevindim dinleniriz dedim. Sonra kısıtlamalar çoğaldıkça noluyor dedim hayatla bağlantım kesildi. Sosyalleşmek hayatın anlamı gibi o kesilince yaşamın ruhu kayboldu gibi oldu evlere hapsedildik. Aşırı sosyalleşen bir insan değildim evde tek kalmayı da severdim ama bu çok fazla geldi. İlk başta umut vardı hep açılacak düzelecek gibi düşünüyordum. Sonra tabi çöktüm. Kendi işlerime odaklanamamaya başladım. Bir güce ihtiyaç duydum. Müzikle ilgilenmeye başladım. Kendi kendime bateri çalmaya falan başladım. İlk başta bunlarda iyi geldi ama tam olarak değildi (Katılımcı 14).

Bireysel olarak krizi tolere etme amacıyla farklı pratikler uygulanmaktadır. Çoğunlukla sosyalleşememe ve yalnızlaşma vurgusu yapılıyor. Toplumsal olarak bir konuma bir çevreye ait olan birey bu durumların aksi gerçekleştiği zaman kendini toplumdan soyutlanmış hissediyor. İçinde buldukları durumu belirli pratikler gerçekleştirerek yeniden inşa etmeyi deneyimliyorlar. Durkheim metodolojisinin en önemli vurgularından birisi insanın toplumsallığı ve toplumsal olguların bireyin üzerinde olduğu düşüncesidir. Çalışmanın verileri, katılımcıların kendilerini veya bir olayı tanımlarken diğer insanlar veya belirli bir toplum üzerinden açıklamalar yaptığı görülmektedir. Kişisel görünen sorunların içerisinde de sosyal çevreleri veya kendilerini tanımladıkları bir grup bulunmaktadır.

Ailemin yanındayken inanılmaz daha tedirgindim. Yaşlılarda ölüm oranı daha fazlaydı o yüzden arkadaşlarımla iletişimimi komple kestim aileme bulaştırmamak için. Ama Çanakkale'ye döndükten sonra kimseye bulaştırma durumum olmadığı için rahatladım (Katılımcı 25).

İlk zamanlar korkunçtu haberleri dinlemek, kapatılmalar. Haberlerden dinlersiniz bir yerlerde olur geçer biter gider. Ama bu bizim hayatımıza da girince korkunç bir durum oldu. Çocuklarım ve ailem için endişelendim onları bir daha görememekten korktum. İnsan kendinden değil ama sevdiklerine bir şey olmasından korkuyor. O yüzden çok fazla dikkat ediyorduk. Ama çok uzun sürmedi çünkü nereye kadar, bir yerden sonra kabul ettik teslim olduk... (Katılımcı 16).

O dönemlerde annem rahatsızlandı hastanedeydik yaşlı olduğu içinde psikolojik anlamda baskı vardı. En çok ona bir şey olacak diye tedirgin olduk. Ailemizde yaşlı insanlar var sürekli aklımız onlarda kaldı gidip göremiyorsun da. Hayatımıza tam maske girmeden önce bile sık sık ellerimizi yıkıyorduk, baskı olduğu için psikolojik olarak kötüydük. Haftanın 6 gününü çalışırken 3 gün çalışmaya başladım eşimde işten ayrıldı ve bu psikolojik olarak kötü hissettik (Katılımcı 24).

Son üç görüşmede elde edilen verilere göre, katılımcılar kendi dahil olduğu grubun içerisinde ki insanları kaybetme korkusu yaşıyor. Katılımcılar kişisel hayatlarını korurken sevdiklerini de düşünmekte ve buna yönelik davranışlar gerçekleştirmektedir. Cohen topluluğun kendi içerisinde oluşturduğu anlamların belirli unsurlar sayesinde oluştuğunu söyler. Bu kimi zaman diğerlerine yönelik bir fikir oluşturmak için gereklidir. Fiziksel veya manevi yakınlık; ortak bilgi, değer ve buna bağlı olarak da anlamları oluşturmaktadır. Kişiler ait hissettikleri gruplara göre davranış biçimlerini ve yaşam tarzlarını değiştirmiştir. Kişinin aitlik duygusu kendi grupları içerisinde farklılıklar barındırmaktadır. Ailesinin yanında yaşadığı korku sebebi ile birçok kısıtlama gerçekleştiren kişi ailesinin yanında daha farklı tepkiler vermektedir. Katılımcılar, ortak simge ve anlamları kullandığı topluluğa karşı daha özverili davranışlar sergilemektedir.

Herkesin hayatında olduğu gibi benim hayatımda da sıkıntılı dönemler oldu. En çok ölümü hatırlattı 40 yıldır avukatlık yapıyorum hep

ofiste olduğum için zaman ve hayat akıp gidiyor ama bir anlık o boşluk gerçekten çaresiz hissettirdi (Katılımcı 17).

Katılımcının gündelik hayatındaki düzenleyicilerden birisi olan mesleği, krizi yönetmede eksikliğini hissettiği ilk unsur olmuştur. Sosyal hayatında gerçekleşen kısıtlamalar sebebi ile oluşan durağanlık kişiyi ölüm gibi olumsuz düşüncelere yöneltmiştir. Katılımcının mesleğini yaşamının odak noktasına koyması onun anlam dünyasında yaptığı işin önemini gösterirken salgının iş hayatını etkilemesi yaşamında olumsuz etkiler yapmıştır.

5.4.1. Bir Örnek Olay Olarak Covid-19 1. Dalga Kapanma Sürecinde Ramazan Bayramı

İslam inancı için önemli bir yeri olan ve Türk geleneklerinde belirli ritüellerle gerçekleştirilen Ramazan Bayramı sürecinde, 17 günlük tam kapanma gerçekleştirilmiştir. İnsanlar bu süreçte her bayramdan farklı olarak aile ziyareti, bayram namazı vb. adetleri yerine getirememiştir. Bu sürecin kişiler üzerinde ki etkileri toplumsal olarak önemli bir nitelik taşımaktadır.

En büyük kaybımız bu oldu bence. Evde kendimizdik sadece, bayram dediğinin coşkusu olur bilirsin... Sevdiklerinin yanına gidersin bayramını kutlarsın. Hatta bayramların en güzel tarafı çok görüşmediğin akrabalarından büyüklerinin yanına gitmek zorunda olman. Normalde işimize gelmiyor böyle şeyler aman şimdi oraya kim gidecek zaten pek de muhabbetim yok diyorsun ya da zaman olmuyor falan ama bayramda sevsen de sevmesen de bir araya gelirsin. Başta istemesem bile her gittikten sonra iyi hissederim hep. Zaten senede iki kere görüyorduk şimdi oda gitti valla (Katılımcı 24).

Katılımcı, görüşme esnasında bayramlara dair kişisel anılarını anlatmıştır. Çocukluğunda bayram sevincini daha çok yaşadığını, zaman geçtikçe etrafında ki insanların hayat koşulları sebebiyle sorunlar yaşadığını ve birbirlerinden uzaklaştıklarını aktarmıştır. Bayramların her ne kadar değişime uğrasa da sürdürülmesi üzerinde durmuştur. Bayramların toplumsal bir değer taşıdığını ve kişinin karakterini oluşturmasında etken olduğunu aktarıyor. Katılımcı, “insanın kim olduğunu bilmesi, birazda ailenin akrabalarını bilmesiyle olur öyle her şey kişide bitmiyor, çocuklarımızda bilsinler öğrensinler” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Kıymetli tabi ki bayramlar sonuçta bu bizim toplumumuzun taşlarından biriydi şimdi daha şey oldu nasıl demek gerekir bilmiyorum yabanileşiyoruz sanki birbirimize şu reklamlar var ya bayramda yaşlı teyzeleri amcaları oynatıyorlar bir tek sen ve maneviyatın kalmış ama etrafında insan yok kültür din elden gitti valla iyice düz garip bir toplum oluyoruz (Katılımcı 17).

Ya ne kadar kıymetliymiş aslında bizim böyle günlerimiz. Şimdi ne kadar insanlar bayramlarda tatile gidiyor eskisi gibi değil desek de biz annelere gidip çocuklarında izin günü napalım gittiler diye yine onlarla yüz yüze konuşurduk şimdi kimse görmüyor birbirini. Bide böyle şeyler gelenek göreneklerimizden iyice uzaklaştırıyor mesafe koyuyor keşke bayrama denk gelmeseydi (Katılımcı 2).

Bilmiyorum ama çok bir önemi kalmadı zaten gibi geliyor yani özellikle yeni nesile bakıyorum bayram gelenek görenek zaten kimse artık bunlara yaklaşmıyor çok üzücü birçok insanında işine geldi bundan sonra insanlar iyice uzaklaşacak gibime geliyor (Katılımcı 16).

Katılımcıların, insanlarla birlikte geçirdikleri bayramları, tek başına deneyimlenmiş bayramlara tercih ettikleri görülmektedir. Bayram, toplumsal bir düzenleyici ve tanımlayıcı

olarak değerlendirilmiştir. Salgın hastalık sebebi ile gerçekleştirilemeyen pratiklerin gelecek bayramlarda devam edeceğine yönelik endişe duyulmaktadır. Durkheim, bireyi oluşturan özelliklerin gelenek, görenek, kültür ve toplumun tarihi vb. toplumsal unsurlar olduğunu ve bu unsurların devamlılık ve düzenleyicilik sağladığını savunmaktadır. Üç katılımcıda benzer sebeplere dayandırarak bayramın önemini vurgulamıştır.

Özellikle bayram gezmelerinden nefret ederdim. Öyle sanıyordum. Ay nasıl özledim ailemi, arkadaşlarımı anlatamam. Burada sap gibi tek başıma kaldım... Annemle konuşurken sevmediğim akrabalara bile sizin zorunuzla gitmeye razıyım şu bir bitsin de dedim, bakalım pişman olmam umarım sonraki bayrama kadar (Katılımcı 10).

Normalde pek bayramlarla aram yoktur ama o kadar yalnız kaldım ki keşke sıkılarak da olsa bayram gezmelerine çıksaydık dedirtti (Katılımcı 5).

İki katılımcı, bayramın toplumsal ve sosyal işlevini vurgulamıştır. Salgının sebep olduğu yalıtılmışlık hali, kişilerin sosyal hayatlarını olumsuz etkilediği için insanlarla bir arada olma isteği önem taşımaktadır. Katılımcılar, kültürel ve dini açıdan bir gereklilik duymasalar bile, ait oldukları toplumsallığı devam ettirdiği için bayramın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Açıkçası bayramlar hep saçma gelmiştir. Zorunluluktan yapılan şeylermiş gibi geliyor böyle olunca ne oldu evdeydik yani isteyerek seçtiğimiz bir şey değildi o yüzden herkes için kötü geçti tamam ama bu bizim zaten sıkılmış olduğumuz içindi bence yoksa kimse bu bayram el öpemedim diye üzülmemiştir eminim (Katılımcı 8).

Korananın eve kapatmasının vermiş olduğu bir sıklık vardı evet ama akrabalarımı gezemedim diye üzülmedim yani zaten sıkıldık artık ya

geziyorsun her gittiğin yerde bir sorgu sual hesap verme iyi oldu millete dert anlatmadık en azından (Katılımcı 15).

Eskiden bayramlar hoş gelirdi insanlar daha samimiydi artık herkes birbirinin arkasından konuşuyor bayram olunca hadi şimdi bunu telafi edelim der gibi bir araya toplanıyor ya çok samimiyetsiz bilmiyorum o yüzden iyi oldu evdeydik (Katılımcı 3).

Katılımcılar arasında, özellikle 20-30 yaş aralığında olanların bir kısmı, bayramın kapanma sürecine denk gelmesini olumlu değerlendirmektedir. Bayramların geleneksel bir zorunluluk haline gelmesi ve insanların birbirleri ile kurdukları iletişimin samimiyetsiz olduğu en çok kullanılan cümlelerdir. Özellikle “zorunluluk” olarak gerçekleştirilen pratiklere tepki gösterilmiştir. Cohen, simgelerin ve oluşturduğu anlamların, farklı sebeplerle değişime uğrayabileceğini vurgulamıştır. Kendi yaşlıları arasında daha sık iletişim kuran katılımcılar için bayram ziyaretlerinin anlamsız geldiği ve bazı katılımcılar için anlamını yitirmeye başladığı gözlemlenmiştir. Buna sebep olan algının toplumsal yaşamda zorunluluk olarak gördükleri belirli durumlardan kaçma eğilimi ve bazı değerlerin anlam değişimine uğramaya başladığı gözlemlenen verilerdendir.

5.4.2. Covid-19 Periyodunda Okunan Selaya Yüklenen Anlamlar

Çalışmanın bu kısmında üç farklı veri ortaya çıkmıştır. Sela okutulması olumlu, olumsuz ve nötr olarak değerlendirilmiştir. Sela üzerine aktarılan görüşlerde dikkat çeken kısım, kişilerin selayı dini inançlarından bağımsız, farklı bağlamlarda ele almış olmalarıdır. Katılımcılar, sembolik olarak sela kavramına ortak bir anlam yüklemektedir. Selanın sıklıkla hatırlanan kullanım alanı cenazeler olmuştur.

İlk fark ettiğimde ezan okunuyor sandım tüylerim diken diken oldu, duyunca rahatsız edici geldi. Ölümle bağdaştırdığımız için olabilir. Din

özeldir kendi içindedir insanların. Nasıl diyorsa, Türküm doğuyum demek zorunda değilmiş kimse, o zaman kimsede o selayı dinlemek zorunda değil (Katılımcı 24).

Sela dediğiniz ezan dediğiniz bir haber vermedir. Şimdi zaten televizyonlarda bangır bangır bağıyor.15 Temmuz'da da aynı hikaye yaşandı. Ki sela okunduğunda camilere girişte yasaktı da yani. Ya bu tamamıyla oluşturulmak istenen sisteme sizi yavaş yavaş hazırlamak. Hiçbir alakası yok dinle. Bütün imamlar bir araya gelsin bütün dünya Müslüman olsa bu virüs gitmeyecek. Bununla ilgilenecek alan bilimdir. Dini malzeme olarak kullanmalarına karşıyım (Katılımcı 9).

Beni inanılmaz geriyor sela, ölüm korkumla bağdaşık olarak da çok rahatsız eder hep. Bir hastalık var madem din sayesinde iyileşecek bütün imamlar toplansın gitsin hastanelere okusunlar sela. Dine karşı kesinlikle saygısızlık yapmak istemiyorum çok okurum, araştırırım ama bu durumda alakası olmadığını düşünüyorum. Bu, kullanılıyor iktidar tarafından. İlk okunduğunda 15 temmuza gitti aklım acaba dedim onunla mı şey, sonradan internette gördüm hastalık için olduğunu ve çok sinirlendim (Katılımcı 10).

Pek hatırlamıyorum evet camiden bir dua okunduğunu duydum ama açıkçası pek ciddiye alıp ne olduğunu düşünmedim benim hayatımda bir etki yapmadı zaten yeterince can sıkıcı bir süreçti. Dua okutmakta adet haline gelmeye başladı herhalde son dönemlerde. Çoğu insanın zaten kendi sorunlarıyla uğraştığını ve bunun hiçbir etkisinin olmadığını düşünüyorum (Katılımcı 15).

Hayatımda gerçekten bir dini bağlılığım olmadığını düşündüğüm zamanlarda fark ettim ki içten içe benim bir ilahi inancım var bir şeylere sığınma ihtiyacım var yani aslında dine karşı bir yönelimim var ama bu gibi

şeyler beni soğutuyor. 15 Temmuz'da aklım çıkmıştı her yerde sela ezan sesleri şimdi de farklı versiyonu. Nolcak şimdi hepimiz oturalım açalım dua edelim her evde sela açalım dua okuyalım ya insanlar ölüyor ölmeye devam ediyor bir şey değişmiyor ve burada can sıkıcı olan nokta şu ben 23 yaşında bunları düşünüyorum. Ne kadar can sıkıcı, biliyoruz ki bunların hiçbiri hayır işi yapılmıyor. Bu ülke, bir şekilde her kuruma para akışı yapıyor ve yapmakta zorunda neden bu gibi işe yaramayan ve kişisel olan alanlara harcanan o paralar, bilmem neler bilime harcanmıyor neden... (Katılımcı 3).

Selanın genel anlamı ölüm, böyle bir anlama sahip bir şeyin her gün okunması bir insana ne kadar iyi hissettirebilir? Sürekli bunun hatırlatmasının yapılması ne kadar iyi hissettirebilir bilmiyorum, ben her duyduğumda rahatsız oldum yani korkumu ve umutsuzluğumu azaltmadı arttırdı (Katılımcı 8).

İnanç iç dünyamızda kalsın inançlıysan zaten dünyaya daha faydalı olursun ve hayata daha çok değer katarsın. Ama hurafeye yol alınmıyor bilim ve inanç farklı konular birbirinin yerine konulmaya çalışılırsa faydadan çok zarar getirir (Katılımcı 26).

Selaların her gün okutulduğuna dikkat etmedim. Yani pek duymadım duyduysam bile ezan okunduğunu düşünerek önemsemedim. Bana pek bir etkisi olmadı (Katılımcı 14).

Diyanet işleri başkanının sela okutması imamlara gider, imam camiden okur, yani uzaktan okunur, Diyanetin yaptığı her şey uzaktandı. Ama illa destek olmuştur, yok sayamayız. Ama insan yakınlıktan tat alır (Katılımcı 23).

Katılımcıların selaya yüklediği anlamın ölümle bağdaştırılması aktarılan görüşlerin temelini oluşturmaktadır. Katılımcıların bir kısmı kriz yönetim noktasında daha bilimsel bir yaklaşım beklentisindedir ve bu sebeple gerçekleştirilen dini pratik olumsuz değerlendirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı bu bağlamda görüşme esnasında kendi istekleri ile dini görüşlerini dile getirmiştir. Görüşme notlarında dini görüşler ile selaya karşı alınan bu tepkinin yüksek oranda bir bağlantısı bulunmamaktadır. Toplumumuzda selanın tarihçesi hakkında bir bilgi birikimi bulunmamaktadır. Sembelere yönelik anlamlar farklı olduğu için her birey bu anlam doğrultusunda bir düşünce geliştirmiştir. Kültürel farklılıkların, politik olarak genellikle bir şekilde kötüye kullanılan etniklik etiketi yoluyla betimlenen bir fenomen ortaya konulmasıyla bağlantılıdır. Fakat topluluk varlığını sürdürürken kendisine yeni simgeler edinir. Selanın okunmasına yönelik sıkça dile getirilen süreç 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi sürecinde ki deneyimler olmuş ve bu bağlantı kurularak şuan ki süreç değerlendirilmiştir. Sela sembolünün anlamının deneyimlenen bir durumda değişime uğradığı görülmektedir.

Evet sela okutmak güzel bir şey alt metinde ama selanın Çanakkale’de bir etkisi olduğu düşünmüyorum. İnsanlarla birebir iletişim olmadığı sürece bir etki olmadığını, olacağını da sanmıyorum (Katılımcı 13).

Katılımcı, Çanakkale’nin siyasi ve kültürel yapısı dolayısıyla sela uygulamasının işlevsiz olduğunu aktarmıştır. Halkın genel olarak, dini etkinlik ve bilgilere hakim olmadığını ve bilinenlerinde insanlar ile bire bir iletişim sağlanmadan olumlu etkiler sağlayamayacağını dile getirmiştir.

Ne bir eksi ne de bir artısı oldu. Müslüman bir ülkeyiz okunsun problem değil. Bazı insanlar bu duruma çok kızgın bazıları da savunmaya geçiyor. İki tarafı da anlamıyorum birilerini teselli ettiyse ne ala. Rahatsız ettiyse de bitti gitti bu kadar büyötmeye ne gerek var (Katılımcı 27).

Dini uygulamaların işlevsel olup olmamasını sadece kendi fikirleri üzerinden değerlendirmek istemeyen ve bu konuda çekimser davranan katılımcılar olmuştur. Katılımcılardan biri görüşme esnasında “selanın okunduğunu anlamadım çünkü selanın ezandan farkını bilmiyorum” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bir başka katılımcı süreç içerisinde yaşadığı hastalığın korku psikolojisinin çok yüksek olduğunu içine kapandığını ve o yüzden dışarıda gerçekleşen çoğu şeyden haberdar olmadığını söylemiştir. Bir uygulamaya dair düşünceler, kişilerin onu nasıl anlamlandırdığı ile ilişkilidir.

Bazı şeyler tek bir şeye hasrediliyor, amacından çıkıyor. Bizim sadece ölümler için söylediğimiz sanılan, Allahtan geldik Allah'a döneceğiz sözü aslında başımıza gelen her şey için söylenir. Sela, mutluluk günlerimizde de okunan bir şeydir, duyurudur aslında. Sela vermedeki amaç peygamberimize selat getirmek. İnsanlara manevi bir rahatlatma olsun diye iyi niyetle yapıldığını düşünüyorum. Seladan sonra duyurular yapıldı maske mesafe temizlik gibi aslında sadece sela da değildi, dikkat çekip duyurular yapıldı. Ama tabii biz bundan rahatsız olanları da duyduk tabii böyle şeyler her zaman olacak. İlla rahatsızlığımı da bir şeye bağlıyor insanlar işte bana ölümü hatırlatıyor ben istemiyorum. Aslında ölümü hatırlatması da kötü bir şey değil ki. Yani bak dikkat etmezsen koronavirüs olursun ölürsün. Sonradan sonuçta toplumda zıtlasmaya gerek yok ve sonrasında ilk önlemler bittiği için veya gevşetildiği içinde kaldırıldı (Katılımcı 18).

Hayatımın bir dönemini bir köyde geçirdim benim için sela okutulması çok alışılmış bir şeydi. Biri öldüğünde, bir araya gelmesi gereken başka bir durumda, hatta ölüm sonrası o kişi tanındıkça ve bilindik bir insansa günlerce sela okutulduğunu hep duyardım. Ve nedense dinin hayatımda göz önünde olması, duymak beni rahatlatıyor kendimi daha güvende hissediyorum. Ama o kadar iç içe olmama rağmen Çanakkale'de çok fazla duyduğumu hatırlamıyorum (Katılımcı 28).

Selannn 6l6m6 hatırlattığı sebebi ile olumsuz etkileri olduğunu ifade eden katılımcılardan farklı olarak, 6l6m6n hatırlatılmış olmasının olumlu taraflarına değinen kişilerde olmuştur. İki katılımcının dini pratiklere yönelik görüşlerinin temelinde, içerisinde bulunduğu topluluğun benimsediğı simgeleri üzerinden değerlendirme yaptığı gör6lmektedir. Toplumsal d6zeni sağlamada dinin belirli hukuki kuralları aşan bir olgu olarak işlev sağladığı gör6lmektedir. Birçok açıdan farklılıklar içeren bir toplum olarak her katılımcı kendi çevresine ve anlam dünyasına göre yorumlama yapmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Kriz Yönetim Enstitüsü (ICM) krizleri 4 kategoriye ayırmıştır. Bunlar; doğal afetler, mekanik problemlerin oluşturduğu krizler, insan hatalarından kaynaklanan krizler, yönetsel kararların/kararsızlıkların yol açtığı krizler olarak sınıflandırılmaktadırlar. Krizler her zaman ortaya çıkabilecek bir durumdur ve ortaya çıkmasından daha önemli olan krizlerin nasıl yönetildiğidir (Kadıbeşegil, 2002: 38-39). Gerçekleşen problem ve olağandışı durum eğer toplumun çoğunluğunu ya da tamamını etkiliyorsa kriz, toplumsal kriz halini almaktadır. Salgın hastalık kaynaklı bir krizde toplumdaki pratiklerin değiştirilmesi olağan düzenin dışına çıkılması gerekebilir. Salgın, öncelikle tıp ve bilim alanında çözümleri gerektirir. Fakat salgının yaşandığı yer toplumdur. Hastalığın kontrolünün sağlanması için toplum içerisindeki değişimler, gerekli bütün kurum ve kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır.

Türkiye'de Covid-19 1. Dalga sürecinde ilk olarak sağlık bakanı Fahrettin Koca tarafından halk bilgilendirilmiş, alınması gereken önlemler belirlenmiştir. Çalışma hayatına belirli düzenlemeler getirilmiş ve hastalığın yayılımının azaltılması için minimum seviyede etkileşim sağlanmaya yönelik pratikler (uzaktan çalışma, iş saatlerinde değişiklik vb.) gerçekleştirilmiştir. İş hayatındaki aksamalar doğrultusunda devlet kurumlarından biri olan SGK tarafından maddi desteğe ihtiyacı olan vatandaşlara belirli koşullar dahilinde destek sağlanmıştır. Vakalardaki artış ile bütün okullar uzaktan eğitime geçerek sosyal teması engelleyip, salgının yayılımını azaltmaya yönelik pratikler gerçekleştirmiştir. Din işleri kurulu tarafında, toplumsal yaşamdaki krizin etkilerini azaltma amacıyla sela ve dualar okutup birlik ve beraberlik çağrısı yapmıştır. Krizi idare edebilmek amacı ile devlet kurumları tarafından birçok pratik gerçekleştirildiği görülmektedir.

Kriz halinin uzun süreli olması hem toplumsal hayatta hem bireylerin kişisel hayatlarında kalıcı ve onarılamaz sosyal durumları ortaya çıkarabilir. Geçmişte yaşanmış

salgın hastalıklara bakıldığı zaman; tarihe geçen iki büyük veba salgını görülmektedir. İlk önemli salgın VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nu, VII. ve VIII. yüzyılda da batı Avrupa'yı etkisi altına almıştır. İkincisi ise XIV. yüzyılda görülen veba salgını ile başlamış, 1665 Londra vebası ile son bulmuştur. Avrupa'nın salgın hastalıklarla mücadele ettiği bu dönemde birçok köy haritadan silinmiştir (Yiğit ve Gümüüşcü, 2016: 383). 1881 yılında Osmanlı Devleti'nde görülmeye başlayan kolera salgını Balkan Savaş'larında büyük mal kayıplarına sebep olmuştur (Ayar, 2007: 31). 1978'de İspanyol gribinin görüldüğü süreçte insan sermayesinde azalma yaşandığı ve demografik kayıpların ardından iş gücüne duyulan ihtiyaçla birlikte kişi başına düşen milli gelirden artışlar yaşanmıştır (Tekin, 2021: 340). 2019 yılında gerçekleşen Covid-19 pandemisinde de ekonomik anlamda duraksamalara, eğitimde uzaktan sisteme geçilmesi, hastalığın yayılımının önüne geçilmesi için kısıtlanan etkileşimle ticari duraksamaların yaşanması gibi etkileri olmuştur.

Bu tez çalışması pandeminin yarattığı krize ve devlet tarafından uygulanan pratikleri odak noktasında almıştır. Politikaların bir örneği olarak dini uygulamaları incelemeyi amaçlamıştır. Diyanet İşleri tarafından gerçekleştirilen fetva hattı uygulamasıyla insanların dini konularda destek alması sağlanmıştır. Şehirlerde valilik ve diyanet işlerinin birlikte yürüttüğü vefa destek grupları oluşturulmuş ve insanlara maddi-manevi destek sağlamasına yönelik bir pratik gerçekleştirilmiştir. İnsanlara birlik ve beraberlik çağrısı yapmak amacı ile selalar okunup ardından Covid-19 sürecinde yapılması gerekenlerle ilgili bilgilendirici anonslar yapılmıştır. Kriz sürecinde gerçekleşen kapanmalar ve sosyal mesafe kuralları insanları evlerine kapatmış ve bu süreçte katılımcıların bir kısmı krizi idare etmede dini pratikleri gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.

Bu tez çalışmasında farklı yaş ve mesleklerden 29 kişi ile derinlemesine görüşme tekniğiyle görüşmeler yapılmıştır. Covid-19 1. Dalga'da gerçekleştirilen dini uygulamaların anlamlandırılmasından önce katılımcıların "toplumsal kriz"lere yükledikleri anlamlara bakılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu kendi kişisel deneyimi üzerinden kriz tanımlaması yapmıştır. Genellikle, toplumda yıkıma ve ölümlere sebep olan olayları kriz olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlamada öncelikli olarak yaş faktörü önemli olmuştur. Katılımcılar çoğunlukla kendi deneyimledikleri olaylar üzerinden örnekler vermiştir.

Toplumsal krizin etkilerini hayatında yaşayan bireyler bu krizi tolere etmek için; sosyal medyada popüler olan aktiviteler (ekmek yapma, sosyal medya kanallarının kullanımı, dizi ve film platformlarında vakit geçirmek, internet üzerinden alışveriş, evcil hayvan edinme gibi) gerçekleştirmiştir. Bu pratikler katılımcıların sosyal çevrelerine ve alışkanlıklarına göre farklılıklar göstermektedir. Gerçekleştirdiği bu pratiklerle diğer insanlarla iletişim sağlamalarına da olanak sağlamıştır.

Katılımcıların büyük kısmı, salgın sebebiyle çevresindeki insanları kaybetme korkusunu aktarmıştır. Topluluk içerisine girdiğinde hastalığın bulaşma riskinden kaçınma söz konusuken aynı zamanda yakın çevresindeki insanlarla bir şekilde bir araya gelme isteği yaşanmaktadır. Salgın ile birlikte gerçekleşen ölümlerin, dijital platformlar tarafından sürekli duyulması ve görülmesi ölüm korkusunu tetiklemiştir. Katılımcıların medya tarafından gördüklerinin hayatlarında etkili olması Medya'nın kriz yönetimindeki rolünün önemini göstermiştir. Ölüm korkusu yaşayan katılımcıların bir kısmının dine yöneldiği gözlemlenmiştir. Katılımcıların Covid-19'un yaratmış olduğu krize yüklenen anlamlarda özellikle sosyal medya önemli bir rol oynamaktadır. Televizyonda izledikleri haberler dışında twitter, instagram gibi sosyal ağlarda gördükleri bilgiler katılımcıların korku ve endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Maskelerin satışının durması, marketlerde bazı gıdaların insanlar tarafından stoklanıp aradıkları ürünlerin bulunamaması gibi durumlar karşısında katılımcılar Covid-19 salgını sürecinde daha fazla endişe ve korkuya kapılmıştır.

Katılımcılar Covid-19 dışında yaşadığı kriz dönemlerinde de dini krizi tolere edici bir araç olarak yaşamlarında kullandıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı hayatlarında problem yaşamadığı zamanlarda dini pratikleri gerçekleştirmesede kriz içeren durumlarda dine olumlu bir eğilim göstermektedir. Katılımcıların dini pratikleri gerçekleştirdiği zamanlar değerlendirildiğinde, çözümsüz hissettikleri anlar ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların çoğu, öncelikle bireysel ölüm düşüncesi ve yakınında ki birisinin ölümünü düşündüğü durumlarda dini pratikleri gerçekleştirmektedir. Durkheim (2005: 48)'in, dinin olumlu yanlarıyla olağan düzeni sağlama görevinin olduğunu belirttiği

düşüncesiyle katılımcıların dini krizi tolere etmek için kurdukları bağ örtüşmektedir. Katılımcılar olağandışı durumlarda dini pratikleri daha sık gerçekleştirilmektedir. Kriz zamanlarında kişisel olarak uygulanan dini pratiklerin dışında, devlet kurumları tarafından topluluğa hitaben gerçekleştirilen dini eylemlere çoğunlukla olumsuz yaklaşmıştır. Dinin kişiye özel bir alanda kalması gerektiği görüşü ön plana çıkmaktadır.

Ramazan Bayramı birinci dalga sürecine denk gelen özel günlerden birisidir. İslam inancında ve Türk geleneklerinde önemli bir yeri olan Ramazan Bayramı, Covid-19 birinci dalga sürecinde gerçekleşmiş ve hastalığın yayılımının engellenmesi için bu süreçte 17 günlük tam kapanma uygulanmıştır. Kapanmanın yaşandığı bu süreci değerlendiren katılımcılar iki farklı görüşe ayrılmaktadır. Katılımcılardan genellikle 30 yaş üzerindeki, bayramın gerekliliklerinin yapılamamasının toplumu olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Bu düşüncede olan katılımcıların öncelikli olarak rahatsız olduğu, bireyselliğin ön plana çıkıp toplumsal değerlerin geri plana atılması olmuştur. Katılımcıların bazıları, Covid-19 önlemleri kapsamında, gelenek ve göreneklerin gerçekleştirilememesinin sonraki bayramları da etkileyeceğini düşünmüş ve Türk toplumu için önemli bir değeri kaybetmek olarak değerlendirmiştir. Ramazan Bayramının işlevlerinden biriside insanları bir araya getirmek, sosyalleştirmektir. Bazı katılımcılar süreç içerisindeki kapanmalardan dolayı bayramın sosyalleşme aracı olarak sağladığı işlevin değeri üzerinde durmuştur. Salgından önceki zamanlarda dini bayramlara karşı ön yargılı olduğunu belirten bazı katılımcılar, bayramların insanları bir araya getiriyor olmasının önemini bu süreçte anladığını aktarmıştır.

Ramazan Bayramı deneyimleri yaş gruplarında farklılıklar yaratmıştır. 20-30 yaş arasında ki katılımcıların bazıları bayram ziyaretlerini bir zorunluluk olarak değerlendirmiş ve bir ritüel halinde gerçekleştirilen bu günleri samimiyetsiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Yaş faktörünün burada etkin olduğu görülmektedir. Farklı yaş gruplarından insanlar farklı kültürel ve sosyal kodları taşımaktadır. Kişilerin kültürel birikimleri, sosyal çevresi gibi faktörler dine yönelik fikir ayrılıklarına sebep olan unsurlardan birisi olmuştur. Toplumsal hayatta bireyler, anlamları ve sembolleri sürekli olarak yeniden üretmekte ve düzenlemektedir.

Katılımcıların, Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen uygulamalara yönelik görüşlerinde iki farklı düşünce görülmüştür. Düşünceleri ayıran temel faktör, din ve siyasetin yorumlanma biçimindeki farklılıklar olmuştur. Dini bağlılıklara göre de katılımcıların düşünceleri değişim göstermektedir. Fakat genel olarak bakıldığında zaman DİB tarafından uygulanan pratiklere tüm toplumun maruz kalması katılımcıların çoğu tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı, Covid-19’da sela uygulamasının gerçekleştirilmesinin daha fazla endişe ve korku hissine sebep olduğunu belirtirken, bir kısmı kendilerini yalnız hissetmediklerini ve dini uygulamaların güvenli bir alan oluşturduğunu ifade etmektedir.

Katılımcılar dini deneyimlerini aktarırken farklı olay ve durumlarla bağlantı kurmaktadır. Dini pratiklerden birisi olan sela uygulamasının 15 Temmuz üzerinden anlamlandırıldığı durumlar olmuştur. Toplumsal yaşamı düzenleyici bir araç olarak kullanılan selayı farklı bir toplumsal amaca hizmet edebileceği düşüncesiyle olumsuz değerlendiren katılımcılar olmuştur. Bu görüşü oluşturan temel sebep selanın siyasallaşma düşüncesi olmuştur. 15 Temmuz toplumsal krizinde gerçekleştirilen kriz yönetim pratiği olarak sela, anlam değişikliklerine uğramıştır. Krizler dönüşür ve bu doğrultuda bağlamlarda dönüşüme uğrar.

Bulgulardan yola çıkarak, dini pratiklere yönelik fikirleri oluşturan temel faktör, krizi kontrol edici mekanizma olarak devlet yönetimi uygulamaları olmuştur. Toplumsal hayatta kişiler, kendilerini düşünömsel olarak ait hissettikleri anlamlar ile ifade etmektedir. Bu anlam dünyasıyla ortak paydada oldukları belirli gruplar bulunmaktadır. Bu grupları, siyaset, doğa, cinsiyet, din, ekonomi gibi birçok bağlam şekillendirmektedir. Covid-19 birinci dalga aşamasında din, sağlık ve siyasi kurumlar tarafından uygulanan pratiklere yönelik farklı düşünceler olduğu görölmektedir. Odağında kriz yönetiminde dini pratiklerin rolü olan bu tez çalışmasında, dini pratiklerin diğere etkenler olmadan ele alınmasının olanaksız olduğu görölmüştür. Katılımcılar dini, siyaset ve bilim alanları ile bağlantılı olarak değerlendirmiştir.

Bu tez çalışmasından yola çıkarak önerilenler;

Toplumsal krizi yönetmede kullanılan pratiklerden dinin, Covid-19 sürecinde devletin diğer kurumlarıyla bağlantılı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Covid-19 1. Dalga sürecinde okunan selalar katılımcılarda çoğunlukla negatif etkiler yaratmıştır bunun sebebi olarak da en görünür durum selaların siyasal olarak algılanmasıdır. Katılımcıların aktardıkları doğrultusunda, dini pratiklerin devlet kurumları tarafından ve uzaktan değil topluluk içinden ve daha insana dokunarak uygulanması gerektiği görülmektedir.

Covid-19 salgını boyunca, sosyal platformlar etkin rol oynamıştır. İnsanların sosyal medya üzerinden ulaştığı enformasyonlar ve bunları yorumlama biçimleri farklılıklar gösterdiği için anlamlar değişimlere uğramaktadır. Sosyal ağların krizlerde önemli etkileri olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Alkan, U. (2014). "Osmanlı Kültüründe Salat-u Selam Musikisi Geleneği". *MardinArtuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* , 83-104.
- Altun, V. K. (2020). Dinin Salgın Hastalık Dönemlerindeki Eğitsel Rolü: Covid-19 Pandemisi Özelinde Bir Araştırma. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 89-103
- Aron , R. (2006). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri. (K. Alemdar, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Atay, T. (2012). Din Hayattan Çıkar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2013). "Kriz Dönemlerinde Sosyal Bütünleşme (Milli Mücadele Örneği)". *Tarihin Peşinde*, 155-170.
- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera*. Ankara: Kitabevi Yayınları.
- Berger, P. L. (1993). Dinin Sosyal Gerçekliği. (Çev. Prof Dr. Ali Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Beşirli, H. (2017). Toplumsal Değişme ve Temel Kavramlar. Değişim Sosyolojisi. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 11-37.
- Budak, F., ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 62-79.
- Bulut, F. (2011). 68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük (Cilt 11). İzmir: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları.
- Bulut, İ. ve Koç, A. (2022). Covid-19 Salgını ve İnanç İlişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 218-312.
- Cohen, A. P. (1999). Toplumun Simgesel Kuruluşu. Ankara: Dost Yayınevi.

Covid-19 Bilgilendirme Platformu. Halka Yönelik. T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66259/halka-yonelik.html>

CnnTürk. ABD’de evanjelistlerden canlı yayında 'koronavirüs ayini': "Sana emrediyorum şeytan..."

<https://www.cnnturk.com/video/dunya/abdde-evanjelistlerden-canli-yayinda-koronavirus-ayini-sana-emrediyorum-seytan>, (Erişim Tarihi: 2020, 03 31).

Congar, K. (2020). ABD borsalarına koronavirüs darbesi: Hisse senedi alımları 15 dakika durduruldu.

<https://tr.euronews.com/2020/03/09/abd-borsalarina-koronavirus-darbesi-hisse-senedi-alimlari-15-dakika-durduruldu> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Coser, A. L. (2011). Sosyolojik Düşüncenin Ustaları. (Çev. H. Hülür), Ankara: De Ki Yayınları.

Çanakkale Belediyesi. *Ekonomik Yapı*. Çanakkale Belediyesi: <https://www.canakkale.bel.tr/tr/sayfa/1126-ekonomik-yapi>.

Çapçioğlu, İ. (2014). "Din Sosyolojisi". Sosyoloji'de Kuram - Yöntem - Güncel Yaklaşımlar, *İstanbul: Paradigma Akademi, 119-149*.

Çapçioğlu, İ. ve Kaya, E. (2021). Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat, Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bakış. Ankara: DİYANET-SEN, 78.

Çelik, C. (2018). "Türkiye'de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)". *Bilimname: Düşünce Platformu*, 215-249.

Çetin, Ç. ve Güzelöğlü, T. (2022). Covid 19 Pandemi Döneminde Dini Başa Çıkma Tarzları İle Ruh Sağlığı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 217-237.

Diamond, J. (2016). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Çev. Ülker İnce), Ankara: Tübitak Yayınları .

Dinç, G. (2012). "Orta Asya Türk Toplumlarından Günümüz Türkiye'sine Bulaşıcı ve Salgın Hastalıkların Gelişimi". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 74.

Diyaret İşleri Başkanlığı. *Yatsı ezanından sonra tüm camilerden dua edilecek.*
<https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29424/yatsi-ezanindan-sonra%20tum%20camilerden-dua-edilecek#>. (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

Diyaret İşleri Başkanlığı. *Minarelerden semaya dualar yükseldi.* Diyaret İşleri Başkanlığı
<https://www.facebook.com/diyaretbasin/photos/minarelerden-semaya-dualar-y%C3%BCkseldidiyaret-i%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkan%C4%B1-prof-dr-ali-erba%C5%9F%C4%B1n-%C3%A7a/3741984822540364>. (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. İstanbul : Ataç Yayınları.

Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İş Bölümü*. İstanbul: Cem Yayınları.

Durkheim, E. (2015). *İntihar*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Gashi, F. (2022). Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkma Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 511-535.

Fırıncı, Y. (2021). Din Sosyal Psikolojisi Perspektifinden Toplumsal Patolojilerle Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Değerlendirmeler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*. 59-89.

Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Genç, Ö. Orta Çağ Avrupası'nda Çan Geleneği. *Akademik Tarih*.
<https://www.akademiktarihtr.com/ortacagdacan/> (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Güç, A. (2001). Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler. 10(1). Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Güneş, M. (2017). "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 12-26.

Haberci Gazete. Dortmundta her aksam ezan okunurken canlarda çalışıyor.

<https://www.haberci-gazete.de/dortmundda-her-aksam-ezan-okunurken-canlar-dacaliyor>. (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

Haber Global. Online ayin yapan Papa, rahiplere 'virüslü hastaları ziyaret edin' dedi.
<https://haberglobal.com.tr/dunya/online-ayin-yapan-papa-rahiplere-viruslu-hastalari-ziyaret-edin-dedi-33421>. (Erişim Tarihi: 10.03. 2020).

Hürriyet Gazetesi. Boş Kalan Camilerde Selalar Okundu.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bos-kalan-camilerden-selalar-okundu-41524453>. (Erişim Tarihi: 24.05.2020).

Kadıbeşgil, S. (2002). Kriz Geliyorum Der. İstanbul. MediaCat Yayınları.

Kalafat, Y. (2009). İslamiyet ve Türk Halk İnançları. Ankara: Berikan Yayınları.

Kalgı, M. E. (2021). Koronavirüs Salgını ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 111-132.

Kardaş, A. (2021). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halkı Yoksullaştıran Salgın: Veba-i Bakari". *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 231-247.

Kehrer , G. (1998). Din Sosyolojisi. Ankara: Vadi Yayınevi.

Koca, F. (2013, 12). İslam Tarihi ve Medeniyetinde Salalar ve Salavatlar(Anadolu Örneği). *İslam Tarihi ve Sanatları Doktora Tezi*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas. 12-38

Koca, F. (2014). "Dini Musiki Formu Olarak Selat-ü Selam Kültürü". *Cumhuriyet Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 117-153.

Malinowski, B. (2000). Büyü Bilim ve Din. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Menekşe, M. (2020). "İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 390.

Morris, B. (2004). Din Üzerine Antropolojik incelemeler. Ankara: İmge Kitabevi.

Neuman, W. (2011). Toplumsal Araştırma Yöntemleri . İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

Nikiforuk, A. (2007). Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Okan, N. ve Ören, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Yaşanılan Olumsuz Duygularda Dini Başa Çıkma'nın Rolü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 359-380.

Özbudun, S., Şafak, B. ve Altuntek, S. (2016). Antropoloji Kuramlar/ Kuramcılar. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Özcan, N. (2009). "Salâ. T. D. Kuruluşu içinde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36. 15-16.
- Özcan, N. ve Uzun, M., İ. (1993). "Cenaze Selası". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cenaze-salasi>, 358-359.
- Özgen, Ö. (2018). "Cumhuriyet Döneminde Hakkari'de Sağlık (1923-1960)". *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5-6.
- Öztürk, A. (2011). *Kriz Sosyolojisi: Batı Merkeziliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2020). *Selâ okunmasını Kurul durdurmuş*. Habertürk.
<https://www.haberturk.com/yazarlar/muharrem-sarikaya/2742914-sel-okunmasini-kurul-durdurmus>
- Sarıyıldız, G. (1994). Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *Belleten Dergisi*. 329.
- Şahin, H. (2020). Geçmişin salgınları ve dinî tedbirler. *Lacivert Dergi*.
- Şahin, İ. (2020). "Dünya Kurmak": Ritüel, Gerçeklik ve Dünya Görüşü. *DergiPark Akademik*. 133-166.
- Şahin, M. C. (2016). "Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Covid-19 Bilgilendirme platformu:
[https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html#:~:text=Bir%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20veya%20enfeksiyon%20etkeninin,DS%C3%96\)%20taraf%C4%B1ndan%20pandemi%20ilan%20edilmi%C5%9Ftir](https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html#:~:text=Bir%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20veya%20enfeksiyon%20etkeninin,DS%C3%96)%20taraf%C4%B1ndan%20pandemi%20ilan%20edilmi%C5%9Ftir). (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- TBMM; (1997). Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği. *Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği*. Ankara: TBMM. 3344.

- Tekin, A. (2021). Tarihsel Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 330-335.
- Tekin, H. H. (2010). "Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme Tekniği". *Dergipark*. 101.
- Turner, V. (2018). Ritüeller Yapı ve Antiyapı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ulaş, P. Ortodoks Kilisesinde Ölüm ve ,Cenaze Töreni. *Ortodokslar Topluluğu*.
<https://www.ortodokslartoplulugu.org/manevi-yasam/ortodoks-kilisesinde-olum-ve-cenze-toreni/> (Erişim Tarihi: 17.10.2014).
- Ulusal Demokrasi Enstitüsü. Grupsal ve Bireysel İbadet. *Ulusal Demokrasi Enstitüsü*.
<https://www.ulusaldemokrasienstitusu.org/grupsal-ve-bireysel-ibadet/> (Erişim Tarihi: 02.16.2018).
- Varlık, N. (2011). "TÂUN". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 175-177.
- Wikipedi. COVID-19 aşısı. *Wikipedi Özgür Ansiklopedi*.
https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1. (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Yaltırık, H. (2001). Anadolu İnançlarında Müziğin Yeri. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara: Ervak Yayınları. 837.
- Yenen, İ. (2015). Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni. *Toplum Bilimleri*, 9(17). 441-461.
- Yıldırım, N. (2006). "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyancılar: Karantina İstemezük". *Toplumsal Tarih Dergisi*. 18-27.
- Yıldırım, N. (2010). "Salgın Afetlerinde İstanbul", Afetlerin Gölgesinde İstanbul. İstanbul: Kültür AS Yayınları.
- Yiğit, İ. ve Gümüştü, O. (2002). Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI-XX. yy). *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*. Ankara. 13-14.
- Yörükhan, Y. Z. (2013). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri – Şamanizm. Ötüken Neşriyat Yayınları.

EKLER

EK 1

ETİK KURUL ONAY RAPORU

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu
Bilimsel Araştırma Etik Kurulu

Sayı : E-84026528-050.01.04-2200137230
Konu : Başvuru İncelenmesi

24.06.2022

Sayın Doç. Dr. Elif KANCA

Yürütücülüğünüzü yapmış olduğunuz 2022-YÖNP-0535 nolu projeniz ile ilgili Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun almış olduğu 23.06.2022 tarih ve 13/07 sayılı kararı aşağıdadır.

Bilgilerinize rica ederim.

KARAR 07- Sorumlu yürütücülüğünü Doç. Dr. Elif KANCA'nın yaptığı ve proje araştırmacısı **Hande DEMİRTAŞ** tarafından gerçekleştirilen "Sosyal Kriz Dönemlerinde Dinin Etkisi: Türkiyede Koronavirüs Dönemi Örneği" başlıklı araştırmanın, Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul ilkelerine uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Kurul Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: FDAHBT

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: dogrulama.com.tr/uz

Adres: Onsekiz Mart Üniversitesi Tezliğin Varlığı Çanakkale

Telefon No: (0 286) 2108018

e-Posta:

Kayıp Adresi: uz@onm.edu.tr

Faks No:

İnternet Adresi: <http://www.onm.edu.tr>

Belge için:

Telefon No:

Emine Aray

Fon Bilimsel Araştırmalar Etik

Kurulu Başkanı

(0 286) 2108018 - 1040

